

SZABÉDI LÁSZLÓ

ÉSZ ÉS BŰBÁJ

TANULMÁNYOK

BUDAPEST, 1943
MAGYAR ÉLET KIADÁSA

_____ Felelős kiadó: Püski Sándor dr. _____
Pesti Lloyd-nyomda. (Ig. ifj. Kertész Árpád)

ELŐSZÓ

Sohasem akartam más helyett gondolkozni, mint ahogy azt is mindig elképzelhetetlennek tartottam, hogy helyettem más gondolkozzék. Helyettem épp úgy nem gondolkozhat, mint ahogy nem emészthet, nem szerethet, nem élhet más. Nem akarom tehát a magam képére és hasonlatosságára formálni honfitársaimat, már csak azért sem, mert ennek a lehetetlenségéről meg vagyok győződve. Igazságok terjedésének nem az a módja, hogy egyik ember termeli, a többi fogyasztja az igazságokat. Ahelyett, hogy elbizakodottá tett, vagy megnyugtatott volna, mindig levert és megijesztett, mikor azzal fordultak hozzám, hogy magyarázzam meg, mi a helyes, vagy mondjam meg, mi a teendő. Nem azért, mintha irtóznám a felelősségtől. Hanem azért, mert irtózom az olyan emberektől, akik akár reám, akár másra akarják háritani saját üdvözülésük vagy elkárkozásuk felelősségét. És ugyanúgy irtózom azoktól is, akik az én üdvözülésem vagy elkárkozásom felelősségét magukra akarják vállalni. Társadalmunk legveszedelmesebb rákfenéje éppen az, hogy milliók és milliók hordoznak a szívükben nem belülről sarjadt, tőlük idegen meggyőződéseket. Vájjon azért-e, mert nincs saját meggyőződésük? Ha a dolog így állana, akkor valóban nem látnék mentséget, nem is volna mentség az emberiség számára, akkor a zsarnokok korbácsa éppen annyii érne, mint a legmagasztosabb gondolat. De ezeknek a millióknak, akik sajátjukként idegen meggyőződéseket hordoznak a szívükben, van s a j á t m e g g y ő z ő d é s ü k, ha össze is tévesztik azt lármás katekizmusok tetszetős tantételeivel.

E katekizmusok harcában nem óhajtok részt venni. Hibás tantételeik pótlására nem szerkeszték új katekizmust, mert minden új katekizmus menthetetlenül a régiek hibájában szenvedne, t. i. abban, hogy vakokat akarna vezetni, helyesebben: vakokként akarna vezetni épszeműeket. Felfogásom szerint senki sem gondolkozhat más helyett, a „szellem emberé”-nek sem lehet ez a feladata, A szellem embere is csak maga helyett gondolkozhat; azonban mérlegre teheti

a más gondolkozását, kifürkészheti az idegen meggyőződés-
sek jármában botorkáló milliók valódi meggyőződését. Nem
igazságok termelésére és propagálására, hanem igazságok
felfedésére és tudatosítására kell törekednie. Mert az igaz-
ság nem terem, hanem van; azelőtt is van, mielőtt ismer-
nők, és miután megismertük, sem változik; van, ha kedves
is nekünk, és van, ha nem szeretjük is; van, ha hirdetjük
is, és van, ha le is tagadjuk. Aki repülni akar, nem azzal
segít magán, hogy letagadja a földi nehézkedési, hanem
azzal, hogy belekalkulálja számításaiba.

A nemzete sorsán aggódó magyart ma minden oldal-
ról bűbajosok kísértik. Ezeket a kísérteteket arról ismer-
heted meg, hogy követelőznek és fenyegetőznek, nem azt
szeretnék tudni, hogy mit akarsz, hanem azt hozzák tudó-
másodra, hogy helyetted mit akarnak ők. Nem világot gyűj-
tanak számodra, hogy láss, hanem behányatják a szemed,
hogy vakon nyúl a kezük után. Lehet, hogy jót akarnak,
lehet, hogy az édenkertbe akarnak vezetni; egészen bizo-
nyos, hogy tévednek, mert nem a valóságra akarnak épí-
teni, hanem az Isten munkájába kontárkodva valóságokat
akarnak bővölni a semmiből.

Az itt következő cikkekben tévedéseket akartam elosz-
latni, valóságokra akartam figyelmeztetni. Hogy milyen
sikerrel, azt ítélje meg az olvasó.

Nem akarok szabadkozni, nem akarok mentegetőzni.
Nem barátaim unszolására, hanem saját jószántamból ha-
tároztam magamat arra, hogy ezeket a cikkeket könyv-
alakban bocsátom az olvasók elé. Egy pillanatig sem álta-
tom magam azzal, hogy annak következtében, hogy így
együvé kerültek, ezek az alkalmi tanulmányok jobbakká
váltak, mintegy művé sűrűsödtek. Mindössze annyit remélek,
hogy együttesen talán teljesebben fejezik ki azt a felfogást
és azt a szándékot, mely megírásukra sarkalt. Amit az ol-
vasó az egyikben — nyilván az én hibámból is — nem vesz
észre, arra talán figyelmezteti a másik. Ez is volt az oka,
hogy könyvbe szedtem őket össze. S talán ehhez az okhoz
járult még az a tapasztalatom is, hogy manapság a könyv
publicitása felülmúlja a folyóiratokét. Hogy ezt a nagyobb
publicitást e könyvecske tartalma megérdemelte-e, azt dönt-
sék el olvasóim.

Kolozsvárt, 1943. évi november hó 26-án.

MÓDSZER ÉS NÉPISÉG

(*Megjegyzések Lükő Gábor „A magyar lélek formái” című könyvéhez*)

A magyarságról alkotott képünk rendkívül hézagos és töredékes. De korántsem annyira hézagos és töredékes, mint amennyire hézagosak és töredékesek azok az ismereteink, melyek segítségével ezt a képet meg kellene rajzolnunk. Az emberi természet velejárója az, hogy a hiányzó részleteket érdeklődési iránya, vérmérséklete, céljai, vagy képzelete tárházából vett adatokkal pótolja, következképpen ellenségeinknek és barátainknak éppúgy, mint nekünk magunknak mindég rendelkezésre áll egy alkalomszerű magyarságkép. Mi sem természetesebb, mint hogy a különböző érdekű magyarságképek legtöbbször annyira különböznek egymástól, hogy láttukon egyszerre rendül meg az ember bizalma valamennyiben. Képnek egyébként, még ha tökéletesen hűséges is, mindég van egy nagy hibája: az, hogy kép. Hajlik az ember arra a kézenfekvő általánosításra, hogy pl. a búsuló juhász mindég búslakodik, pedig nyilván nevetni is szokott; sőt elvileg az sem lehetetlen, hogy miután a piktör megörökítette, a búsuló juhász örökre ledobta a subáját, hajóra ült s e pillanatban se nem búsul, se nem juhász, hanem cipőfénymázárúgyáros New-Yorkban. Azt akarjuk ezzel mondani, hogy hibás dolog egy éppen meglévő helyzet alapján túlságosan messzemenő, vagy éppen örökérvényű következtetéseket levonni.

Figyelemreméltó ebből a szempontból a következő példa:

Nyilvánvaló, hogy minden magyarságképnek van egy demográfiai háttere. Azt a demográfiai hátteret, mely a

csonka-magyarországi köztudatban élt, egyik falukutalónk, Erdei Ferenc, „Magyar falu” című könyvében a következőképpen rajzolta meg: „A magyarság aránya falvakban 88.2%, városokban 92.3% ez az arány. Mindent jelent ez az arány, csak azt nem, hogy Magyarországon a magyarság szállotta meg a városokat és a nemzetiségeket kiszorította a falvak kedvezőtlenebb területére. Sőt éppen az ellenkezőjét jelenti mindenféleképpen. Nem azt jelenti, hogy a németiség nem tud a városba bekerülni, hanem azt, hogy ott magyarrá válik s növeli a városok amúgy is felhígult és a falusi vidékkel, különösen pedig a magyar falvakkal nem sok közösséget érző magyarságának a számát. Ha a 13%-nyi zsidóságot leszámítjuk a városok népességéből, akkor már alá esik a városi magyarság aránya 92.3%-ról 79.3 %-ra, szóval alacsonyabbra, mint amennyit a falusi lakosságban tesz ki, mert itt, ha le is számítjuk a magyarság arányszámából a zsidóságot, akkor is 85.8% marad a magyarság részesedése. Ha számokkal ki lehetne fejezni a magyarságnak a németeredetűekkel kiegészíteti németiséggel szemben való hátraszorulását is a városok népességében, akkor mindenesetre nagyon közel lenne a 20%-hoz az az arány, amennyivel a magyarság kiszorult a magyar városokból. Ha pedig fölmérjük a városnak a társadalmi vezetés akármilyen területén való aránytalan szereposztását is, úgy a város-falu szembenállásának egy különlegesen magyarságellenes tényezőjét szemléljük ebben az irányban.”

Véleményünk szerint ez a kép — bár helyességét elismerjük — egy-két árnyalattal mégis sötétebb a valóságnál, mert túlságosan elfogadja Trianon perspektíváját. A városok természetrajzához tartozik ugyanis az, hogy város és város között általában nem olyan élesek a különbségek, mint a népisége színeiben tündöklő falu és falu között; ebből következik, hogy Csonka-Magyarország városai lakosságuk összetételében nem ugyanolyan arányban különböztek az elszakított területek városaitól, mint amilyen arányban falvai különböztek amazok falvaitól. Tanulságos összehasonlításként szolgáljanak ebben a tekintetben az 1910-es népszámlálás adatai. Horvát-Szlavonország leszámításával az akkori Magyarország falusi lakosságának mindössze 49.8%-a volt magyar, míg a városok lakosságában 77.9% volt a magyarság aránya. Ha most már az

1910-ki népszámlálás adataiból a későbbi Csonka-Magyarország területére vonatkozóakat vesszük szemügyre, akkor a falusi lakosságban a magyarság aránya tüstént 88.4 %-ra javul, de viszont a városi lakosság magyarságának az aránya is csak 88.4%-ra (a két szám véletlenül egyezik). Világos tehát, hogy az a demográfiai háttér, melyet Trianon vetít a magyarsággép mögé, megcsalja a szemet, mert — csonka-magyarországi arányokban — a magyarságot nagyobb mértékben falulakónak, a városi keretektől húzózkodónak tünteti fel, holott mi itt Erdélyben ennek a fordítottját láttuk s nem egyszer panaszoltuk is, hiszen első-sorban talán az ókirályság városai szívták fel — s egyúttal románosították is — Erdély magyarságának jelentős százalékát. Közismert — s talán nem minden alap nélkül való volt — az a mondás, hogy Budapest után Bukarest a legnagyobb magyar város. Persze voltak vigasztalóbb adatok is; Brassó, Medgyes jelentékenyen magyarosodott. Erdély tehát, de talán a nemzetiségi vidékek általában, határozottan fajtánk városlakó hajlamai mellett tanúskodnak.

Mindezt, természetesen, nem vigasztalásul mondjuk. Hogy a magyarság vakon munkálkodó városlakó hajlamai idegen városok vérét hígtíják, azt nekünk felróhatják ugyan az érdekelt idegenek, a bukarestiek, a plojestiek, de mi nem könyvelhetjük el nyereségként. Nem is ez a célunk. Azt akartuk kidomborítani, hogy Csonka-Magyarország demográfiai képe különösen alkalmas volt arra, hogy a köztudatban a magyarságot, mint jellegzetesen falulakót állítsa szembe a városlakó nemzetiségekkel. Egyik szembeállítást aztán magamagától követte a másik. Hiszen város és falu közt „az ellentét szembeszökő, úgy hogy joggal mondhatjuk a várost és a falut a társas élet két szélső pólusának, akár múltjukat, szerepkörüket, tradíciójukat, akár a falaik közt lakó' emberek lelkét, törekvéseit, ideáljait vesszük zsinórmértékül”. (Dr. Schneller Károly: Magyarország városi és vidéki népessége.) Ha malmost az inkább városban lakó németiséget az inkább falvakban lakó magyarsággal úgy vetjük egybe, hogy tipikusnak a városi németet és a falusi magyart vesszük, akkor már meg is kaptuk nem ugyan a leghitelesebb, de mindenesetre a legegyszerűbb összehasonlító módszert, melynek segítségével plasztikusan megrajzolhatjuk a né-

csonka-magyarországi köztudatban élt, egyik falukutatónk, Erdei Ferenc, „Magyar falu” című könyvében a következőképpen rajzolta meg: „A magyarság aránya falvakban 88.2%, városokban 92.3% ez az arány. Mindent jelent ez az arány, csak azt nem, hogy Magyarországon a magyarság szállotta meg a városokat és a nemzetiségeket kiszorította a falvak kedvezőtlenebb területére. Sőt éppen az ellenkezőjét jelenti mindenféleképpen. Nem azt jelenti, hogy a németiség nem tud a városba bekerülni, hanem azt, hogy ott magyarrá válik s növeli a városok amúgy is felhígult és a falusi vidékkel, különösen pedig a magyar falvakkal nem sok közösséget érző magyarságának a számát. Ha a 1.3%-nyi zsidóságot leszámítjuk a városok népességéből, akkor már alá esik a városi magyarság aránya 92.3%-ról 79.3%-ra, szóval alacsonyabbra, mint amennyit a falusi lakosságban tesz ki, mert itt, ha le is számítjuk a magyarság arányszámából a zsidóságot, akkor is 85.8% marad a magyarság részesedése. Ha számokkal ki lehetne fejezni a magyarságnak a németeredetűekkel kiegészített németiséggel szemben való hátraszorulását is a városok népességében, akkor mindenesetre nagyon közel lenne a 20%-hoz az az arány, amennyivel a magyarság kiszorult a magyar városokból. Ha pedig fölmérjük a városnak a társadalmi vezetés akármilyen területén való aránytalan szereposztását is, úgy a város-falu szembenállásának egy különlegesen magyarságellenes tényezőjét szemlélhetjük ebben az irányban.”

Véleményünk szerint ez a kép — bár helyességét elismerjük — egy-két árnyalattal mégis sötétebb a valóságnál, mert túlságosan elfogadja Trianon perspektíváját. A városok természetrajzához tartozik ugyanis az, hogy város és város között általában nem olyan élesek a különbségek, mint a népisége színeiben tündöklő falu és falu között; ebből következik, hogy Csonka-Magyarország városai lakosságuk összetételében nem ugyanolyan arányban különböztek az elszakított területek városaitól, mint amilyen arányban falvai különböztek amazok falvaitól. Tanulságos összehasonlításul szolgáljanak ebben a tekintetben az 1910-es népszámlálás adatai. Horvát-Szlavonország leszámításával az akkori Magyarország falusi lakosságának mindössze 49.8%-a volt magyar, míg a városok lakosságában 77.9% volt a magyarság aránya. Ha most már az

1910-es népszámlálás adataiból a későbbi Csonka-Magyarország területére vonatkozóakat vesszük szemügyre, akkor a falusi lakosságban a magyarság aránya tüstént 88.4 %-ra javul, de viszont a városi lakosság magyarságának az aránya is csak 88.4%-ra (a két szám véletlenül egyezik). Világos tehát, hogy az a demográfiai háttér, melyet Trianon vetít a magyarsággép mögé, megcsalja a szemet, mert — csonka-magyarországi arányokban — a magyarságot nagyobb mértékben falulakónak, a városi keretektől húzózkodónak tünteti fel, holott mi itt Erdélyben ennek a fordítottját láttuk s nem egyszer panaszoltuk is, hiszen első-sorban talán az ókirályság városai szívták fel — s egyúttal románcsították is — Erdély magyarságának jelentős százalékát. Közismert — s talán nem minden alap nélkül való volt — az a mondás, hogy Budapest után Bukarest a legnagyobb magyar város. Persze voltak vigasztalóbb adatok is; Brassó, Medgyes jelentékenyen magyarosodott. Erdély tehát, de talán a nemzetiségi vidékek általában, határozottan fajtánk városlakó hajlamai mellett tanúskodnak.

Mindezt, természetesen, nem vigasztalásul mondjuk. Hogy a magyarság vakon munkálkodó városlakó hajlamai idegen városok vérét hígtíják, azt nekünk felróhatják ugyan az érdekelt idegenek, a bukarestiek, a plojestiek, de mi nem könyvelhetjük el nyereségként. Nem is ez a célunk. Azt akartuk kidomborítani, hogy Csonka-Magyarország demográfiai képe különösen alkalmas volt arra, hogy a köztudatban a magyarságot, mint jellegzetesen falulakót állítsa szembe a városlakó nemzetiségekkel. Egyik szembeállítást aztán magamagától követte a másik. Hiszen város és falu közt „az ellentét szembeszökő, úgy hogy joggal mondhatjuk a várost és a falut a társas élet két szélső pólusának, akár múltjukat, szerepkörüket, tradíciójukat, akár a falaik közt lakó emberek lelkét, törekvéseit, ideáljait vesszük zsinórmértékül”. (Dr. Schneller Károly: Magyarország városi és vidéki népessége.) Ha már most az inkább városban lakó németiséget az inkább falvakban lakó magyarsággal úgy vetjük egybe, hogy tipikusnak a városi németet és a falusi magyart vesszük, akkor már meg is kaptuk nem ugyan a leghitelesebb, de mindenesetre a legegyszerűbb összehasonlító módszert, melynek segítségével plasztikusan megrajzolhatjuk a ne-

met lélek és a magyar lélek alkatát. Egyik oldalon íog állani a Város, Nyugat, Civilizáció, Európa, Európai, a másik oldalon a Falu, Kelet, Népműveltség, Ázsia, Ázsiai. Amott a Polgár, emitt a Paraszt, vagy az Úr, vérmérséklet szerint. Amott az Absztraktumok, emitt a Konkrétumok. Mihelyt aztán a sarkításra mindég hajló elme ezt a fonalat egyszer megragadta, oly út nyílt előtte, mely a további tájékozódás alól fel is mentette őt, most már a tények csak egyetlen szempontból érdeklik, abból, hogy mennyire használhatók fel tétele igazolására.

Ebből sajnos az következik, hogy a tulajdonképpeni probléma, nevezetesen a városi életforma és a magyarság viszonyának módszeres vizsgálata, elsikkad. Feltűnő sajátossága a magyar statisztikának, hogy kérdőíveit úgy állítja össze, hogy ebben a pillanatban különböző hivatalos statisztikai közleményeink adataiból nem kaphatunk képet arról, hogy városaink lakosságát milyen mértékben gyarapította és gyarapítja a magyar. Tudjuk ugyan pl. azt, hogy Budapest 1910. évi 880.371 lelket kitevő lakosságából 461.111 lélek vidéken született (ebben a számban nincsenek benne a th. j. városokból beköltözöttek, de benne vannak a rend. t. városokból beköltözöttek), sőt ezek meggyék szerint vannak kimutatva, de hogy mennyi belőlük a magyar, arra már csak az egyes megyék magyarságának százalékos arányából következtethetünk (e becslés szerint 304.349)*), de természetes, hogy ez a következtetés nem sokat jelent, hisz éppen arra nem vet fényt, hogy az egyes nemzetiségek egymáshoz viszonyítva milyen arányban özönlenek városba. Az tehát a helyzet Magyarországon, hogy egész közéletünk zeng ugyan a magyar sorskérdéskéntől, de — ámbár mi magyarok vagyunk az uralkodó nemzetiség, tehát mi magunk szabhatnók meg, hogy népesedési viszonyainkról mit akarunk tudni — mégsem tudjuk¹ pontosan, hogy fajtánk milyen arányban vesz részt az uralkodásban; de általában nem tudjuk, hogy milyen helyeket foglal el az ország életében, pl. milyen mértékben ülte meg s lakja városainkat, azok lakóinak műven réteget alkotja; mindenki a saját pontatlan szubjektív megítélése alapján kénytelen efféle képet rajzolni magának. Pedig enélkül hogyan hozhatnánk olyan törvényeket,

* Dr. Schneller Károly közlése.

amelyek — anélkül, hogy faj és faj között különbségei tennének, mert hiszen nem erre van szükség — megkönynyítenék a magyarság boldogulását. Ehelyett légüres térben próbálgatódzunk ábrándozni a magyar faji tulajdonságoknak megfelelő jogalkotásról s több efféléről. Holott ha például kiderülne, hogy városaink magyarsága nemzetiségeinkhez viszonyítva túlnyomóan proletársorban él, nem egy szociális törvényhozás volna-e a valóságos fajvédelem, anélkül, hogy egy szó esnék a magyarság védelméről? De a proletár nem visel cifra szűrt, tehát nem áltathat bennünket egy különleges, Európa szöges ellentétéként ható, időtlen időben, határtalan térben gondolkozó, mellérendelő, objektív, primitív, stb., stb. műveltség igézetével. Mulasztás terheli statisztikánkat — komoly, súlyos mulasztás, — de mulasztás terheli a magyar közvéleményt is, hogy ezt a mulasztást észre sem veszi, pótlását nem szorgalmazza. Van statisztikánk, mely pontosan — községenként — számontartja, hogy Magyarország lakossága hogyan oszlik meg foglalkozás szerint, de statisztikánk, mely összesítő képet nyújtana a törzsökös magyarság szociális állapotáról, nincs. Tudjuk, hogy városainkban hogyan alakul időszakonként a magyarság arányszáma, de arról, hogy ez mennyiben köszönhető magyarak beköltözésének s mennyiben bennszülött idegenek amaz akaratának, hogy a népszámlálás kérdőívein magyarokként tartassanak számon, nincs pontos felvilágosításunk. Adatok híján jogunk sem volna felelni egy sor kérdésre, melyeket mégis naponként teszünk fel magunknak s a helyzet felmérése helyett lidércek után szaladva nem is hagyunk megválaszolatlanul. Hogy a törzsökös magyar viselkedésében, észjárásában mennyit kell örökölt ösztöneinek tulajdonítanunk s mennyit társadalmi helyzetének, nem tudhatjuk, hisz társadalmi helyzetét sem ismerjük, de tudni véljük. Törvényeket hozunk, melyekről nem tudjuk, hogy javunkra vagy kárunkra hoztuk-e, utón járunk, melynek nem ismerjük sem szélét, sem hosszát, beszélünk és nem tudjuk, hogy a szavak, melyeket áldásként ejtünk ki, nem átok-e és kárhozat.

A falu felé fordulásnak van még egy komoly lélektani oka. Újabb történelmünk gyakran mutat olyan korszakot,

mikor a korszerű szellemi áramlatok serény befogadására éppen azok a rétegek tanúsítottak legnagyobb hajlandóságot, melyek vagy vérségükben is idegenek voltak (nevezetesen az akkori városi lakosság), vagy a magyar közösségi érdekekkel mit sem törődő urak, kik a maguk és családjuk emelkedésének kezességét nem a magyarság erősödésében, hanem a Habsburgok kegyelmében látták és kereslek. Ezekben a rétegekben Európa korszerű szellemi áramlatai e rétegek magyartalan, nem egyszer magyarságellenes magatartásával ötvöződtek, természetes, hogy közvetítésükben azok a szellemi áramlatok nem is ereszthettek gyökeret a magyar viszonyok talajában. Hozzánk Európa egy velünk ellenséges császárváros postáján juttatta üzeneteit s mire azok hozzánk érkeztek, a magyarság jobbjai már főképpen csak az ellenséget érezhették mögöttük. Éppen ezért a magyarság jobbjában mindig is volt, napjainkban különösen van egy egészen pontosan meg sem határozható lélekállapot, mely homályosan az erőtlenség jelét látja a haladásban, a műveltségi állapotok korszerű fejlődésében a magyarság műveltségének a hanyatlását. Oly gyakran tapasztaltuk magasabb műveltségű rétegeink idegenelvűségét, a magyar érdekektől való lelki elszakadottságát, hogy ez a gyanakvás egészen természetes s ha elvileg nem is helyes, gyakorlatban, meg kell vallanunk, nem egyszer éppenséggel kívánatos. Ez a történelmi tapasztalat magyarázza azt a kiábrándulást is, melyet a szellemtörténetinek nevezett történettudományi iskola csillogó eredményei keltettek bennünk. „A magyar történettudomány” című nemrég megjelent könyvében effélékre gondolva marasztalja el a szellemtörténetet Mályusz Elemér: „Amilyen jól érzékelteti (a szellemtörténet), hogy művelődési törekvéseink a nyugati fejlődésnek a részei voltak s így szellemi életünknek a Nyugattal való összefogottságát számtalan példával bizonyíthatja, éppen olyan egyoldalú értékelés alá veszi múltunkat. Lépten-nyomon azt deríti ugyanis ki, hogy műveltségünk csak követte a nyugatit”. S ezt a követést, ismétlem, mintha nem is saját érdekeink diktálták volna, hanem éppen az azoktól való gyáva elhúzódás.

Egy-egy szellemi áramlat nemcsak az emberek irodalmi ízlését változtatja meg, hanem tudományos érdeklődését, politikai magatartását, zenei ízlését, öltözködését,

bútorozkodását, stb. is és ezt a szép egységet, ha szabad úgy mondanom: egy-egy szellemi áramlat belső logikáját kitűnően ábrázolja is a szellemtörténet; de kétségtelen, hogy — ámbár nehéz meghúzni azokat az izometrikus vonalakat, melyek mintegy sorompói az ízlés-változások terjedésének, mert hiszen nem is vonalak azok, hanem többé kevésbé egymásba folyó övezetek — egy társadalomnak nem minden rétege hódol egyforma intenzitással egy-egy szellemi áramlatnak. S miután újabb történelmünkben oly gyakran esett egybe a korszerű szellemi áramlatnak (a nájmódinak) való intenzívebb hódolás a gerinctelenebb magyar magatartással, tökéletesen érthető, ha nem is mindig okos, az a napjainkban fokozottabban jelentkező magatartás, mely Európa üzeneteire mindinkább elfordulással válaszol, mely alternatívát állít fel: vagy Európa, vagy magyarság. Ezzel természetszerű kapcsolatban van az, hogy az érdeklődés folyvást emelkedő mértékben fordul társadalmunknak azok felé a rétegei felé, melyek a történelem folyamán legkevésbé hajlottak a korszerű európai áramlatok befogadására és ezek közül is a legkonzervatívabbnak látszó réteg, a parasztság felé, a falu felé. Ha a haladó rétegek haladásával egyenes arányban csökkent magyarságuk, akkor a falu legnagyobb érdeme éppen elmaradottsága. Ebben a beállítottságban az a veszedelem fenyeget, hogy az elmaradottság művelődési eszménnyé válik.

Hogy jócskán van igazunk, ha a megértés kedvéért túlozzuk is a színeket, azt az a nagy siker bizonyítja, melyet éppen középosztályunk legmagyarabb rétegeiben arat akár a magyar parasztdal, akár az úgynevezett népi irodalom, mely részben parasztszármazású íróktól iratik, részben a parasztélet ábrázolására vállalkozik, részben a parasztság formahagyományaival él. Egyik legizgatóbb kérdésünkre: mi a magyar? mind többen próbálják a falusi magyar észjárásának a megrajzolásával válaszolni. Ebben az irányban a legjellemzőbbek közé tartozik Lükő Gábor „A magyar lélek formái” című könyve, ő ezt az egyoldalú faluszemléletet, sajnos, a végletekig fokozza. Nála válik az elmaradottság művelődési eszménnyé. Könyvét nem tartjuk sikerültnek, mégis részletesebben foglalkozunk vele, mert módszere, tévedései a fenntebb említett,

történelmileg indokolt lélekállapotnak a szülöttei, éppen ezért ezek a tévedések sok magyar — tegyük hozzá: jó magyar — lelkében túlon túl is termékeny talajra találnak.

A magyar jelképrendszer

„A magyar lélek formái” című könyvében Lükő Gábor a magyar embert szembeállítja — nem tudni pontosan, mivel.

1. Néha *Európával*:

„Az európai költészetben „ . külsőleges és logikus az összefüggés forma és tartalom, jelkép és jelentés közt.

A mi népdalainkban jelkép és szerelem belülről, szerzésén tartoznak össze”.

2. Néha *Nyugat-Európával*:

„Nyugateurópában ma már egyoldalúan a szerelem jelképe a csók.

Nálunk és tőlünk keletre még egyszerű köszönőforma...”

3. Néha az *indogermánokkal*:

„Az „elemeket”: szelet, tüzet, vizet, földet csak az elvont gondolkozású indogermán népek személyesítették meg.

Nálunk az elemek mind az egy-ismeretlen: a lélek szimbólumai csupán”.

4. Néha a *némettel*:

„A német szemléletet az a szubjektív, emberi szempont határozta meg...

A magyar szemlélet megmarad a növény saját szempontja mellett”.

Nem érdemes azon töprengeni, hogy ezeken a rendkívül általánosságban mozgó megnevezéseken mit ért pontosan Lükő, hogy vájjon, amikor indogermánokról beszél, a cigányt is közéjük érti-e, hogy vájjon, mikor Európáról beszél, akkor a lengyelekre még gondol-e, de a hindukra már nem, hogy mikor Nyugateurópáról beszél, már a lengyeleket is kirekeszti-e, mert a pontos körülírás nem feledékenységéből marad el ebben a könyvben. A pontos körülírás elmaradása szoros kapcsolatban van Lükő módszerével. A gyanútlan olvasó hajlandó volna azt gondolni, hogy Lükő szorgosan tanulmányozta az indogermán népek gondolatvilágát (már akár nyelvtudományi, akár ember-

tani értelemben véve a szót) meg a magyarét s tanulmányai során ráébredt arra, hogy az indogermán gondolkozást mély szakadék választja el a magyartól. Szó sincs róla. Nála az indogermán és a magyar gondolkozás ellentétessége nem eredmény, hanem kiinduló pont, zsinórmérték, dogma. Ebből az előre feltételezett, hitt, követelt ellentétből indul ki s nem az adatokból vonja le a következtetést, hanem a kész következtetéshez válogatja hozzá az adatokat.

Ebből a sarkító módszerből következik, hogy ő a magyart sem adottságai teljességében tekinti, hanem helyettesíti egy elvont fogalommal. Mindenekelőtt a városi magyart egészen kirekeszti ebből a fogalomból. Ez azonban nem azt jelenti, hogy tehát a falusi magyar lelkivilágát rajzolja meg. Őt nem a konkrét magyar, hanem az eredeti magyar érdekli, az, hogy a konkrét magyar mennyit őriz az eredeti magyarból — s ez egyúttal az értékmérője is. Egy-két idézet pontosan rávilágít arra, mi lelkesíti őt:

„Hogy nem ismertük fel eddig a magyar lidérc és a csuvas tüzeskígyó rokonságát? Nem mertük elképzelni sem, hogy népünk hitvilága, költészete eredeti magyar, tehát ma is keleti formákban él. ..”

„De milyen érdekes, hogy a mi hagyományaink ezen a ponton is sokkal primitívebbek és konkrétabbak az európai, sőt még a rokon népek mithoszainál is ...”

„A temesközi mese még a Kalevalánál is primitívebb világba vezet bennünket... Hozzáfoghatót csak Ázsia északkeleti sarkában élő primitív halásznépeknél találunk”.

Természetesen mindenkinek jogában áll azon lelkesedni, amin akar. De ha valaki kultúrjavaink értékességének mérőszinójául Ázsia északkeleti sarkában élő primitív halásznépeket választ, akkor már valóban túllépett azon a vonalon, amelyen innen talán még mentelme ti biztosíthatna számára a magyar néphagyományok iránti izzó rajongása. Ne hitesse el magával Lükő, hogy esküdt ellensége vagyunk magyarnak és népnek, amikor tiltakozunk az ellen a módszer ellen, amely a fejlődésnek a megesőköttségében látja az eredetiség egyetlen biztosítékát s amely az így értelmezett eredetiséget emeli halványul az elé a magyar ifjúság elé, melyet egy zenei (Kodály), egy néprajzi (Győrffy), egy történettudományi (Mályusz) meg egy irodalmi (népi írók), stb. iskola készített elő, hogy

szeretettel, lelkesen, a jóhiszeműség vértetlenségével forduljon minden sajátos magyar érték felé. Egy bizonyos távolságon túl visszájukra fordulnak az előjelek és valóban nem Európa, hanem magyarságunk nevében ítéljük veszedelmesnek azt a túlhajtott absztraháló hajlamot, mely oly szavak alá, mint indogermán és magyar, minden történelmi és társadalmi gyökér nélkül szükölködő elvont fogalmakat csempész és végő fokon pusztán egy fejlettebb és egy fejletlenebb észjárás egybevetetésében gyönyörködik, az előbbit önkényesen indogermánnak, az utóbbit magyarnak nevezve el.

Mert Lükő alapján véve ezt teszi.

Lássuk például egy Kínába tett kirándulását. „A magyar ekék egyik típusa görbe gerendelyű. Ez a típus tőlünk keletre mindenütt megvan, egészen Kínáig. Kínában a görbe gerendely művészi indoklását is megtaláljuk. A kínai császárok ötezer év óta minden tavasszal megfogták az eke szarvát, szántottak és vetettek, hogy biztosítsák a jó termést. A császár ekéje is görbe gerendelyű s gerendelye sárkányfejben végződik, a gerendely tehát a kigyózó sárkány háta. Tudjuk, hogy az esőt, a vihart szintén a sárkány csinálja a régiek hite szerint. Nemcsak nálunk, hanem a kínaiaknál is”.

Mindaddig, amíg van egy magyar nép, melynek hite szerint az esőt, vihart a sárkány csinálja, amíg van egy magyar nép, melynek hite szerint a görbe — sárkányhátú — gerendely képében magát a sárkányt kényszeríti szántásra, a gerendely görbesége egészen elsőrangú fontosságú mozzanat, *jár*, hogy a gyermekek nyelvén fejezzük ki magunkat, azaz: *érvényessége* van. De bezzeg *nem jár*, mihelyt a kutya se hiszi többé, hogy esőt, vihart a sárkány csinál, mihelyt a kutya se hiszi többé, hogy a görbére faragott gerendelyben magával a sárkánnyal szántatja a földet. Megérett a múzeumra: más erőket kell bele kalkulálni az eke szerkezetébe.

Lükő egy *már érvényességét veszített* jelképrendszerben véli felfedezni a magyar ember gondolkozásának, észjárásának a csapásait, a törvényeit. Olyanformán, mintha valaki egy nemzeti múzeum leltára alapján próbálná megrajzolni valamely nép időszerű társadalmi, gazdasági, állami berendezését. Az téveszti meg őt, hogy a magyar észjárást — a magyar lélek formáit — éppen

azon a területen kutatja, mely az érvényességüket veszített jelképek tárolásában leginkább hasonlít egy múzeumhoz: a művészetekben. Egyszerű lélektani tény: a műalkotás és a műélvezet pillanataiban a lélek visszatér a fogalmazás felhagyott útjaira, akár az álomban is. A már érvényességüket veszített jelképek ezekben a pillanatokban visszanyerik érvényességüket. Szép, értékes és hasznos kutatási terület ez egy tudós számára; nyilván fontos adalékokkal is járulhat hozzá a magyarság jellegének a megrajzolásához; eszünk ágában sincs ezt kétségbe vonni. Nem ez ellen emelünk szót.

Az ellen tiltakozunk, hogy a magyar léleknek ezt a peremterületét önkényesen kiszélesítse valaki a magyar léit” k mezejévé, hogy e peremterület tündéres zezzugait vesse össze az indogermán lélek autosztrádaival. Azt helytelenítjük, hogy valaki Kant Immanuel logikáját egy hortobágyi csikós logikájával vesse egybe s azt igényelje, hogy ilyen módon az indogermán lélek és a magyar lélek ellentéteit tárta fel. Ismerjük azoknak a tündéres zezzugoknak isteni titkait, nemcsak megadjuk, meg is kívánjuk a bennük való rejtezés jogát, de mikor félhomályából a napra lépünk, nem hunyunk szemet, hogy tovább is a félhomály ígézetével csaljuk magunkat.

Mert Lükő ezt akarja. Nemcsak azt a hibát követi el, hogy indogermán és magyar nevezet alatt lényegében a racionális és a mágikus gondolkozást veti egybe, tehát a lélek két különböző állapotának a működését, hanem egyúttal az érvényességüket veszített jelképek, revalorizációját követeli, mintegy azt, hogy a magyar ember térjen vissza az Ázsia északkeleti sarkában élő primitív halász népek szellemi szintjére. Ezt így természetesen nem mondja, s bizonyára rágalmazásnak is minősíti részemről — hisz könyvének egy helyén fájjalja, hogy csak népi magyar tudomány van s ugyanott európai színvonalú magyar tudományt sürget, — de miután ő, ismétlem, indogermánnak a tudós racionális, magyarnak a primitív ember, vagy a költő mágikus gondolkozásmódját írja le, ennek az óhajtnak nem sok értelme van.

Hisz mással is megesik, hogy valamibe nagyon belelovalja magát. Lükő Európa és magyarság között csak éles ellentéteket hajlandó észrevenni. Mennél jobban hajszolja a sajátosan magyart, mind jobban ennek az ellen-

térlátásnak az áldozata lesz, mert lehet-e sajátosan magyar egy gondolat, mely egy németnek is eszébe juthat? Szerintünk persze lehet, mert szerintünk az sem lehetetlen, hogy a magyar lélek tökéletesen olyan, mint a német lélek (nem azt mondjuk: olyan; azt mondjuk: az sem lehetetlen, hogy olyan); de Lükő szemében sajátosan magyar csak az lehet, ami különbözik a némettől. Ez a különbség az ő szemléletében már eleve a sajátosan magyar fogalmi jegyei közé tartozik. Következésképpen polarizál, minden igenre keres egy nemet s ha az igent az indogermánra, a nemet minden bizonnyal a magyarra keni. Ő a magyart csak mosnak tudja elképzelni és a *mást* csak akkor látja tökéletesen biztosítottnak, ha ellenkező előjelű. Ha volt valaha magyar, aki mindent szegyeit, ami őt egy némettől megkülönböztette, Lükőben most azt a magyart üdvözölhetjük, aki mindent szegyei, ami a magyart a némettől nem különbözteti meg. Sajnos, ez a magatartás határozottan vonzóbb, hisz éppen azért veszedelmes.

Azt hiszem, ő sem vonja kétségbe, hogy nemzeti, népi, faji sajátosságaink megőrzésének feltétele egy független magyar állam. Egy állam függetlenségének kezessége az önálló hadsereg. A faluban hódolhatunk esetleg annak a fényűzésnek, hogy görbe gerendelyű ekével szántsunk: a hadsereg felszerelése feltétlenül modern kell, hogy legyen. Tankokkal felszerelt hadseregek ellen tankokkal felszerelt hadsereget kell állítani. Hadfelszerelést vásárolni is lehet; nem is vitatható, hogy legtanácsosabb gyártani. Am ehhez szükséges a nehéziparnak egy bizonyos fokú fejlettsége s mind az, ami evvel jár. Vasat Magyarországon is úgy kell önteni, ahogy Németországban. Megmaradásunk egyetlen kezessége az okos változás. A repülőgépgyárban dolgozó vasesztergályos szakmunkástól józan ésszel még sem várható, hogy úgy gondolkozzék, olyan kedvtelése legyenek, mint az Ázsia északkeleti sarkában lakó primitív halásznépeknek. „Népművészet, népköltészet, és népzene együtt élnek a falusi ember lelkében, csak mi városiak szedtük szét őket”, — ezzel a mondattal kezdi könyvét Lükő. Valóban, vannak dolgok, melyek együtt élnek, melyek együtt járnak. De nem szeretnők, hogy a magyar együtt pusztuljon a pusztuló cifra szürrel. Lükő sokat idézi az Ó-testamentumot (őszinte csodálatunkra). Álláspontunkat

hadd világosítsuk meg egy új-testamentumi idézettel: „Nem az ember van **a szombatért**, **hanem a szombat van** az emberért”.

A magyar térszemlélet

Lükő felfedezései közé tartozik az, hogy van egy nyugati, európai, indogermán térszemlélet s van egy keleti, ázsiai, magyar térszemlélet. Sarkító és szimmetrizáló hajlamainak megfelelően, e két térszemléletet ilyenformán állítja egymással szembe:

Európai térszemlélet:	Magyar térszemlélet:
szimmetrikus	aszimmetrikus
arányos	aránytalan
perspektivikus	perspektíva nélküli
alárendelő	mellérendelő
mindent a végtelenhez viszonyít	mindent egymáshoz viszonyít
szubjektív	objektív
komplikált	primitív, stb.

„A magyar művész, mondja kissé fellengősen, nem a látszatot örökíti meg, hanem a valóságot: egyformának rajzolja a közeli és a távoli dolgokat.” „A magyar művész, mondja másutt, a közeli dolgokat lenyomta a látóhatár alá, a távoliakat meg fölibe emelte és felrajzolta az égre. A tér, ill. a sík ilyenforma kitöltése is a keleti ember mellérendelő észjárásából következik. A térben jól elférnek a tárgyak, nem ütköznek egymással.” Mind a két megjegyzésből helyes annyi, amennyi igaz, amennyi tény, csak a magyarázat lő túl a célon. Tény az, hogy a Lükő-bemutatta magyar népi eredetű képeken a közeli és a távoli tárgyak egyformák és a közeli a kép alján, a távoliak pedig a kép felső részén foglalnak helyet. Abban is igaza van Lükőnek, hogy az ilyen képekben tájképeket láthatunk, vagyis a tárgyak egymásfölöttiségében tudatos térábrázolást (ebben a tekintetben a kivitel együgyűsége valóban nem túlságosan fontos mozzanat). Csak abban hibáztatjuk, hogy ezt a térábrázolást úgy állítja szembe a perspektívás térábrázolással, mintha a kettő szöges ellentétben állana egymással, két

egymástól különböző alkatú léleknek (az indogermán léleknek és a magyar léleknek) veleszületett formái volnának.

Különböztessük meg a látást a nézéstől. Látni azt látjuk, amit nézünk, nézni viszont azt nézzük, amit akarunk. A nézés irányítottabb, társadalmibb. Látni minden ember egyformán lát, a nézés már az életmód függvénye. Az, hogy mit látunk a világból és hogyan látjuk a világot, attól függ, hogy mit nézünk és honnan nézzük.

Másképpen nézzük a teret (téren a földi térséget érttem) és megint másképpen a rajta lévő tárgyakat, A teret felülről nézzük, alulról — pl. egy mély kútból — nem is nézhetnők, mert onnan nem is látnók. A nézésnek ebből a sík földön egyedül lehetséges módjából következik, hogy a tér mindig alattunk van, éspedig a tér közelebbi pontja alább, alacsonyabban, távolabbi pontja mindig feljebb, magasabban. Mentől magasabbról nézzük a teret, a róla $n_j^{\wedge}$ ert kép annál ferdebb. Ha a tárgyakat nem önmagukban, hanem a térben nézem, az egymás mögé eső tárgyak egymás fölé kerülnek, mégpedig úgy, hogy mentől magasabbról nézem őket, a közelebb eső tárgyak annál kevésbé fedik el a távolabb eső tárgyakat. Ha a tér közeli pontjáról a tér egy távolabbi pontjára *vetem* a tekintetem, határozottan fel kell emelnem a szemem, néha még a fejem is, megfordítva pedig le kell sütnöm. A teret tehát mindig felülről látom, mert az egyetlen lehetséges, a konvencionális térsnézés a *felülnézet*. Ennek felel meg a konvencionális térsnézés nyüge alól fel nem szabadult rajzoló egynézetű perspektívája: a közeleső tárgy alacsonyan, a távoleső tárgy magasan van, az előbbi tehát a kép aljára, az utóbbi pedig a kép felső részére kerül.

Egészen másképpen nézzük a tárgyakat. A teret meg sem közelíthetem, el sem távolodhatom tőle; akárhonnán nézem (persze folyvást a sík földi térséget és folyvást felülről), mindig egyformán emelkedik: a tér homogén. A tárgyak másképpen viselkednek, helyesebben mi viseljük magunkat másképpen velük szemben. Minden tárgynak megvan a nagyságának megfelelő konvencionális nézőtávolsága. Egy hatalmas tölgyfát nem nézhetek meg olyan közlelről, mint egy parányi katicabogarat, mert akkor csak egy kis részét látnám, néhány levélét, vagy makkját; a katicabogarat nem nézhetem olyan távolról, mint a tölgyfát, mert akkor nem látnám

a részleteit, vagy egyáltalán néni is látnám, Ebből két dolog következik: minden tárgynak él bennem egy konvencionális nagyságú képe s ez a konvencionális nagyság a tárgyak valódi nagyságával fordított viszonyban van: a tárgy kisebbedésével növekedik a tárgy konvencionális nagysága. A házat távolabbról szoktam nézni, mint a virágot, tehát a ház bennem élő konvencionális nagysága aránylag kisebb, mint a virágé; a tölgyfáé kisebb, mint a rajta termő makké, a pipáé nagyobb, mint a pipás emberé. A konvencionálisan látó ember, ha rajzolásra adja magái, természetesen úgy rajzol, hogy a kisebb tárgyakat aránylag nagyobbaknak s a nagyobbakat aránylag kisebbnek rajzolja.

De a bennünk megrögzött konvencionális kép más-képen is befolyásolja látásunkat. Mindenki tapasztalhatta, hogy ámbár a tőle két lépésre álló személy optikai képe kb. kétszerese a tőle négy lépésre állóénak, ő ezt a hatalmas különbséget a benne élő konvencionális kép segítségével kijavítja: látásában a két ember pszichikai képe azonos nagyságú. Kézenfekvő, hogy ha rajzolásra vetemedik, *ezt a pszichikai képet rajzolja meg*. Kivált, ha emlékezetből rajzol. Az ilyen rajzolóról mondja Lükő, hogy „a magyar művész nem a látszatot örökíti meg, hanem a valóságot” s ennek alapján mondja ki merészen, hogy az európai ember térszemlélete szubjektív (ez a vándorútján a felismerhetetlenségig eltorzult gondolat Lükőhöz Karácsony Sándoron keresztül Kanttól jutott), a magyaré meg objektív. Egyáltalán nem „objektív” ez a szemlélet, hanem egyszerűen konvencionális.

Ha még azt is megemlítjük, hogy a tárgyakat hoinluk: nézetből vesszük szemügyre, azaz *egyetlen oldalukról*, arról, amely a tárgy legjellemzőbb képét adja (kutya, madár, stb. emlékezetünkben mindig oldalt jelentkezik), akkor már össze is foglalhatjuk a konvencionális perspektíva szabályait:

1. A teret felülnézetben ábrázolja.

2. A térben helyet foglaló tárgyakat úgy helyezi el, hogy a közeliak a kép aljára, a távoliak a kép felső részére kerülnek. Ez a felülnézeti térábrázolás szükséges következménye.

3. A tárgyakat:

a) homloknézetben ábrázolja (házból például csak egy falat),

b) konvencionális nagyságban, tehát a közelit nem nagyobbak, mint a távolit,

c) konvencionális távlatban, tehát a kisebbet aránylag nagyobbak, a nagyobbat aránylag kisebbnek, és végül

d) egyetlen tárgy részeit is konvencionális szemléletben és nagyságban rajzolja: a szemben álló ember lábait oldalnézetben, az oldalról nézett arcban a szemet előlnézetben; a tölgyfát aránylag kisebbnek, mint a rajta termő makkot.

Ez a konvencionális perspektíva természetesen nem valami keleti sajátosság és nemcsak a magyar embernek, hanem mind a magyarnak, mind az európainak tulajdona. Hogy akkor az európai művészek miért nem rajzolnak ennek a perspektívának a szabályai szerint? Könnyű volna erre azt válaszolni, hogy a magyar művészek sem e szerint a perspektíva szerint rajzolnak, de erre Lükő rögtön felszisszenne, hogy nem ám, mert hogyan is rajzolhatnának magyar észjárás szerint, mikor müncheni, párizsi, európai iskolákban szedték magukba a magyartól idegen, indogermán észjárás-szülte szabályokat. Lükő a „magyar művész” szép nevezetét féltékenyen tartja fenn kanászoknak s más fúró-faragó, rajzolgató köz-magyaroknak, akikkel Leonardo da Vinci ellen hadakozik. Biztosan vannak olasz kanászok is, de azok Lükő szerint vagy nem méltók arra, hogy térszemléletüket egybevesse a magyar kanászéval, vagy — s könyve tételeiből inkább erre következtethetünk — meg van győződve arról, hogy az olasz kanászok általában Leonardo modorában fúrnak-faragnak.

Hogy a perspektíva, ahogyan egy Leonardo képein jelentkezik, a konvencionális perspektívával rokon s abból fejlődött, az Lükőtől teljesen idegen gondolat, ő a fejlődést legfeljebb elismeri, ahol már kénytelen elismerni, de akkor is ellenségesen tekinti. Hogy ember és ember, nép és nép nemcsak különbözik, hanem hasonlít is, azt bizonyára tudja, de módszeréből a hasonlóságokat kirekeszti, őt csak a különbségek érdeklik, melyeket ellentétkékké hegyez. Próbáljunk rámutatni a somogyi kanász és Leonardo térszemléletének hasonlóságaira.

A somogyi kanász tere a föld felszíne, melyet mindig felülnézetben lát. De képzeljük magunkat egy világváros

utcájába, pl. az ókori Rómában. A teret (a föld felszíniét) hatalmas négyszögletes tömbök lepik el, t. i. a házfalak, *melyek maguk is tereket alkotnak*. Az út közepén állunk. Nem az lep meg, hogy a tőlünk távolabb siető emberek kisebbeknek látszanak, mint a közelünkben levők. Amire távolság megtaníthat, azt megtanulhattuk a pusztán. Mentől nagyobb a város, azaz mentől jobban be van építve, a távolságok annál inkább eltűntek; helyüket szokatlan tárgyak: szabályosan emelt függőleges terek foglalják el, az utcatorok négyszögletes házfalai:

1. *Az- úttest*. Felülnézetből látjuk. Távolabbi pontja magasabban, közelebbi pontja alacsonyabban van. Ebből a tapasztalatból indult ki a konvencionális perspektíva is.

2. *A házfalak sora*. Oldalnézetből látjuk: a) Jobboldali sor. Távolabbi pontja inkább balra esik, mint közelebbi pontja, b) Baloldali sor. Távolabbi pontja inkább jobbra esik, mint közelebbi pontja. Új tapasztalatok, de tökéletesen azonos elvűek, mint a felülnézeti perspektíváé.

3. *A tető párkányok*. Alulnézetből látjuk. Távolabbi pontja alacsonyabban, közelebbi pontja magasabban van. Azonos elvű visszája ez a felülnézeti perspektíva tapasztalatának.

Városban tehát térként jelentkező tárgyak foglalják el a mezőn semmiként ható — három kiterjedésű — Tér helyét. A Perspektívát ma is derékszögű sarkok és négyszögű sík felületek képével szoktuk bemutatni, világos jeléül annak, hogy nem az a tapasztalat szülte, hogy a távolabbi tárgyak a közeliéknél kisebbeknek látszanak (ezt az optikai jelenséget a látáskonvenció kiigazítja), hanem a levegőég helyét elfoglaló, derékszögeket és párhuzamosakat tartalmazó, függőleges tereként jelentkező tárgyak szemlélete. Akár Fra Filippo Lippi Boldogasszonyát nézzük (XV. sz.), akár a Spurius Maesor házából való pompeji falfestményt (Kr. e. I. sz.), a távlatra mindkettőnél elsősorban a falak figyelmeztetnek. Más a városlakó perspektívája és más a mezei emberé. Más a Leonardoé és más a somogyi kanászé. De nem ezért, mintha más térszemlélettel születtek volna e világra, hanem mert más a tér, melyben felnevelkedtek. Világos, hogy másképen rajzol az, aki különben palotákat épít, mint az, aki kanászkodik.

A Perspektíva különbözik a konvencionális perspektívától, de nem ellentéte. A föld felszíniét a Perspektíva sza-

bályai szerint rajzoló művész is úgy ábrázolja, hogy közelebbi pontja alacsonyabbra, távolabbi pontja magasabbra essék. Sőt a tárgyakat is úgy helyezi el rajta, hogy a közeli tárgy talpa (a térrel érintkező része) a kép aljára kerül, s magasabbra a távoli tárgyé. A különbség az, hogy a konvencionálisan rajzoló művész ugyanígy helyezi el a tárgyak tetejét is (*ezért* nem kisebb a távolabbi tárgy), míg a Perspektíva szabályai szerint rajzoló művész a tárgyak tetejét, mentül távolabb vannak, annál alacsonyabbra helyezi. *Ebből* következik a távoli tárgy megkisebbedése. A távolabbi tárgy kisebbvolta nem annyira tapasztalati kiindulópontja a Perspektívának, mint inkább következménye. Téved Lükő, amikor azt hiszi, hogy az „európai” (tkp. a városi) a *látzatot* rajzolja, a „magyar” meg az objektív valóságot. Csak a perspektívás látás beidegződöttsége mondatja vele ezt. Inkább fordítva igaz: a konvencionálisan rajzoló rajzolja azt, amit lát, vagyis a *pszichikai képet*, és a Perspektivikus azt, amit pontos számításai, mérései eredményeznek: az optikai képet. Tévedés volna azt gondolni, hogy nagyobb tudomány két egyforma nagyságú, de a szemlélőtől nem egyforma távolságban álló tárgyat (pl. két bárányt) inkább egyformának, mint különbözőnek rajzolni, *hisz egyformáknak látjuk őket!*

Egy kis nyelvészkedés

Legveszedelmesebb módszerei közé tartozik Lükőnek a nyelvészkedés. Kedvelt eljárása ezen a téren is az „európai” s a magyar kifejezés hevenyészett szembeállítása (de mivel európai nyelv nincs, nem csoda, ha olykor a magyar kifejezéssel egy magakitalálta kifejezést állít szembe) és e szembeállításból folyó villámgyors általánosítás.

„A magyar időszemlélet” című fejezetében pl. *mulat* szavunkkal támasztja alá azt az elméletet, hogy a magyar egészen másként értékeli az időt, mint az európai. „Az európai ember, mondja, akkor is siet, amikor *mulat*.. . Ezek az emberek szégyellik, hogy ennyi dolguk közt hiába töltik az időt, meg azt is, hogy unatkoznak, csak a magyar ember meri nyíltan bevallani, hogy az időt „*mulat*’-ja”. Azzal már Lükő nem törődik, hogy az időt a román is *mulatja*: *trece* ,múlik', *petrece* ,mulat, mulaszt', *isi petrece*

timpul .mulatja az időt', *se petrece* „mulatja magát, mulatózza magát' *petrecere* .multság' **stb.**, vagy a francia is: *passer* ,múlik; mulat, mulaszt', *il passe son temps a chanter* ,énekléssel mulatja az időt', *passe-temps* ,időmulatás' *il faut que jeunesse se passe* ,az ifjúság hadd mulassa magát'.

Hasonló ehhez az, amit „A magyar térszemlélet” című fejezetben mond: „*Innenső* és *túlvilág* nem esetleges elnevezései az élők és halottak birodalmának, hanem — a magyar illetve az uraltáji észjárás szerint — pontos térbeli meghatározásai”. Megvallom, *túlvilág*-ot még csak hallottam városi magyaroktól, de *innenső világ*ot még tőlük se; csak Lükő ráfogása az, hogy ezek olyan különlegesen magyar *észjárás szerinti* szavak volnának. A *magyarban e világ* és *másvilág* van. Lehet, hogy a *túlvilág* természetes úton alakult magyar szó, hisz van még hozzá hasonló szerkezetű szavunk: *túoldal*, de ebből nem következik semmi. *Másvilágnak* is, *túvilágnak* is megvan a hasonló észjárásról tanúskodó „európai” társa, pl. a francia *Vautre monde*, *Vau delà*.

Ugyanilyen pontatlan ez a kis nyelvészeti fejtegetés is, melyet „A magyar jelképrendszer” című fejezetből idézünk: „A gyümölcs piros színe a lány arcára, gömbölyű formája és vékony szára a lány termetére, a gyümölcs magja pedig a termékenységre emlékeztetik a magyar embert. Ezért nevezi magtalanak a meddőt. A német nyelv gyümölcstelennek nevezi (unfruchtbar), pedig a gyümölcsben sincs mindig ép, termékeny mag. Valószínű, hogy a német szemléletet az a szubjektív, emberi szempont határozta meg, hogy a gyümölcsöt húsáért termeljük, nem magjáért. A magyar szemlélet megmarad a növény saját szempontja mellett, ezért keresi a magot a gyümölcsben.” Lükőt az az egészen szubjektív szempont vezeti, hogy ő magon csak a gyümölcstermés magját érti, almára, meggyre, cseresznyére s effélékre gondol. Ő a magtalan szóban rejlő képet nyilván így értelmezi:

cseresznye = leány
 cseresznyemag = a leány termékenysége

Tökéletesen megfelelnek a *cseresznyefáról*, holott mind a német unfruchtbar, mind a magyar magtalan a fára utal, egy olyan fára. mely nem hoz gyümölcsöt, amely

nem terem magot. Ha cseresznye, alma, szilva síb. helyett, melyek gondolatában elhomályosítják a termőfát, fenyőre, kenderre, lenre, violára s hasonlókra gondolna, akkor mindjárt tisztábban állana előtte a kép: a leány a termo tő, fű, fa vagy virág, de elsősorban virág, hisz azért virágének a szerelmes ének s ezért rózsám, violám, rozmaringom a szerető. A meddő nő olyan, mint a magtalan virág. A virág *termését* ugyanis magnak hívjuk, mint ahogy a gyümölcsfák termését — magvával együtt — gyümölcsnek. A magtalan éppenúgy az elmaradó termésre utal, mint az unfruchtbar, emberre vonatkoztatva mind a keltő gyermektelent jelent, gyermeket a frucht is, gyermeket a mag is, mert az ember gyermeket terem, mint ahogy a gyümölcsfa gyümölcsöt, a virág pedig magot. Virágon persze ne az almafa virágját, vagy a cseresznyefa virágját értsük, hanem a virágoskert növényeit: violát, rozmaringot s az efféléket. A két szemlélet — az unfruchtbar-é és a magtalan-é — tökéletesen azonos, csak a felhasznált két kép nem azonos; egyik a gyümölcsöt termő fából, másik a magot termő virágból indul ki. Az, hogy Lükő a két képet összezavarja s a nőt megteszi cseresznyének, semmiesetre sem jogosíthatná fel arra, hogy ebből a maga-teremtette zavarból egy állítólagos szubjektív német és objektív magyar észjárásra következtessen.

Vagy itt van ez: „A boszorkány is rendszerint másnemű embert választ áldozatául, mikor fejéhez vágva a kantárt, lóvá teszi és meglovagolja, jól megnyargalva, a Gellért-hegyig és vissza.” A *lóvá teszi* kifejezést én ritkítottam. Ez a kifejezés nyelvünkben közkeletű. *Valakit lóvá tesz* azt jelenti: „valakit rászéd, valakit felültet”. Lükő ebben a kifejezésben nyilván a sámánkodás emlékét látja, erre a feltevésre jogosít fel az, hogy félreérthetetlenül így értelmezi: valakit lóvá varázsol (fejéhez vágva a kantárt), valakiből lovat csinál. Holott egészen másról van szó. Lásuk külön a lóvá és külön a tesz szót.

1. *Tesz*. Két jelentése van: a) „csinál”, b) „helyez” (franciául: *faire* és *mettre*). Pl. jót tesz, gonoszat tesz = il fait du bien, il fait du mal; tedd ezt a fiókba == mettez ceci dans le tiroir.

2. *Lóvá*. Az itt szereplő -á ragot ma már inkább csak módhatározóként használjuk (Krisztus a vizet borrá változtatta, vér nem válik vízzé stb.), de régebben *hová?* Kér-

désre felelő helyhatározó volt (magában, a *hová-ban* is ez a rag van jelen): Váraddá mentem sib. Egy-két esetben ma is: világgá indul, haza megy. Váraddá helyett azonban ma már azt mondjuk: Váradra. Fordítva: Váradra helyett régebben azt mondtuk: Váraddá. S ugyanígy, *lóra* helyett régebben azt mondtuk: *lóvá*. Abban az időben, ha valaki azt akarta mondani, hogy Jánost *lóra* tette, úgy mondta, hogy Jánost *lóvá* tette. Hasonló kifejezések *-.szóvá* tesz = szóba hoz; „*tűvé tettem érted ezt a tenger rétet*” ~ *tűre tettem, tűhegyre szedtem*.

A *lóvá* tesz kifejezésben a sebesen futó ló a szárnyaló képzeletet jelenti. Hasonlóak ezek: lovat ad alája, ülteti, felülteti (természetesen *lóra*), egy vesszőparipán nyargal. Gondoljunk a görögök pegazusára s a franciák *dada*-jára, melyet a dadaizmusnak nevezett művészeti irányzat mindannyiunkkal megismertetett (*dada* gyermeknyelvi szó, *cu-cut* jelent; *chacun a son dada* = mindenkinek megvan a maga vesszőparipája.) Románul is *Vam in?elat* = rászedtem, felültettem, megcsaltam; tkp. elláttam nyereggel, nyeret adtam alája.

Még egy példát engedjen meg az olvasó annak megmutatására, hogy *milyen* nyelvészeti érveket *milyen* igényekkel hoz elő Lükő: „Az ázsiai térszemlélet... a magyar ember tudományos térszemléletének is... az alapja. Ez a magyar tudomány persze szintén csak falun található egyelőre, meg parasztvárosokban és magyar költőknél. Innen már valamenyiünknek ismerni illik ezt a kifejezést: „Kerted alatt a farkasok” (Arany: Keveháza.) Vájjon mit értenek az alatt (magyarul: ezen) „tudósaink”, akik azt állítják, hogy nincs térszemlélet a magyar népművészetben s ha van, az úri eredetű? Ez nem nyugati térszemlélet. A nyugati nyelvekben azt jelentené, hogy a kert földjében elásva hever a farkasok teteme, tehát nincs mit félni tőlük. Magyarul az ellenkezőjét jelenti: nincsenek még a kertben a farkasok, de már kerülgetik, ott vannak ..alatta”. Következik minden tudományágak művelőinek megrovása, amiért nem tartják számon, nem használják fel ezt a „magyar térszemléletet” az oktatásban, „pedig tapasztalhatták volna már, hogy milyen reménytelenül kísérleteznek a nyugati térszemlélet megértésével e nélkül, a magyar gyerekek nagy részénél”. — Az kétségtelen, hogy *alatt* azt is jelenti: közelében, szomszédságában, tövében. Érthető ok-

ból. Egy földből kiemelkedő objektumhoz akkor van valami a legközelebb, ha annak a tövében van. A hegyhez akkor van valami a legközelebb, ha a hegy alatt van (pl. hegy alatt abraolni). Ilyen kiemelkedő objektum a kerl is. Persze tudni kell, hogy magyarul a kert kerítést is, sőt elsősorban kerítést jelent (v. ö. olyan sovány szegény, mint a kert-ág; a kert megett a kis kutya is bátrabb, kőkért.) Ami tehát a kerten kívül van, az valóban a kert alatt van, ha nincs igen messze a kerttől. Ugyanígy, ami a városon kívül esik, az a város alatt van (Hunyad alatt egy kis házbári...). Nincs ebben a szemléletben semmi titokzatos, semmi transzcendens, semmi ázsiai. Hajszára hasonlólag gondolkoztak és beszéltek pl. a rómaiak *h.Sub monte* (hegy alatt) náluk is azt jelentette „a hegy tövében, a hegy közelében”, nem pedig, ahogy Lükő szeretné elhittetni a gyanútlan olvasóval: „a hegy alá beásva”, *sub ūrbe* (város alatt) azt, hogy „a város közvetlen közelében” s innen *suburbium-nak* is nevezték Róma környékét, a Róma közelében fekvő falusi jószágot *suburbánium-nak* hívták s a Róma környékén lakók neve *suburbani* volt. Sem a *suburbium*-on nem értetek földalatti temetőt, sem a *suburbanus*-okon nem a város földjébe elásott rómaiak tetemét.

Kissé talán túlságosan is nagy teret szenteltünk Lükő nyelvészkedésének. Tettük ezt két okból. Egyrészt azért, mert nálunk igen sokan nyelvészkednek a Lükőéhez hasonló felkészültséggel. Teszik ezt olyan formában, mely a nyelvészetben járatlan olvasónak sokkal vonzóbb, mint egy szakkönyv elolvasása volna s ennek az az eredménye, hogy megtévesztik az olvasót, aki a játékot komolyan veszi. Ez is egy fajtája a ponyvának, melyet regényben olyan készségesen elítélünk, holott abban nem jelentkezik azzal a felfokozott igénnyel, amellyel ezek a műkedvelő nyelvtudományi kirándulások. Másrészt pedig azok a módszertani hibák, melyeket nyelvészkedés közben elkövet, Lükőre általában jellemzők. Csak kettőt emeljünk ki. Egyik a belemagyarázás. Azt az értelmet, melyet ő egy magyar szóból vagy kifejezésből kutyafuttában kihámoz, annak a bizonyos magyar embernek tulajdonítja s így az olvasó abba a tévedésbe esik, hogy „a magyar ember” gondolkozásának az útját követi, amikor voltaképen csak a Lükő képzettársításain nyargal. A másik az, hogy a magyar szemléletet minden alaposabb körültekintés nélkül

azonnal szembeállítja az „európai”-val, gyakran olyan formán, mintha azt mondaná, hogy a magyart az különbözteti meg más népek fiaitól, hogy két szeme van; ilyenkor az olvasó, sajnos, rögtön látja, hogy Lükő igazat mond, mert a magyarnak csakugyan két szeme van s ebből mi másra következtethetne, ha nem arra, hogy az európaiak félszeműek, a szegény nyavalyások, vagy — szerencse a szerencsétlenségben — három szeműek.

ÉSZ ÉS BÚBÁJ

A múlt évben Lükő Gábor egy nagyhatású könyvet jelentetett meg „A magyar lélek formái” címen. A *Termés* teli kötetében e könyvet két szempontból vizsgáltam. Egyrészt jelenségként fogtam fel, másrészt módszerét bíráltam. Jelenségként felfogva, azt az okot igyekeztem kimutatni, amiért közvéleményünk fokozott érdeklődéssel fordul a paraszti élet vizsgálata felé. Ezt az okot abban jelöltem meg, hogy újabb történelmünk folyamán a hatalmat gyakorló és a nemzeti életet irányító rétegek hatalmuk birtoklásában és a nemzet irányításában túlnyomórészt a maguk, nem pedig a nemzet egyetemes érdekeit nézték és munkálták s a maguk boldogulásának biztosítékát egy idegen hatalmi érdekhez való csatlakozásban, annak kiszolgálásában keresték. Ebből természetszerűen következett éppen a legműveltebb rétegek műveltségének elidegenedése. Miután ez a folyamat a múlt század közepe óta, a polgárságot elsőrendű hatalmi tényezővé emelő forradalmak következtében, nálunk egybeesett a jobbára idegen vérű és műveltségű polgárság politikai súlyra jutásával, a politikai nemzetbe olvadásával, sőt közművelődésünk irányításában döntő fontosságúvá válásával, érthető, hogy vezető rétegeinkben egy idegen szabású magas műveltség alakult ki, mely nem szervesen támadt a szélesebb magyar néprétegek viszonyaiból s amelyben e szélesebb magyar néprétegekből feltörekvő elemek idegenül mozognak. Éppen ezért, mint írtam, „a magyarság jobbjában mindig is volt, napjainkban különösen van egy egészen pontosan meg sem hatá-

rozható lélekállapot, mely homályosan az erőtlenség jelét látja a haladásban, a műveltségi állapotok korszerű fejlődésében a magyarság műveltségének a hanyatlását”. Értethető, hogy a szélesebb magyar néprétegekből származó, vagy az azokkal való kapcsolatot el nem vesztett tanultjaink, kik a magyar sors irányítását kezében tartó iskolázott rétegbe már beletartoznak, de annak jobbára csak perifériáin foglalnak helyet, lépten-nyomon tapasztalják magasabb műveltségünk idegenségét s az érvényesülésnek, valamint gondolatviláguk érvényesítésének ebből következő ezer meg ezer akadályát. Ezen csak az etikailag értéktelenebbek tudnak segíteni olyan módon, hogy megtagadják magukat, meg azokat a szálakat, melyek őket a szélesebb magyar rétegek világához kötik és asszimilálódnak. Az etikailag értékesebbek más utat keresnek. Egyrészt követelik a magyar elem nagyobb arányosodását a tanult emberek rétegében (ennek mai napig *Szabó Dezső* a legjelentősebb szószólója, s ismert ajándékával újabban *Zilahy Lajos*), másrészt követelik a közoktatás olyan átalakítását, hogy az iskolában nyert magas műveltség ne csak magyar nyelvű, hanem minden ízében magyar legyen, nevezetesen a magyar népműveltségből nőjön ki. (Emiek *Győrffy István* volt a leglelkesebb hirdetője s zenei téren *Kodály* a legtöbb sikerrel dicsekedhető munkása.) Ismeretelméleti síkra terelte a kérdést *Karácsony Sándor*, aki egy, az indogermán lélektől minden ízében különböző magyar lélek alkatának a kutatását tűzte ki feladatául. Ennek a sajátos alkatú magyar léleknek kell érvényesülnie a magyar műveltségben, nyelvünknek, zenénknek, filozófiánknek stb. mind ebből a magyar lélekből kell kinőnie. Ezen a magyar műveltségkörön belül mindennek *más a jelentése*, mint Európában, még a kétszer-kettőnek is. Műveltjeink (a *Karácsony* szavával szofokráciánk) európai kategóriákban gondolkoznak, ezért nincs valóban magyar magas műveltség.

Lükő mármost „A magyar lélek formái” című könyvében tulajdonképpen a magyar lélek kategóriáit igyekszik feltárni, vagyis hozzájárulni a valóban magyar magas műveltség megteremtésének az alapvetéséhez. Kifogásoltam módszerében azt, hogy a történelmi, társadalmi és politikai tényezők mellőzésével egy tiszta feltevésből indul ki: a magyar lélek és a — rendkívül lazán meghatározott —

indogermán lélek ellentétességéből. Ezt a tiszta feltevést azután nagyon támogatni látszanak az ő egyoldalúan megválogatott adatai. A megválogatás egyoldalúságán azt értem, hogy indogermán észjárásnak általában az európai városi ember észjárását tekinti, magyarnak pedig a falusiét, a magyar parasztét. Ez eredményeit önkényes jellegvé teszi; olyasforma ez, mintha egy embernek a kezét hasonlítaná össze egy másik embernek a lábával. Az így feltárt különbségek nem alkalmasak arra, hogy tisztán mutassák az indogermán lélek és a magyar lélek különbségét, mert a társadalmi helyzet-adta eltéréseket nem rostálja ki elég gondosan. De ezen túlmenően is az „indogermán lélek” kulturális megnyilatkozásait a fejlődés érkező állapotán veszi szemügyre, míg a „magyar lélek” megnyilvánulásai felé már fordított szemlélettel közeledik: ezek közül a mentől primitívebb jellegről tanúskodók felé fordul teljes érdeklődéssel. Ezért írtam könyvéről szóló bírálatomban azt: „Helytelenítjük, hogy valaki Kant Immanuel logikáját egy hortobágyi csikós logikájával vesse egybe s azt igényelje, hogy ilyen módon az indogermán lélek és a magyar lélek ellentéteit tárta fel. Lükő... indogermán és magyar nevezet alatt lényegében a racionális és mágikus gondolkodást veti egybe, tehát a lélek két különböző állapotának működését... Ő ... indogermánnak a tudós racionális, magyarnak a primitív ember vagy a költő mágikus gondolkodását írja le.”

Cikkemmel részletesen foglalkozik a *Marcius* májusi számában Vincze Lajos. Gondolatmenetemet tökéletesen félreértve, azt az állítást tulajdonítja nekem, hogy „azok (a magyarok), akik magasabb tudományokkal szándékoznak foglalkozni, előbb kénytelenek levetni magyarságukat, kifordulni önmagukból, mert a „fejletlen”, „mágikus” magyar észjárás erre korántsem annyira alkalmas, mint a „fejlett”, „racionális” nyugateurópai észjárás. Sőt a magyar lélek annyira kezdetleges, hogy össze sem vethető a nyugati lélekkel?”.

Azt hiszem, mindenki világosan látja, hogy egészen másról van szó. Nem tudom, nagy szellemeink közül Vincze kit tart „magyar észjárás”-nak. Tegyük fel, hogy Madáchot annak tartja. Akkor például azt mondhatnám: helytelenítem, hogy valaki Madách logikáját vesse egybe egy német disznópásztoréval s azt igényelje, hogy ilyen módon

a magyar lélek és a német lélek ellentéteit tárta fel. Persze erre mondhatná valaki azt, hogy igen, de a német észjárásra Kant logikája jellemző, nem a német disznópásztoré, míg a magyar észjárásra viszont a hortobágyi csikós logikája jellemző, nem a Madáché. Nem adnék neki igazat, de elismerném, hogy ennek az ellenvetésnek legalább van értelme. De azt állítani, hogy szerintem „a magyar lélek annyira kezdetleges, hogy össze sem vehető a nyugati lélekkel”! Hasonlóképpen az is vitatható, hogy igazam van-e, mikor azt állítom, hogy Lükő indogermán és magyar nevezet alatt lényegében a racionális és a mágikus gondolkozást veti egybe. De azt vitatni, hogy szerintem aki magyar magasabb tudományokkal akar foglalkozni, előbb kénytelen levetni magyarságát, mert a magyar észjárás „fejletlen”, „mágikus”, a nyugateurópai ellenben „fejlett”, „racionális”! Ellenkezőleg, szerintem se a mágikus, se a racionális gondolkozásmód nem jellemzi se a magyart, se a „nyugateurópai”-t és cikkein éppen ez ellen a megkülönböztetés ellen való tiltakozás szándékából íródott. Igen természetes hát, hogy csak bosszanthat, mikor azt olvasom, hogy „Szabédi azt hiszi, hogy tudományos, művészi alkotásra csak a nyugati lélek képes”.

Egy másik vádpont szerint, én azzal áltatom magam, hogy „az sem lehetetlen, hogy a magyar lélek tökéletesen olyan, mint a német lélek”. A *Március* cikkírója nem érti, nem akarja megérteni, hogy mit mondtam. „Lehet-e, írtam, sajátosan magyar egy gondolat, mely egy németnek is eszébe juthat? Szerintünk persze lehet, mert szerintünk az sem lehetetlen, hogy a magyar lélek tökéletesen olyan, mint a német lélek (nem azt mondjuk: olyan; azt mondjuk: az sem lehetetlen, hogy olyan); de Lükő szemében sajátosan magyar csak az lehet, ami különbözik a némettől.” Ez módszertani kérdés. Teljesen felesleges kioktatni engem arra, hogy a német zene és a magyar zene között különbség van. Senki, aki gondolkozásra használja a fejét, nem értheti félre, hogy én a fentiekben azt akartam élesen megfogalmazni, hogy már akármi legyen az, ami „sajátosan magyar”, ennek a sajátosan magyarnak a kritériuma semmi esetre sem lehet az, hogy különbözik a némettől. Akár különbözik, akár nem különbözik, *nem ez a különбözés teszi sajátosan magyarrá*. Nem kell azért a magyart mindjárt négy lábon járatni, amiért a német két lábon jár, — csak

azért, hogy különbözzenek egymástól, mert csak a némettől való különbözőzés teszi magyarrá a magyart.

Szaporíthatnám az azt bizonyító példákat, hogy a *Március* cikkírója — már akár szándékosan, akár szándéktalanul — félremagyarazza a mondataimat, de általában is a magatartásomat. Ezt annál inkább csodálom, mert gondolatban, beszédben és írásban egyaránt a lehető legnagyobb világosságra, érthetőségre szoktam törekedni. Ez, úgy látom, bűn — átkos nyugateurópai hatás — az ő szemében, mert hiszen ő úgy tanulta, hogy a magyar ember nem von el, nem kategorizál stb. De hadd idézzük Karácsony Sándort magát: „Az elvonás, kategorizálás és spekuláció' helyett a szemléletes jelölésmód szintén megkönnyíti a másik embernek, hogy a jel ad hoc és incidentaliter evidenciájából hamarosan eljusson az egyetlen jelentés sub specie aeternitatis létezéséhez az univerzumban, az elmélyedés és megértés hyperbolikus pályáján.” (A magyar világnézet. XXVII.)

Egy szó, mint száz, Vincze egyelőre nem értette meg a cikkemet és éppen ezért ne vegye rossz réven, ha segítségére sietek annak a kihámozásában, hogy milyen *tényleges* különbséget érez meg az ő felfogása és az enyém közt, bár ezt a különbséget egyelőre csak úgy tudja érzékelteni, hogy elferdíti azt, amit én írtam. Ne haragudjék, ha megnyilatkozását jelenségként értékelem, hiszen nyilvánvaló, hogy egyelőre nem annyira maga gondolkozik, mint inkább mások elméletei jutnak benne szóhoz. Cikkében azt írja: „Az emberek újból elfogadják a szimbólumokat. A nagy vezető férfiak szimbólumokat adnak népüknek.” (A német vezető férfiak? Vagy a magyarok? Vagy a német vezető férfiak a magyaroknak? Most már a magyar lélek tökéletesen olyan, mint a német lélek?) „A nyugati művészet kátyúba jutott. Mind többen hangoztatják, hogy az egyetlen kiút: visszatérni a hithez, a szimbólumhoz. Ez a jelentősége a kínai császároktól hozzánk származott eke-gerendelynek. A sárkányt ábrázoló görbe gerendely el is maradhat, az esőt csináló sárkányt is elhagyhatjuk, de maradjon meg a lényeg — a hit.” Mellőzve azt, hogy cikkemben egy árva szóval sem tiltakoztam az ellen, hogy a művészetek és a művészek szimbólumokkal éljenek, azt kérdem: maradjon meg a hit — de miben?

A fiatalság hitre szomjazik. Miért? Mert nincs hite.

Alig szükséges hangoztatnom, hogy milyen veszedelmes ez az alaktalan, ez az elvont, hitben való hit. A hitben mesterségesen hívó ember mintegy önként ajánlkozik fel minden hitetőnek kész játékszerűen és sem a jószándék, sem a jóhiszeműség nem védelmezi meg a leggonoszabb megcsalástól. A hitben mesterségesen hívó ember a legnagyobb ostora a zavaros időket élő társadalmaknak, mert nem a saját hitének biztonságából szól, hanem mástól követeli a hitvallást. Mindent-megváltó eszköznek hiszi, — maga is áldozata! — a propagandát, „a nagy vezető férfiak szimbólumait”. Nosza higgyünk, mondja buzgón és — ha csak egy kicsit is őszinte, legalább belsejében — úgy gondolja: bár tegyük magunkat, mintha hinnénk. A mesterségesen hívó ember úgy akarja a hit csodáit — egészen racionális megfontolásokból és eszközökkel — termelni, mint a phalanstéere tudósa lombikban az embert. Egy lelki vegytan segítségével — ez a propaganda — a hit szerves úton létrejött csodáit akarja kikatyfolni. Hisz olyan egyszerűnek látszik! Ha minden magyar ezt vagy azt hinné ... igen, *ha hinné*, akkor csak egy irányító szóba kerülne a legsúlyosabb kérdések megoldása is. Minden restaurációs politikának ez a kegyes kívánság van a gyökerén. Hányszor sóhajtottak fel a francia királyok: ha minden francia hinné, hogy Isten kegyelméből való uralkodó vagyok! De a csinos marquise-ok és a szép comtesse-ek hiába látogatták a mások hitére építő hittel a restaurált templomokat. A hit hegyeket mozgat meg, a hit kenyérré változtatja a követ, de aki ilyen célszerű okokból hisz, annak apagét mond Jézus. Az igazi hit a valóságot tudomásul veszi. Az igazi hívó nem állítja szembe a hitet íi tudással.

Józanabban hangzik ez: „Tudjuk meg végre, írja, mi az, ami a történelem folyamán kedvezőtlen körülmények között a magyart megtartotta, (és) vigyük tovább ezt a lényegét a kor követelményeinek megfelelően, mert észszerű, hogy ha a múltban ez tartotta meg a magyarságot, a jövőben is az fogja megtartani.” De csak józanul hangzik, mert ő azt, ami a magyart megtartotta, makacsul összetéveszti azzal, amit a magyar tartott meg, t. i. a hagyomány. Felesleges volna megjegyeznem, ha nem akarna minden áron félreérteni, hogy nagyon helyesnek találom a magyar népi hagyományok gyűjtését, azok tanulmányozását, sőt propagálását is. De nem ebben látom a magyarság meg-

maradásának a biztosítékát. Mint ahogy, természetesen, nem is idegen divatok terjedésében. Jobban megért talán, ha megfordítva ismétlem meg az ő kérdését: mi az, ami a történelem folyamán az utolsó évtizedekben a magyart kiszorította az államélet vezetéséből, altiszt-nemzetté fokozta le, falvaiba — akár az amerikaiak az indiánokat — mint valószínű *National Reservation-ekbe* szorította vissza, sorsának irányítását kivette kezéből?

A *Március* cikkírója egy-két szilárd eredmény birtokában (mint amilyen zenei anyanyelvünk ismerete), úgy véli, hogy népi hagyományaink segítségével megalkothatjuk a magyar műveltséget s a többi már a propaganda, a hiterjesztés dolga. S mivel én a dolgot nem látom ilyen egyszerűnek, képtelen megérteni Lükő könyvével kapcsolatban tett ellenvetéseimet. Én Lükő munkájára jellemzőnek találtam azt, hogy ő nem a magyar lélek eleven megnyilatkozásait kutatja — ezt teszi Boda István, akire felhívom a figyelmet! — hanem a magyar lélek hagyományozott formáit, melyekhez, véleményem szerint, a magyar léleknek csak annyi köze van, mint a ráknak a páncéljához: kétségtelenül ő termelte, tehát jellemző is rá, tehát tanulmányozása nem is meddő tanulmány, de nem e formák propagálása biztosítja a magyar lélek fennmaradását, sőt e formák mindegyre való levedlése és új formák teremtése éppen jele a magyar lélek ép, egészséges működésének, mint ahogy a bennük való megrekedés meg annak a jele, hogy valami nincs rendben. Megvallom őszintén, éppen azért találok gyanús-nak (nem rosszhiszeműnek!) minden olyan szellemi áramlatot, mely túlságosan konzerválni akar; én minden ilyen szellemi áramlatban természetes szövetségesét látom azoknak az erőknek, melyek történelmünk utolsó évtizedeiben a magyart kiszorították az államélet vezetéséből, altiszt-nemzetté fokozták le, falvaiba, mint vaiaosagos *Naaonal Reservation-ekbe* szorították vissza. Világos, hogy a falvakban lakó magyar, amellet, hogy magyar, egyúttal falusi is. Természetes tehát, hogy a vizsgálódás rendjén semmi fortélyt és módszertani finomságot, fogást nem szabad sajnálnunk, amelyek alkalmasak arra, hogy a falusi magyar lélekrajzában a magyar jelleget meg tudjuk különböztetni a falusi jellegtől. Ezért találtam olyan végtelenül fontosnak annak a hangoztatását, hogy különböztessük meg, hogy „a törzsökös magyar viselkedésében, észjárásában mennyit

kell örökölt ösztöneinek tulajdonítanunk s mennyit társadalmi helyzetének”. Aki magyarságot és falut azonosít. nyilván a faluba utalja a magyart, mintegy azt jelölve ki „életterének” — s ezen nem segít az, hogy a faluhoz tapadt formákat városon is propagálja. Más vonatkozásban mondja, de annyira helyénvalónak érzem, hogy idézem Szabó Dezső következő szavait: „örült gazság volt a magyarságba belemérgezni annyi más öntudatoldó gazság közt azt a gyilkos hazugságot is, hogy a magyar nem hajlamos és nem alkalmas az iparra és kereskedelemre. Magyarországon és Erdélyben is, a legmagyarabb városokban, volt egy sajátos arcú, mélygyökerű, egészséges magyar ipar és kereskedelem. A két Tisza pusztító korának bűne, hogy a helyett: hogy ezt az ipart és kereskedelmet szervezte volna át egyetemesebb modern iparrá és kereskedelemmé: idegenek belső gátlás nélküli versenyének engedte át a nemzeti élet e döntően fontos terét.”

Nem a magyar lélek formáit kell elsősorban propagálni, hanem az e formákat termelő magyarságot kell súlyhoz juttatni élete irányításában. Nem őrsváltásra gondolok. Egy olyan rendszer, mely az államélet irányításában azokat a területeket engedi nagyobb súllyal érvényesülni, amelyeket e pillanatban magyarok tartanak megszállva, magyarságot terem maga-magától, erőltetés és mesterséges hit, propaganda nélkül is. Alibi-magyarság helyett teljes értékű, szerves magyar élet! Én ebben valóban hiszek. Ha ezzel Vincze nem ért egyet, az már az ő dolga, de azt ne mondja, hogy „Szabédi a dicső múlton merengők, világfájdalmas poéták, kimerült idegzetű polgárok menedék-helyévé akarja tenni a magyar lelket”, mert Szabédi ilyen sületlen ostobaságot még kitalálni sem tud, nemhogy gondolni, vagy éppen akarni.

NÉPI ÍRÁSTUDÓK VAGY ÍRÁSTUDÓ NÉP?*

Újabb irodalmunk egynéhány művelőjét, mint például Sinka Istvánt, Szabó Pált, vagy — hogy a példákat Erdélyből válasszuk — Tamási Áront, Asztalos Istvánt vagy a Termésben nemrég feltűnt Horváth Istvánt népi íróknak szokták nevezni. De nemcsak népi írókról szoktak beszélni; emlegetnek népi énekeket, népi játékokai, népi láncokat és általában népi műveltséget is. Hozzátehetjük azt is, hogy van egy népi mozgalom; de azonnal jegyezzük meg, hogy ez a mozgalom nem azért népi, mintha a nép csinálná, hanem azért, mert ennek a mozgalomnak az a célja, hogy nem-népi társadalmi osztályaink műveltsége is népi legyen. Természetesen minden mozgalom irányul valami ellen. A népi mozgalom szószólói azzal vádolják nem-népi társadalmi osztályainkat, hogy műveltségük alkatelemeit idegen forrásból merítik, mi több, ezeket tovább terjesztik a nép felé s végső eredményként értéktelen, selejtes tucatarúval cserélik ki annak őseitől örökölt, magasabb értékű műveltségállományát. Ezen a beteg állapoton segíteni kell. Hogyan? Túlzó megfogalmazásban: ne a nép tanuljon a/ írástudóktól, hanem az írástudók tanuljanak a néptől. Persze — hogy folyvást a túlzó megfogalmazás mellett maradjak — ha a nép vezetői nem alkalmasak arra, hogy a népet tanítsák, hanem ellenkezőleg, nekik kell attól tanulni, nem olvasható-e joggal a fejükre: Ti vagytok a földnek savai; ha pedig a só megízetlenül, mivel sózzák meg? nem jó azután semmire, hanem hogy kidobják és eltapossák az emberek. De ne siessük el a dolgot, lássuk sorra a népi mozgalom főbb tételeit. Teljességről természetesen már csak az idő rövideje miatt sem lehet szó.

* A kolozsvári szabadegyetemen 1943 okt. 11-én tartott előadás.

A bennünket foglalkoztató kérdéscsoport első összefüggő megfogalmazása Széchenyi Istvántól ered. Ő nevezte a magyart Kelet Népeinek, — „kinek egész létét oly sötét titok fedi”, ő állította, hogy „jövendőnk alapja nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása, nemesb kifejtése”, ő jelentette ki, hogy „a magyar népnek nincs kevesebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult sajátságait”. Benne fogalmazta meg a remény a magyarság fényes jövődjét eképpen: „Hideg, csalhatatlan számok — mert nemzeti élet symptomáinak is vannak csalhatatlan számai — azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva, a civilizált világnak szinte minden népei elérték már tetőpontjukat s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala, s öly nyara, oly fénye fog bekövetkezni, amilyent a 24 órai ész, t. i. az ész többsége csak távolról sem sejt, a rozsdában elsüllyedett magyar nem is képzelhet, a magyar sphaerából kiesett német-magyar pedig gúnykacajjal illet és amilyent csak néhány lelki rokon és fájdalom vérünk egyedül ama töredéke foghat fel, mely minden gyakorlati tapintat nélkül, örökké teoriákban és szebb jövődben kalandozik, anélkül, hogy hidegvérrel kiszámítani bírná: ezen szebb létre miként lehetne jutni is és eképp nemzetünknek nem hasznosb, sőt ártalmast), jóllehet méltóbb osztálya, mint az, mely az anyag alacsonyságiból soha ki nem bontakozhatik”. Még csak egy idézetet engedjenek meg igen tisztelt hallgatóim, mely pontosan megvilágítja a Széchenyi magatartását: „általában véve inkább a kifejtett magyart szeretem és becsülöm, amilyen ő Isten segítségével lenni fog, mint szeretem és becsülöm a magyart, amilyen nagy része még ma”.

Ennek a programnak — mely egyébként tartalmazza már a népi mozgalom csíráit, sőt annak kritikáját is — rövidre fogott története a következő: 1749-ben a dijoni akadémia a következő pályatételt tűzte ki: Vájjon a tudományok és mesterségek előmenetele hozzájárult-e az erkölcsök nemesbedéséhez? Rousseau, aki — mint mondják — sírva fakadt, mikor ezt a pályatételt olvasta, a pennát jól megnyomva kifejtette, hogy a tudományok és a mesterségek fejlődésével szükségszerűen együtt jár az erkölcsök megromlása, ellenben a tudományok és mesterségek nélkül

való népek, a társadalom korlátain kívül, csupán a természetnél fogva jó ösztöneiknek engedve, az ártatlanság és boldogság állapotában élnek. Ez a rendkívül eredeti gondolat, mely homályosan benne él minden vasárnaponként a zöldbe ránduló, elalvás előtt vadnyugati kalandregényt olvasó nyárspolgárban — és fogadni mernék igen tisztelt hallgatóimmal, hogy száz nyárspolgár közül legalább kilencven, Rousseau-nak még a nevét sem hallott nyárspolgár ma is pontosan megismételné, csak talán éppen nem fakadna sírva, a nagy Rousseau elméletét, annyira a levegőben lóg — ez a gondolat, mondom, hallatlan sikert aratott. Herder egész történetfilozófiát csinált belőle, melynek a veleje az, hogy mentől nagyobb szerepet játszott egy nép a múltban, annál kevesebb kilátása van a jövőre, hogy a jövő nem a művelt népeké, hanem azoké, amelyeknek energiáját még nem örölte fel a polgárosodás, nevezetesen a szlávoké. Herder ugyan a magyarság süllyedését jövendölte, mégsem vitatható, hogy Széchenyi sok tekintetben az ő történeteszemléletét alkalmazva jósol fényes jövendőt a magyarságnak, amely — „Európában egyedüli heterogén sarmadék” — kétségkívül a legeredetibb nép Európában. Feladatunk tehát sajtáságaink, eredetiségünk megőrzése, mert ez biztosítja számunkra a jövőt.

De mi biztosítja egy nép eredetiségét? A kiegyezés utáni liberális nacionalizmus azt mondta: nyelve és hagyományai, elsősorban a nemzeti történelem és a nemzeti irodalom; azaz merőben alaki elemek. Ez a felfogás, mondanunk sem kell, nem a Széchenyié, nem is a Herderé, sőt annak a megtagadása; visszafolyamodás a XVIII. század formalista nemzetszemléletéhez, melynek költői megfogalmazását Berzsenyitől bírjuk: „Mi a magyar most? — Rút sybarita váz. Letépte fényes nemzeti bélyegét... Eldődeinknek bajnoki köntösét S nyelvét megunván, rút idegent cserélt.” E mögött a formalista nemzetszemlélet mögött egy ethikai történeteszemlélet lappang — „minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs” — mely sem politikai, sem gazdasági, sem társadalmi okot nem keresett a mögött, hogy a magyarság — már t. i. a magyarság egy része — letépte fényes nemzeti bélyegét. Ezt a folyamatot alapszóiban véve nem is folyamatnak látta, hanem tisztán egyéni megítélés alá tartozónak vette; a hű magyar legfeljebb elkeseredett azon, hogy kortársai közt milyen hasonlíthatat-

lanul több gerinctelen, vagy — hogy újra Berzsényi szavával éljek — veszni tért erkölcsű „undok vipera-fajzat” akad, mint az elmúlt nyolc századoknak bármelyik nemzedékében. Arról tökéletesen elfeledkeztek a 18. században is, de a kiegyezés korában is, hogy ne elmagyartalanodó *egyesekeket*, hanem elmagyartalanodó *rétegeket* lássanak a Berzsényi-ostorozta undok vipera-fajzatokban s e rétegek társadalmi helyzetét, például a Bécsben székelő német császár viselte magyar koronához való viszonyukat stb. vizsgálva próbálják megközelíteni a magyartalanodás okait; beérték az ostorozással s mikor aztán a történelmi fejlődés úgy hozta magával, hogy a magyartalanodás nemcsak megszűnt, hanem gyors visszamagyarosodás váltotta fel, „ismét magyar lett a magyar”, — hogy ezúttal Petőfit idézzük, a meginduló visszamagyarosodás korából, — folyvást beérték az ethikai magyarázattal, azzal, hogy az új nemzedék fiai jobbak apáiknál és nagyapáiknál, mintegy feléledt bennük a veszni tért erkölcs, mintegy felébredt bennük, az erkölcsösebb fiakban, a magyar, mely az erkölcstelenebb apákban elszunnyadt. Egyáltalán nem keltett bennük gyanút az, hogy ha ezekben az addig alvó magyar ébredt fel, akkor mi ébredt fel azokban a svábokban, vagy szepesi németekben, akik az idő tájt szintén magyarosodni kezdtek? Nem vették észre, — megjegyzem azonban, hogy sokan ma sem veszik észre — hogy nem két folyamatról: visszamagyarosodásról és elmagyarosodásról, hanem egy folyamatról van szó, *t. i. a magyar tömegeknek az európai események következtében megnövekedett mágneses erővonalaihoz való igazodásról*. Ezt annyira nem vették észre, hogy amilyen kitörő örömmel üdvözölték az atyjához megtért tékozló fiút, éppolyan kitörő örömmel üdvözölték az ősei emlékéhez hűtlenné vált jövevényt, sőt — ami a legcsodálatosabb — egészen hasonló ethikai megítéléssel. Az elmagyarosodóban értékesebb embert láttak, mint a nem magyarosodóban; az elmagyarosodást, mint az elmagyarosodó személy ethikai értékű, különös tiszteletre méltó cselekedetét fogták fel; bizonyára azért, mert nem értették meg. Mert — ámbár a türelmetlenek valósággal megkövetelték — végeredményben csodálatos és meglepő volt az, hogy emberek egy olyan nyelvet, egy olyan kultúrát hagyjanak cserben (egyébként éppen itt volt a tévedés!), amelyért egy-két nemzedékkel azelőtt még

— a maga nyelvét megtagadva — a magyar nemesség színe-java lelkesedett; és miért? egy olyan nyelvért, melynek számottevő irodalma csak a kötött beszédben van, múltbeli írott emlékei vagy vannak, vagy nincsenek, feltárásuk mindenesetre csak alig kezdődött, egy olyan nemzetért, melynek legjobbjai éppen elmaradottságát siratják. Valóban csodálatraméltó dolog ez; egészen bizonyos vagyok benne, hogy elmagyarosodását nem egy elmagyarosodó maga is áldozatnak érezte, t. i. azokban a pillanataiban, mikor csak arra gondolt, amit veszített s arra nem, amit nyert. De már csak úgy vagyunk ezekkel a földi jelenségekkel, hogy csak addig tűnnek csodálatosaknak, amíg nem értjük őket. Milyen csodálatos dolgokat tud Jókai erről a korszakról, sőt: milyen csodálatosaknak látták magukat e korszak szereplői! — éppen mert nem értették. Még az sem igen keltett gyanút, — már pedig ez igazán gyanút kelthetett volna, — hogy a magyarrá válás buzgalma Galíciából is sűrűn vonzza a csatlakozókat; bizonyára a galíciai állami elemi iskolában tanulták meg a csodaszarvas lenyűgöző legendáját. A magukat magyarnak vagy éppen hazafias magyarnak valló honi, sőt külföldi származású idegenek nagy száma csak növelte azt a csalódást, hogy a magyarság valami csodálatos, rabul ejtő nemzeti kultúrkinccs birtokában van, ahelyett, hogy azt a belátást érlelte volna meg, hogy az elmagyarosodással párhuzamos visszamagyarosodásnak, a magyar sors büszke vállalásának talán nem csupán ethikai okai vannak. Nagyon kérem tisztelt hallgatóimat, ne értsenek félre ezen a ponton. A visszamagyarosodó magyar érezhette a tiszta erkölcsi lelkesedést, amikor magyarul tanult és magyar ruhát öltött; de németesedő félben lévő apja vagy nagyapja annak idején ugyanúgy érezhette a tiszta erkölcsi lelkesedést, amikor német nyelven fenkölt és korszerű és minden bizonnyal nagyon tisztességes eszmékről társalaghatott, pallérozott, művelt elmékkal. Ne méltóztassanak azt gondolni, hogy olyan könnyű dolog saját belső fórumunk előtt elítélendőnek lenni. És egyébként is az, aki egy társadalmi erőnek engedelmeskedik, nem feltétlenül tudja, hogy társadalmi erőnek enged, mint ahogy a hypnotikus parancsra cselekvő ember is valami homályos belső parancsnak, saját akaratának vél eleget tenni, mikor a kapott parancsot végrehajtja. Én a fentiekben arra akartam éles fényrel rámutatni, hogy a 19. században Magyarországon kor-

szerű volt magyarnak — pontosabban: a bécsi reakció ellenében a független Magyarország hívének — lenni és sok mai magyar eredetű magyart éppenúgy ennek a korszerűségnek köszönhetünk, mint sok nem-magyar eredetű magyart.

Ez a korszak sok mindent alkotott és igen gyakran azzal a legjobb szándékkal, hogy sajátosan magyart alkot. Megszervezte a nemzeti közoktatást is és miután az eredeti, a sajátosan magyarnak a biztosítékát alaki elemekben — közoktatásról lévén szó, az ú. n. nemzeti tantárgyakban — látta és világos, hogy így azt taníthatónak, elsajátíthatónak is tartotta, tehát tanította is, lehetőleg nemzeti nyelven és főképpen a nemzetiségieknek, abból a logikus feltevésből indulva ki, hogy a nem-magyaroknak nagyobb szükségük van arra, hogy eredeti, sajátos magyaroknak tanítsák ki őket, mint a magyaroknak. Mármost ez ellen a korszak ellen, mely még napjainkban sem záródott le teljesen, a Széchenyi eszményeihez visszanyúló népi mozgalomnak az a kettős kifogása van, hogy az a nemzeti műveltség, melyet a nemzeti közoktatás nyújt, nem magyar és az a nemzeti társadalom, melyet kitermelt és még ma is kitermel, magyartalan. Ez a kettős vád voltaképpen két szín alatt egy vád; hiszen ha nemzeti műveltségünk nem magyar, akkor nemcsak abban a reményben tévedünk, hogy elsajátítása magyarrá teszi az idegent, hanem ellenkezőleg, azzal kell számolnunk, hogy még a magyart is elmagyartalanítja. Nagyon jól tudjuk, hogy egy-egy történeti munka igen sokszor nem annyira annak a korszaknak a megértését teszi teljesebbé, melyet tárgyal, mint inkább azét, amelyben íródott. Ami már most a kiegyezési korszak — részben napjainkig érvényességre törő — nemzeti műveltségét illeti, az csak látszólag épült multunk hagyományaira, sokkal inkább elmondható, hogy multunkat idomította saját képére és hasonlatosságára; elég, ha e tekintetben legújabb szüleményére, a szentistváni gondolatra utalunk. Ennek következménye az, hogy mai művelt rétegeink a magyar múlt tanulságai helyett csak néhány évtized távlatával rendelkeznek, e miatt létünk és nem-létünk kérdéseit rendkívül egyoldalúan ítélik meg. Beszélhetnek ők Árpádról, Szent Istvánról, hiába, számukra az igazi honalapító Ferenc József s az igazi honfoglaló a magyarul ugyan nem egészen kifogástalanul beszélő, de a magyar földhöz annál jobban ragaszkodó Ankerschmidt.

Jogosult-e ez a kegyetlen ítélet? Feltétlenül jogosult, ha nem is tapintatos; tapintatlanságát pedig tökéletesen igazolja a megtámadott fél arroganciája. Pintér Jenő például — Juhász Géza nemrég idézte — 35 évvel ezelőtt egy akadémiai díjat nyert művében ilyesmiket írt le: „Az uraltájaiak az egyetemes művelődés fejlesztése tekintetében az indoeurópai nemzetekkel egy napon nem is említhetők ... A csendes életű, másnak igája alatt mintegy lopva tengő ugor; a história lapjain fel nem bukkanó, haladásra képtelen szamojéd; az egykor rettegett, ma létéért küzdő, fanatikus, konzervatív török; az átkozott emlékű, elvadult mongol; a földnélküli, renyhe mandzsu: ezek az általános uraltaji típusok... Az emberiség... belátóan cselekszik, ha e fejlődésre kevésbé képes, a múltat tekintve csekély érdemű népek fölött nyugodt lelkiismerettel napirendre tér.. . Szellemi téren az összes uraltaji nyelvűek közt a magyar nyelven beszélők emelkedtek a legmagasabbra . . . Felöltő, szinte páratlannak mondható haladását éppen az indoeurópai népekkel történt erős vérvegyülése mozdította elő. Vérvegyülése következtében a mai magyarság nemcsak az uraltaji közös rossz tulajdonságok nagy részét vetkezte le, hanem testileg, lelkileg áthasonult az indoeurópai derekabb népek közé.” Mi más ez, ha nem leplezetlen fajvédelem, még pedig eléggé otromba, hiszen még csak nem is azt tanítja, hogy a magyar annak a tanulékonyágának köszönheti műveltségét, mellyel az európai népek kulturális eredményeit magáévá tette, hanem egvényesen azt, hogy a magyar annál derekabb, mentől kevésbé magyar, hogy a legderekabb magyar az, aki szolgálónak való ugor feleségével angyali házasságban él, azonban adoptál és verejtékes munkával felnevel legeslegderekabb magyarnak három-négy Ankerschmidt gyereket, akik azután indogermán, vagy egyszerűben és őszintébben germán vérségüknél fogva már alkalmassak arra, hogy *bennük* a magyar nyelven beszélők szellemi téren a legmagasabbra emelkedjenek. Tehát, amíg arról van szó, hogy válhat-e magyarrá az idegen, addig ostobaság fajt emlegetni, de mihelyt magyarrá vált, mindjárt kiderül, hogy — éppen fajtaia érdeméből — csakis ő lehet szellemi téren magasra emelkedő magyar, míg — ha szabad ezt a szót használnom — az igazi magyar, az ugor csakis arra jó, hogy másnak igája alatt mintegy lopva tengjen.

Hallatlan, antichristián elmélet ez. mely nemcsak hogy

a magyar fajtát becsméri, hanem általában a legderekabb, legértékesebb embertípusnak a négykönyökű kalandort tartja, a legmagasabb rendű emberi tulajdonságnak az érvényesülni tudást. Gyökere abban a szociológiai kérdésekkel nagyon is átlátszó okokból kacérkodó anthropológiai iskolában van, mely Gobineau ismert fajelméletét törekedett tudományos köntösbe öltöztetni s a tömegekkel azt hitetni el, hogy ellenállhatatlan erejű természeti törvény szabja meg, hogy a derekabbak uralkodó osztálybeliekké választódjanak ki s a hitványabbak alulmaradjanak; persze derekabbnak éppen a felülkerekedettet s hitványabbnak az alulmaradottat jelölve meg. Lapouge szerint a városi élet a hosszúkoponyájúakat koncentrálja, a kurtakoponyájúakat pedig kiküszöböli, ez az urbánus kiküszöbölés törvénye (loi de l'élimination urbaine) másrészt pedig: mentül magasabb társadalmi réteget vizsgálunk, annál több hosszúkoponyájút találunk benne, míg lefelé haladva minden alsóbb néprétegben mind több a kurtakoponyájú, ez a rétegződés-törvény (loi de stratification). Ez a századvégi telivér individualista elmélet nemcsak abban téved, hogy bizonyos időben bizonyos helyen tapasztalt tényt törvénynek, még pedig általános érvényű és etnikai jellegű törvénynek igyekszik feltüntetni, hanem főleg abban, hogy nem veszi tekintetbe, hogy minden kultúra teremtetője, hordozója és továbbplántálója a közösség, hogy a kultúra társadalmi termék, következésképpen egy bizonyos kultúrájú társadalomban a vezető helyeket elfoglaló hosszúfejűeket inkább ama társadalom és ama kultúra hasznélvezőinek nevezhetem, semmint ama kultúra megteremtőinek. Nagy kérdés: vájjon egy társadalmi funkciót csakugyan az tud-e legjobban ellátni, aki leginkább rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, melyek egy adott társadalomban szükségesek annak a funkciónak a megszerzéséhez? Vájjon nem látjuk-e nap-nap után, hogy élelmesek nem annyira végzik, mint inkább kisajátítják a funkciót, végeztetni azonban mással végeztetik? Lapouge elmélete csak akkor volna igaz, ha igaz volna az, hogy a társadalmi kiválasztás mindenkor a sub specie aeternitatis derekabbnak kedvez. Véleményünk szerint azonban Jézus örök időkre szóló érvénnyel hirdette, hogy az ember ethikai értéke független a társadalomban elfoglalt helyzetétől. Lapouge módján okoskodva, Magyarországon a legkülönösebb törvényeket állapíthatnék meg, például ezt: városi lakosságunkban arányszámuk szerint is,

abszolút számuk szerint is, lényegesen több a zsidó, mint falvainkhan; tehát a magyar kultúra megteremtői, de legalább is legértékesebb munkásai a zsidók.

Csoda-e, mélyen tisztelt hallgatóim, ha most kitűnő magyarok a következőképen reagálnak erre az elméletre: Ha a városi élet a hosszúkoponyájúaknak kedvez, akkor a magyaroknak nem kedvez, mert a magyarok kurtakoponyájúak. Tiltakozunk az ellen, hogy a magyarságra egy olyan városi értékrendszert kényszerítsenek rá, egy olyan városi kultúrát, melyről apostolai maguk is azt tanítják, hogy elsajátítására a született magyar alkalmatlanabb, mint az új földesurak. Ez a magyar faj ellen irányuló nyilvánvaló antiszelekció. Ezzel az értékrendszerrel szemben, melyet jogtalanul neveznek általános emberi érvénnyel bírónak s amely olyan emberi tulajdonságokat jutalmaz, — t. i. a viking erényeket — melyek a született magyarból hiányoznak, egy más, magyar értékrendszert állítunk szembe. Ha az egész világ gyarmatosítására törő hosszúkoponyájúak, törekvésük erkölcsi igazolására, az egyetlen és mindenki számára érvényes emberi kultúra és civilizáció gondolatát hirdetik, de úgy, hogy annak csúcsán, mint legderekabbak, hosszúkoponyájú haszonélvezők üljenek, akkor mi a gyarmatosítottak igazságát hirdetjük, humanizmus helyett a polyhumanizmust, minden nép tehetségét és jogát a saját kultúrájához, magyar vonatkozásban: az Európának való hódolás helyett, az európai műveltségi áramlatok után való futás helyett a saját műveltségünkhöz való ragaszkodást. Ennek a saját műveltségnek első és legfontosabb jegye az, hogy van. A kiegyezéses nemzedékek, mikor az iskoláinkban ma is tanított ál nemzeti műveltséget megalkották, egy valódi magyar műveltséget sikkasztottak el. Módszerük kettős volt. Először is múltunk feltárásában csak azokat a kulturális jelenségeket értékelték, amelyek európai indításra keletkeztek s így azt a látszatot keltették, hogy kulturális fejlődésünk kimerül Európa utánzásában, hogy kulturális értékeink európai példaképek többé kevésbé szerencsés másolatai s ami ezen az Európához igazodáson kívül esett, az csupán uralaltáji közös rossz tulajdonságok még el nem söpört, de minden esetre elsöprendő maradék mocska; másodszor pedig olyan műveltségsményt hirdettek, melynek nemzeti volta kimerült abban, hogy nemzeti nyelven jelentkezett és magát hazafiasnak nevezte, a valódi magyar szellem jelentkezéseit pedig haza-

fiatlannak bélyegezve ingerülten igyekezett megfosztani hiteletől. De ha ez így igaz, akkor hol van, hol lelhető fel az a saját műveltség, melyről egyszerre állítják azt is, hogy van és azt is, hogy elsikkadt? Nos, csak felső rétegeinkben, helyesebben csak városi lakosságunkban sikkadt el, a nép ma is őrzi. Az igazi magyar műveltség nem polgári rétegeink nemzeti műveltsége, hanem parasztságunk népi műveltsége. Ezt kell uralkodóvá tenni a közoktatásban, ezt kell elsajátíttatni a polgársággal is. Vagyis visszájára kell fordítani a jelenleg érvényesülni látszó fejlődést, mely már a népet is kikezdte s a pusztuló népi műveltségi javakat tovább pusztítani, helyettük polgári limlomot csempészni igyekszik.

Ez a népi program.

Szemmel látható, mélyen tisztelt hallgatóim, hogy ez a program alapján véve ugyanolyan szerepet szán a népi műveltségnek, amilyent a kiegyezés és a világháborúk közti nemzedékek szántak a nemzeti műveltségnek, t. i. a sajátos magyar jelleg biztosítását: mindössze abban a nyíltan is hangoztatott reményben különbözik, hogy ennek a népi műveltségnek és az ebből a népi műveltségből kifejlesztett valódi magyar magas műveltségnek az elsajátításában kedvezőbb helyzetben lesznek a kurtakoponyájú magyarok, mint a hosszúkoponyájúak. Hiszen ez a népi műveltség azért magyarabb, mert magyar vér, magyar velő, magyar lélek teremtette meg. A műveltségi formák ugyanis fajilag meghatározottak. Ha Kant Immanuel azt tanította egykor, hogy tér és idő velünk született szemléleti formák, most ehhez hozzáteszik, hogy a magyar más térszemlélettel és időszemlélettel születik, mint a német. Ez annál valószínűbbnek látszik, mert lehetetlen nem látni okozati összefüggést polgárságunk ál nemzeti műveltsége, illetve annak idegeinszerűsége és a magyar verség egyidejű nagyfokú felhigulása között.

Ennek a tételnek, igen tisztelt hallgatóim, nem az a baja, hogy a hosszúkoponyájúak csak hosszú orral fogadhatók; ez elvégre a hosszúkoponyájúak baja. De tréfán kívül, különben is sokkal igazságosabb, mint az a Lapouge-féle elmélet, mely felsőbbrendű és alacsonyabbrendű fajtákat különböztet meg, mintegy uralkodásra és szolgaságra hivatottakat; mindössze azt hangoztatja, hogy különböző fajták különböző módon élik világukat. Nem is az a baj, hogy a magyar ethnikum voltaképpen több fajta keveredése, mert hiszen a fenti tétel vallói, amikor magyar fajt, vagy fajtát emleget-

nek hibásan, a magyar ethnikumra gondolnak helyesen. Az a baj, hogy nem látják világosan a faj és a műveltség összefüggésének a hogyanját s ebből sok ellentmondásba bonyolódnak. A műveltségi életünkben kétségtelenül nagy szerepet játszó idegen származásúakkal szemben azt hangoztatják, hogy azok vérségi adottságaik miatt nem gondolkozhatnak magyar kategóriákban s ezért követelik több-kevesebb nyíltsággal, hogy adják át helyeiket a született magyaroknak. Ezzel a váddal egyidőben azonban azt panaszozzák, hogy a magyar vérségű városi lakosság (munkások, kispolgárok) idegen kategóriákban gondolkozik. A faj és műveltség viszonyát tehát hol úgy fogalmazzák meg, hogy közöttük az összefüggés szükségszerű, hol pedig úgy, hogy ezt az összefüggést kívánalomként állítják fel. Ezzel persze megint a Berzsenyi-féle ethikai történelemszemléletet teszik magukévá, vagyis a népi műveltség vállalását magyar kötelességgé teszik s terjedése módját is abban látják, hogy mentül nagyobb propaganda segítségével mentül több magyarban kell felébreszteni annak a kötelességnek az érzését, hogy a népi műveltséget vállalni kell, hogy az ősi formákból való kivetkezés bűn. Hajlanak arra, hogy örök kategóriákat emlegetsenek s ezért mi sem háborítja fel őket jobban, mint a korszerűség emlegetése. A korszerűséget megvetik s így természetesen nem veszik észre, hogy ők maguk mennyire korszerűek s ezzel legjobb fegyverüktől fosztják meg magukat, mert a korszerűség hangoztatását átengedik korszerűtlen gondolkozású rétegeknek, azoknak, akiket éppen támadnak, így adnak módot arra, hogy egy letűnt világ bajnokai velük szemben a korszerűség zászlaját loboigtassák s azt hirdessék, hogy a népi mozgalomban egy reakciós szellemi irányzatot támadnak. Erre a zűrzavarra jellemző egy kérdés, melynek abban a formában, amelyben évek óta mindegyre jelentkezik, fel sem lett volna szabad vetődnie, t. i., hogy ki a magyar? Ez a kérdés ugyanis egyeseknek szegeződik neki, már pedig faj és műveltség viszonya egyeseken keresztül nem szemlélhető, mert az egyén nem úgy viszonylik a fajhoz, mint a műveltséghez. Az egyén faji sajátosságokkal terheltén jön a világra, azonban műveltség nélkül; a műveltség hordozója feltétlenül egy kisebb vagy nagyobb csoport. Ez nem azt jelenti, hogy egy nép műveltsége és faji sajátosságai közt nincs összefüggés; ez azt jelenti, hogy a műveltség nem csupán a faji sajátosságok jelentkezése.

Minden műveltség felelet arra a kérdésre, melyet adott időben, adott helyen egy adott népnek feltesz a világ. Minden nemzedék öröklő egy műveltséget a megelőző nemzedéktől, melynek hasznát veszi, mert minden nemzedék helyzete hasonlít az őt megelőző helyzetéhez — s amelynek nem veszi hasznát, mert minden nemzedék helyzete különbözik az őt megelőző nemzedék helyzetétől. Megváltozott helyzetet jelent például a lélekszám gyarapodása, melynek következtében kisebb lett a világ. Az eléje meredő kérdésekre minden nemzedék az öröklött választ igyekszik felhasználni; új kérdésre az előző feleletek stílusában igyekszik válaszolni, vagyis úgy, hogy az előző nemzedéktől öröklött felelet-rendszer érvényessége sértetlen maradjon. Világos, hogy a sok nemzedéken keresztül változatlanul öröklött műveltség — a nemzedékeken keresztül változatlan kérdéseket kapó, azonos körülmények közt élő társadalmak sajátja — elveszti felelet jellegét; hiszen megelőzni látszik a kapott kérdést. Ez a mítosz világa, melyben a felelet ráolvasásként jelentkezik, örökérvényűnek tűnik, egy külső körülményektől független belső loigika eredményének, a fajta öntörvényű világképének. Ezt a látszatot megerősíti minden társadalomnak az a törekvése, hogy az új kérdés megválaszolása elől lehetőleg kitér; hogy újra előző példánkat használjuk: a lélekszám gyarapodása következtében előállott új helyzetet rajzással teszi a régihez hasonlóvá. A rajzás a társadalmak védekezése az újításokkal szemben.

Világos tehát, hogy egy műveltség csak részben felel meg az azt öröklő nép faji sajátságainak; részben azoknak a szükségleteknek, feladatoknak, kérdéseknek felel meg, amelyekre felel. Hogy egy individualista példát hozzak fel: a műalkotás a művész és az anyag küzdelme; tökéletességét anyagszerűsége nemhogy csökkentené, hanem ellenkezőleg, növeli; az a művész van tökéletesen az anyag birtokában, aki az anyag törvényeit ismeri és elfogadja; helyesebben mondanók tehát, hogy a műalkotás a művész és az anyag békekötése, mert benne a művész lelkének törvénye tökéletesen érvényesül anélkül, hogy valamiben is megszorítaná az anyag törvényének érvényességét. Ilyen két-törvényű alkotás minden emberi alkotás, ilyen a műveltség is. Sőt a műveltség soktörvényű. A ház formáját nemcsak az építkező nép ethnikuma határozza meg, hanem az is, hogy milyen anyag áll rendelkezésre (fa, kő, sár vagy nád), milyen szük-

séglet kielégítésére szolgál (csak hál-e, vagy lakik, vagy éppenséggel munkáját is végzi-e benne, stb.). Messzire menne a műveltséget meghatározó tényezők felsorakoztatása, csak két dolgot szeretnék hangsúlyozni. Az egyik az, hogy a kultúra-kialakító tényezők sohasem jelentkeznek direkt úton s ezért megmutatásuk nem mindig könnyű. Pl. önmagában véve egy földrajzi terület akkora, amekkorra; a benünket foglalkoztató szempontból ugyanaz a terület kisebb vagy nagyobb lehet: ha kevesebben lakják, nagyobb, ha többen lakják, kisebb. A lakótér nem azonos a földrajzi térrel. A másik — nem kevésbé fontos — megjegyzésem ez: Hasonló kérdésre adott feleletek különbözni is fognak, ha különböző fajták adják, de hasonlítani is fognak, mert a fajta kénytelen engedni a benne rejlő embernek. Ezt úgy szoktam mondani, hogy a fajták nemcsak különböznek, hanem hasonlítanak is és a fajtákban lévő ember nagyobb szerepet játszik a kultúra kialakításában, mini a fajta. Grönlandi, északkeleti, afrikai stb. primitív népek műveltségében olyan alapvető egyezések vannak, melyeket teljesen lehetetlen átvétellel, kulturális hatással magyarázni. Viszont az ismert nagy kultúrák közti különbségek megmagyarázására nem elegendő a faji tényező. Ez a megjegyzés azért fontos, mert gyakran megesik, hogy szemmel láthatóan más okokból született jelenségeket is gyakran igyekeznek fajtilag determináltaknak feltüntetni. Pl. éppen falvaink népi műveltségének jellegzetes parasztvonásait is divat ma örökérvényű magyar sajátságoknak tüntetni fel.

A fentiek előre bocsátása után talán könnyebben megértethetem magam a következőkben. Amikor a magyarság etelközi szállásait felhagyni kényszerült és magának új lakóhelyet keresett, természetesen arra törekedett, hogy rendelkezésére álló anyagi és szellemi javainak minél nagyobb hasznát vegye. Mindenek előtt oda telepedett, ahol leginkább volt lehetséges ugyanúgy élnie, mint a felhagyott otthonban; történetíróink már tisztázták azt, hogy őseink azért szállották meg éppen mai lakóhelyünket, mert műveltségi állapotaiknak ez felelt meg legjobban, ez nyújtott legtöbb lehetőséget a régi életmód folytatására. Rámutattak már arra is, hogy a honfoglaló magyarok műveltsége katonai jellegű műveltség volt, mely a védelmi szempontokat tökéletesen érvényesítette a település módjában; csak a gyepürendszeret említtem.

A Kárpát-medencében azonban a magyarok éppen honvédelmi szempontból kerültek egészen új helyzetbe. Ennek az új helyzetnek fő jellegzetessége az, hogy két egymástól különböző világ közé kerültek: más volt a tőlük keletre lakó népek települése és hadászata, megint más volt a tőlük nyugatra lakó népek települése és hadászata. Sohasem fogjuk helyesen megítélni az Árpádok korának műveltségi viszonyait, ha azokban európai hatások és ősi műveltségi hagyományok harcát látjuk. A magyarság ú. n. kettős műveltsége a kétféle szomszéd hadászatára való kettős válasz. A keleti rokonműveltségű népekkel nem az állította szembe a magyarságot, hogy hozzáidomult a nyugati keresztény kultúrához, hanem az, hogy mivel a kalandozások bebizonyították, hogy lehetetlenné vált a nomád honvédelem ultima ratiója, t. i. a szálláscsere (itt élned halnod kell!), gondoskodni kellett egy olyan honvédelelről, mely a keleti szomszédok beüléseit a veszedelmes pontokon kivédi, a dúlások ellen menedéket ad. Roppant naiv elképzelés az, hogy erre a célra legjobb lett volna a magyar vezető férfiaknak összeröffeni és kiagyalni valami sajátosan magyar védekezési módot. Az idő sürgetett; és ott voltak kézügyben a németek, de kivált az olaszok, a várrakás mesterei, úgyszintén mesterei a várhoz tartozó hadimesterségnek is, természetes, hogy azokkal rakatták a várakat. Megfordított agyvelő kell ahhoz, hogy ezekben az európai várakban, melyek a magyarságot megtartották magyarnak, most a magyarság megrontóit lássuk. Nem Európából betolakodott kultúrhatásról van szó. Arról van szó, hogy mivel nyugat felé bezárult a tovább vivő út, a kún, besenyő, tatár támadásokkal szemben lehetetlenné vált a nagy területeket megkivánó ősi védekezési mód; tehát a helyzetünk vált az európai városlakó népek helyzetéhez hasonlóvá s a hasonló helyzet hasonló feleletet kívánt. Éppen a magyar megmaradás tette szükségessé az idegen népelemek behozását, nem pedig az idegenimádat. Az természetesen igaz, hogy nem olaszokra, meg németekre, hanem várépítő mesterekre volt szükség. De olyan társadalmakban, melyekben a műveltségnek, bizonyos mesterségeknek az elsajátítása közösségi hagyományozás útján, hogy úgy mondjam a családon belül történik, mintegy apáról fiúra száll, foglalkozáscseréről szó sem lehet. A társadalomnak olyan rétegződése, mely máról holnapra teremt új mesterségben jártas családokat, tehát például egész magyar

rétegeket tesz hőgyészekből, szijgyártókból, juhászokból vagy akármiből várrakó kőműves mesterekké, teljesen megvalósíthatatlan volt; magyarok nem válhattak vérépítő mesterekké, csak vérépítő mesterek válhattak magyarokká. Ez is következett be. Természetes, hogy nem fajilag, hanem hadászatiilag determinált kultúrjavak behozataláról van szó. És azért emlegettük éppen ezt a hadászati példát, mert véleményünk szerint a népi theoretikusok leginkább abban tévednek, hogy tételeiket egy olyan idillikus világra gondolva állítják fel, amelyben az egyes népek senkitől sem háborgatva élhetik a maguk külön, fajilag meghatározott világát.

A török világ új helyzetet hozott. A kún, besenyő, tatár síb. betörésekkel szemben a török hódított; Alsómagyarországot és Középmagyarországot elragadva, megrendítette a magyar függetlenséget. Az ország egy része — védelmül! — a német császár öccsét választotta királynak s ezzel már nem telepéseket, hanem a birodalmat hozta be Magyarországra. A felszabadulás utáni új telepéseket már nem a magyar király hívta be a magyarság védelmére, hanem a német császár küldte be a magyarság gyengítésére; nem új feladatok teljesítésére, hanem régi munkahelyek elragadására. Ettől kezdve — és csak ettől kezdve — beszélhetünk olyan európai kulturális befolyásról, mely már nem magyar szükségletekre felel, hanem a birodalom érdekeinek szálláscsináló jaként jelentkezik. Nem Szent Istvánnal, hanem Ferdinánddal és főleg a felszabadító Lipóttal kezdődik az elmagyartalanodás. A rettenetes történelmi katasztrófa a magyarságot megfosztotta helyes gravitációs érzésétől: az ösztönök számára ellenséges Bécs a kétségbeesett vágyálmok számára megtartó erőként jelentkezett. A bonyolult helyzetben csak egyesek tudtak eligazodni; a szélesebb nemesi rétegek zavartan marták egymást. A magyar élet kétsarkúvá, kuruccá és labanccá vált s a két sarkot két külső, idegen hatalom tartotta a markában. Mind a kettőről írhatta volna Kazinczy, amit a törökről írt:

Magyarra vivé ki a magyart,
S vigyorga dühében, hogy a két
Testvérhad érte egymást ölé.

Éh gyermekeinket maszlagon
 Hizlalta pribégjeivé, hogy ők
 Vertlessék, ami még nem ing.

A másfélszázados török megszállás, mely a magyar munkahelyet hadszíntérré, a megszállt és meg nem szállt Magyarországot két egymással ellenséges hadsereg felvonulási területévé tette, meggátolta a magyarság korszerű fejlődését. A nemzedékről-nemzedékre hagyományozott műveltségállomány nemhogy gyarapodott volna, hanem inkább még csökkent, az élet átmenetivé vált, a nép üldözött vaddá. Ahogy Kölcsey írja: „Bújt az üldözött s felé Kard nyúlt barlangjában; Szerte nézett s nem leié Honját a hazában.” A török hódoltság alól való felszabadulás után a tennivalók dandárja várt a magyarságra, mely azonban nem leié honját a hazában a felszabadulás után sem. Azok a társadalmi rétegek, melyek legkevesbbé szorultak a anűveltség-hagyományozásnak szóbeli, társadalmi módjára, legkönnyebben segíthettek magukon, mert legbővebben meríthettek akár a német, akár más európai nép műveltségének kincsesházából. Csakhogy ezek, valóban, a műveltségnek mentől magasabb fokára emelkedtek, annál műveletlenebbekké váltak. Nem azért, mert az a kultúra, melyet elsajátítottak, idegen faj lelkéből született, hanem azért, mert idegen társadalom szükségleteire volt felelet. Azok a német parókás, német versekkel bíbelődő főnemesek és nemesek, akiket Berzsenyi rút sybarita-váznak bélyegez meg, éppen olyan felesleges műveltségi javakat tettek magukévá, mint a meztelenül, de cylinderben szaladgáló néger; — és ez a típus, sajnos, mai társadalmunkban is gyakori. Bizonyos körökben nem is tekintik műveltnek az olyan magyart, aki nem olvassa, természetesen eredetiben, Proustot. Úgy fityeg a hónuk alatt Proust, mint a gazdag paraszt szalonjában a zongora. Természetesen nem nekik nincs semmi közük Prousthoz; — a magyar társadalomnak nincs köze hozzájuk.

A 19. század „magyar sphaerából kiesett német-magyarjai”-nak ez a gyarmati műveltsége nemcsak azért volt veszedelmes, mert német volt, sőt nem is azért volt veszedelmes, hanem azért, mert megfertőzte az agyakat, meghonosította az agyakban egy időtlen, egy levegőben lógó, egy magamagáért való műveltség torzképét, melynek bírása

aztán jobbainknak becsvágya lett. Vajha a magyarnak is volna egy ilyen szép, levegőben lógó műveltsége! De ne legyen ám az se a németnek, se a franciának a másolata, hanem legyen eredeti. Lógni lógjon ugyan a levegőben, de magyar nemzeti sajátosságokkal terhesen lógjon. Nem is másra való a műveltség, mint hogy bizonyítsa a nemzet tehetségét és tükrözze eredeti sajátosságait — kiknek? azoknak a hitvány külföldieknek, akik folyvást csúfolódnak, hogy nincs a magyarnak nemzeti műveltsége. Hát csinálni kell, hogy legyen, hadd lássa a gonosz külföld. Kövezzenek meg érte, nem tudom elnyomni azt az érzést, hogy a 19. század, mely célul tűzte ki a magyar műveltség megteremtését — és ma is vannak, akik úgy beszélnek a magyar műveltség megteremtéséről, mint a világ legtermészetesebb dolgáról és mindig egy amolyan tankönyvbe beleférő műveltségre gondolnak — mondom, ez a 19. század a nemzeti műveltség megteremtését voltaképpen nemzeti kötelességnek tartotta, egy olyan díszes tehertételnek, melyet Európa színe előtt minden magára valamit adó nemzetnek vállalnia kell. A számos sürgős magyar tennivaló mellé követelőző tekintettel lépett s még pedig mindjárt az első helyre a nemzeti sajátosságainknak megfelelő eredeti műveltség megteremtésének a feladata. Hogy a magyar népnek nem a külföld számára kell egy faji sajátosságait tükröző hasznavehetetlen nemzeti műveltséget kiverejtékezni, az talán Petőfi Sándornak jutott legegyszerűbben eszébe. Hányszor halljuk még ma is a büszke szót, hogy a külföld nem arra kíváncsi, hogy mit tanultunk tőle, hanem hogy mit alkottunk a magunk sajátosságai szerint valót; mit mondjak erre, igen tisztelt hallgatóim, egyebet, mint azt, hogy a külföld elégítse ki másutt eredetiséget hajhászó vadászszenvédélyét; a mi műveltségünk nekünk legyen jó, ne másoknak.

De ha csak arról volna szó, hogy a 19. század egy légtérben lógó nemzeti műveltséget teremtett, még hagyján volna; a baj az, hogy gyakorlat és tudomány terén sürgős és fontos kérdések maradtak éppen a nagy tevékenység miatt, az erők haszontalan felhasználása miatt megválaszolatlanul. Szellemi életünk vezetői a nemzeti gény kódépe után szaladtak és nem akarták észre venni a zavaros, salakos, kavargó, forrongó, kialakuló félben lévő magyar társadalmat; nemzeti műveltségünk egyedüli letéteményeseiként örködték azon, hogy a magyar társadalom valóságai

három lépés távolságban maradjanak a géniusz csarnokától. Szentegyház a költészet, kiáltotta Petőfi, amelybe belépni bocsorban, sőt mezítláb is szabad. — Nem a való, csak annak égi mása, felelte halkán a fajmagyar Arany; természetesen ő lett akadémiai tag, nem Petőfi, de természetesen nem azért, mert fajmagyar volt.

Míg az iskola ezt a valóságtól három lépésre megmerevedő magas műveltséget terjesztette, természetesen elsősorban a városi lakosságnak, mely kezügybe kapta a középfokú s a felső intézeteket és kitermelte a lelkes, hazafias, önérdékű magyar tanultréteget (melynek a magyar valóságoktól való távolságát csakugyan növelte idegen származása is, de miért? nem faji alkata miatt, hanem mert műveltségének iskolán kívül, társadalmi úton szerzett elemei, családi hagyományai, személyi kapcsolatai stb. idegenek voltak), — addig az iskolán kívül rekedt magyar társadalom heroikus munkát végzett egy neki magának való, hasznavehető korszerű műveltség megteremtésére. Györffy István jegyzi meg egyik könyvében, hogy az alföldi parasztság nem az őt támogatni hivatott állami adminisztráció segítségével, hanem annak sokszor jószándékú és mégis ellenséges nyomása ellenére alkotta meg modern életformáját. Ez némi túlzással az egész iskolán kívül rekedt magyarságra áll. Ez az iskolán kívül rekedt magyarság megszállotta, gyakran hihetetlen nehézségek árán, nem is titkolt ellenséges nyomás ellenére, az ország minden megszállható területét, elsősorban az Alföldön, majd megülte a városokat. E pillanatban a munkahelyeket túlnyomó többségben a magyar nép fiai tartják megszállva. Az idegen származásúak mindinkább a vezető állásokba szorulnak és vagy idegesen vagy megértéssel fogadják az ostromot. Hogy van-e közöttük érdekszövetség vagy nincs, azt nem tudom, de ez tökéletesen mindegy is; a magyar elem ostromának már nem tudnak ellenállni. A polgárságba egyre növekvő mértékben ömlik a magyar vér s a magyar elem itt is főleg a perifériákon foglal helyet. Aki emiatt panaszkodik, az nem lát világosan. Kétségtelen, hogy ez a helyzet járhat — s jár is — pillanatnyi kellemetlenségekkel; a jövő szempontjából azonban mégis a helyzet ilyen alakulása a megnyugtató. Megnyugtató, hogy polgárságunknak éppen magyarabb részét — mely leginkább érzi, mert legkénytelenebb érezni a törvényt, hogy „itt élned,

hálnod kell” — nemcsak vérségi, hanem társadalmi szolidaritás is kapcsolja a legszélesebb tömegekhez.

Valóban a 19. század legnagyobb súlyú művelődéstörténeti eseménye az, hogy a kor és helyzet követelte munkahelyek megszállása, a magyar társadalom modern munkakereteinek magyar vérségű elemmel való feltöltése, elindította természetszerűen a magyar nép differenciálódását és így megteremtette a korszerű magyar műveltség kialakulásának a társadalmi feltételeit. Ez a korszerű magyar műveltség a differenciálódott nép egyes rétegeinek kölcsönös egymásrahatásából fog megszületni, illetve szemeink előtt alakul ki. Kétségtelen, hogy régi hagyományaihoz ma már egyetlen réteg sem ragaszkodik programmszerűen, sőt egyik-másik réteg mintha mohón, dühösen törne megtagadásukra. Aki messzebb néz, nem ijed meg ettől, mert tudja, hogy egy egész nép még akkor sem bújhat ki a bőréből, ha akarja — vagy ha vezetői akarják. De legyünk tisztában azzal is, hogy az életben való boldogulás nem jutalomkönyv, melyet vizsga alkalmával oszt ki az iskola. Ugyanazt a társadalmi csoportot, pl. az ipari munkásságot, melyet intellektueljeink népi mozgalma népi, műveltségből vizsgáztat, a magyar társadalom egésze is vizsgáztatja, ha nem is olyan feltűnően és nem is olyan hangosan, mint ezek. Lehet, hogy a magyar nép szemre-látszatra hűtlen lesz népi hagyományaihoz, de ez csekélység ahhoz a herkulesi munkához képest, mellyel a csendben vizsgáztató magyar társadalom egészét teszi napról-napra növekvő mértékben magáévá és ezzel mind magyarabbá.

Azok a fiatal népi intellektuelek, akik életük javarésztét az iskolában töltötték, talán lelegevenebben támadják nevelőiket, de talán leginkább gondolkoznak a megtámadott kategóriáiban. Leginkább hajlanak egy ellenkező előjelű, de valójában ugyancsak gyarmati — t. i. nem valóságos szükségletekre felelő — műveltség gondolatára, melynek megalkotása az értelmiségiek, terjesztése pedig az iskola dolga volna. Mindegy. Mozgalmuk, a népi mozgalom mégis annak a jele, hogy találkozni akarnak a valóságokkal, át akarják hidalni azt a társadalmi szakadékot, mely tanultjaink és a nép között tátong s ezzel azt az égföldközt, mely társadalom és műveltség közé ékelődött. Mégis ők a leglelkesebb olvasói azoknak a népi íróknak, akik már a műveltségváltás ígéretét, sőt részben megtörténtén hírét hozzák.

Hírét hozzák, mert nagy változásoknak kellett megtörténniök a mélyben, ha csoportosan tud felvetni magas mértékkel mérhető verseket, regényeket, tanulmányokat ontó zselléreket, parasztgazdákat és ipari munkásokat. Az új magyar műveltségben természetesen meglesz az őt megillető helye a hagyományoknak is; a népi beállítottságú fiataloknak semmit sem kell megtagadniuk, csak valamivel többet kell elfogadniuk, mint amennyi e pillanatban talán szívük szerint való volna.

Előadásom címében felállítottam az alternatívát: vájjon népi írástudókra van-e szüksége a fejlődésnek, vagy pedig írástudó népre. Feleljenek, igen tisztelt hallgatóim, maguk a tények: egy Sinka Istvánban, Szabó Pálban, Nagy Istvánban, Veres Péterben, Horváth Istvánban maga az írástudó nép jelentkezik és kér helyet — még a tankönyvekben is.

ZILAHY AJÁNDÉKA

Mindenki tudja, miről van szó: egy magyar író, feleségével egyetértésben, minden vagyonát a magyar királyi kincstárnak adományozta azzal a kikötéssel, hogy „ezt a vagyont a magyar ifjúság magasabbrendű, magyar és az igaz értelemben vett keresztény szellemű nevelésére fordítsa”. Kétarcú cselekedet ez: egyrészt tetteleges beavatkozás — szinte mellékes, hogy mekkora kiterjedésű beavatkozás — társas életünk irányításába, másrészt — ha meggondoljuk, hogy nem csak minden eddig szerzett, hanem minden ezután szerzendő vagyonát is a meghatározott célra előre lekötötte — éppen *elvi arányainál* fogva kivonulás ebből a társas életből, óvás-emelés e társas élet keretei ellen. Ebben a kettős vonásban rejlik különös jelentősége napjainkban, amikor sorskérdéseinkkel, ha nem is kizárólagosan, de túlsúlyban az írók foglalkoznak. Egyszerre ámulja el azt is, hogy milyen nagy részt követel az író a nemzet vezetésében, de azt is, hogy magatartását nem azok a törvények szabják meg, melyek a nemzet többi tagjainak életét kormányozzák. „Új életformámat nem szándékozom senki elé követendő példának állítani — írja Zilahy. — *Az én sorsom más.*” Az író egy kissé mindig kívül áll a társadalmon, de nem, mert író; ellenkezőleg, azért lesz íróvá, mert perben van a társadalommal. Indíthatják ezt a pert tisztán lelki tényezők is, de ezeket a lelki tényezőket színezhetik — és legtöbbször színezik is — társadalmi mozzanatok; életkörülményei nem engedik meg valakinek, hogy igényeihez méltó helyet foglaljon el a társadalomban: íróvá lesz, azaz egy fonák sors ügyvédjévé, aki versekben, novellákban, tanulmányokban és önéletrajzban halmozza a társadalom ellen vívott nagy pere ügyiratait. Nem hiszem, hogy tévedek, mikor úgy látom, hogy újabb íróink javarésznének írói

alkatát főképen ezek a társadalmi mozzanatok határozzák meg. Politikai ösztönök követték a legkisebb ellenállás irányát, társadalmi hatalmaktól visszaparancsolt tettek váltódtak írott szavá. Az irodalom rengeteg idegen anyaggal telítődött. Azoknak van-e igazuk, akik ennek láttán betegségről panaszkodnak? A láz kétségtelenül betegség jele, de maga a láz a szervezet védekezése a betegség ellen. Irodalmunk idegen anyaggal teliíódottsége a társadalom egészségtelen állapotának a jele, de egyúttal egészséges védekezés is a kórokozók ellen. Fentebb azt mondtuk, hogy sorskérdéseinkkel manapság túlsúlyban az írók foglalkoznak. Igen, mert manapság sok mindent, ami nem irodalmi kérdés, osak az irodalom területén és eszközeivel lehet szőnyegre hozni. Zilahy *íróként* szerezte azt a vagyont és tekintélyt, melyet most *íróként* vetett gyönyörű mozdulattal latba a nemzetnevelés ügyében. Mily társadalmi sérelem lappang mögötte? Kikkel azonosítja magát Zilahy? Honnan, milyen igények fokáról szorul az irodalom berkeibe, a magyar társadalom milyen bástyáit vívja hasztalan a magyar?

„A magyar faj, — írja Zilahy a „Híd” rendkívüli számában, — de elsősorban a magyar nép, azokon a helyeken, ahol sorsát intézik, ijesztően kis arányszámban szerepel. Egyrészt a saját hibájából, másrészt történelmi és gazdasági okoknál fogva. Ezt a kérdést nem lehet megoldani semmiféle fajelmélettel vagy olyan intézkedésekkel, melyek az idegenvérű magyaroknak érvényesülését bármily mértékben korlátozzák... De senki nem veheti el a magyarságnak azt a jogát, hogy a saját, gazdaságilag elesett fajtájának segítséget nyújtson, a nyílt versengésben utakat építsen a vezetői állások felé.” Mintha a húszas évek viharzó Szabó Dezsőjét hallanók viszont, akit a magyarság nagy szerelme egy időben majdnem kirekesztett a magyar közélet hangadói közül. Ő vádolta legnagyobb erővel a magyar társadalmi szerkezetet azzal, hogy benne éppen a vérszerinti magyarság számára nincs komoly hely. 1928-ban írta: „A magyarság ma Magyarországon csak számban többség. Politikai, gazdasági, szociális súlyában kisebbség.” A múlt század második felében játszódott le az a nagyarányú asszimilációs folyamat, melynek eredménye a magyar elem fokozatos kiszorulása lett a magyar közélet legfontosabb területeiről. A Ferenc József-i idők nagy gaz-

dasági fellendülése s annak fő haszonélvezői meglehetősen elvakították a közvéleményt, de természetesen akkor is voltak, akik — anélkül, hogy ellene valamit tenni tudtak volna — ellenséges szemekkel nézték ezt a folyamatot. Ezt a korszakot rajzolja meg Arany László A *délibábok hőségében* (melyet a korszak irodalomtörténete érthető okokból nem értékelt kellőképen). Idézzük azt a részletét, ahol Balázs az ifjú Budapest rohamos fejlődésében gyönyörködik:

Száz lámpa, és alant vízképi mása,
 Rezegve függő tüzes szalagok,
 A *Fecske*, *Hattyú* röpké villanása,
 A siklónál lekúszó csillagok,
 A holt morajt átböngő ordítása
 Egy vontatónak, mely pöfög, Iohog,
 Hosszú uszályal... Eltűnődve rajta:
 „Csak mind magyar volna szól Balázs sóhajtvá.

Oh, ha magyar voln' e friss tetterő,
 E fürge nép, mely itt sűrög, forog!
 Hogy épül gyár, malom, egetverő
 Kémények, új és büszke házsorok;
 Hány vállalat kel, hogy nyer a merő,
 A pénz nem is cseppen, hanem csorog;
 A vérkeringés élő, friss, sebes,
 Hogy aki látja, lelke is repes,

S ne gondoljuk, hogy csupán magyar betegségről van szó. íme, hasonló panasz: „Aki listát készít a tisztviselők-ről, különösen a magasrangúakról, a nyugdíjazottakról, a képviselők-ről, a köz és magán javak bérlőiről, egyszóval mindazokról, akik az ország életének forgását és irányítását jelentik, könnyen megfigyelheti, hogy a tényleges uralkodás gyeplői kicsúsztak a bennszülött és történelmi réteg kezéből s idegenek kezére jutott. De hiszen ez a keverék réteg románnak tartja magát! Persze hogy annak tartja, mert különben nem volna ürügye az uralkodásra. De még nem az, sőt lehetősége sincs annak, hogy az legyen. Nem tagadjuk, hogy nagyon nagyszámú idegen elem asszimilálódott tökéletesen a román fajtához, azok azonban rég, egy, két, sőt harmadfél száz éve olvadtak be. De nem ezek uralkodnak, hanem a friss bevándoroltak, akik alig a második nemzedék tagjai, akiknek még idegen volt az anyanyelvük s akik nyelvileg iskoláinkban románosodtak meg.

Csakhogy a nyelv egymagában nem alkot nemzetiséget”. Egy-két fogalom megcserélésével magyar panasznak fogadhatnák el. Pedig a szomszédos dunai államban írta Arany László kortársa, a románság legnagyobbjának elismert költője, Eminescu Mihály.

Nagyobb távlatból nézve a dolgot, nyilvánvalónak látszik, hogy általában az egykori török uralom alatt élt délkelet európai népek közös problémájáról van szó, ha részleteiben más is az egyes népeknél a helyzet képe. Szabó Dezső kortársa, az antiszemita elkeresztelt román költő, Goga Oktávián pontosan rámutatott a lényegre, bár ő az első világháború után megnagyobbodott Románia problémáira gondolt, mikor ezt írta: „A történelem előleget adott. Előbb megszületett az ország s most van a kialakulás útján az a társadalom, mely az országot vezesse”. Ha nem ragaszkodnánk ahhoz az egyik-másik tekintetben csak képzelt határvonalhoz, mely bennünket s a „balkáni” népeket elválaszt egymástól, könnyű volna felismerni a közös sorsot, a közös történelmi helyzetet s az ezekből fakadó közös nemzeti feladatokat. A politika szembeállít bennünket és az elvégre megérthető. De az nem érthető meg, hogy jóformán mindaz, amit tudunk egymásról, nem egyéb, mint a bennünket egymással szembeállító politika szempontjából összegyűjtött adatok tárháza. Mesterek vagyunk benne mi is, mesterek szomszédaink is, hogy egymás gyengéit felhánytorgassuk, kölcsönösen elmaradottsággal, korrupcióval vádoljuk egymást és észre sem vesszük, hogy ebben a nagy hadakozásban a magunk sebeit turkáljuk. Nem azt mondom, hogy ne álljunk szemben egymással (sohasem kell akarni a lehetetlent), de állítom, hogy hasznos volna, ha néha kicserélnők szemüvegeinket, ha igyekeznénk megérteni egymás életét, mert ezen keresztül a magunk életét is jobban megértjük. Nagy szolgálatot tennének történetíróink, ha megírnák végre Délkelet Európa Budavár visszavétele után lefolyt összefoglaló történetét s feltárnák e terület egymásra acsargó népeinek közös helyzetét, közös betegségeit, közös feladatait. Azonnal kiderülne, hogy *ami szembeállítja a magyarságot Nyugattal, az nem Keletről való származása*, mert hiszen ugyanazzal a Nyugattal ugyanúgy szemben áll a nem Keletről származott román és szerb is, hanem a *népi állapotban való megrögzöttsége*, mely miatt a modern államélet ütemét csak késéssel tudja

követni. Ha szeretnők a paradoxonokat, azt mondanók, hogy a magyarság ma viszonylag keletibb, mint háromszáz évvel ezelőtt volt s hozzátehetnők, hogy tna a románság keletibb, mint a magyarság. S még csak nem is volna paradoxon, amit mondanánk.

A török uralom visszaszorítása után sorra születtek Délkelet Európában kisebb-nagyobb országok, melyeknek helyzete egyben hasonlított: háromszorosan megrontott társadalomra várt bennük az újjáépítés feladata. Ezek a népek először is rengeteg vért, anyagi és szellemi javakait veszítették a rendszeres török dúlások és zsarolások következtében. Másodsor: kimaradtak abból a fejlődésből, melyen ez alatt az idő alatt a nyugateurópai népek keresztül mentek. Harmadsor: eltolódtak etnikai határaik s egymás elleni gyűlölködés akadályozta a vállvetett közös munkát. Némi túlzással azt mondhatnók, hogy a délkelet európai népek a XVIII. században léptek az újkorba. A dolog természetéből következett, hogy saját fejlődésük irányítása kiesett kezükből. A normálist jóval meghaladó feladatok mindenütt a normálisnál készületlenebb társadalmakat találtak, így e népek nemhogy maguk irányíthatták volna életüket, hanem épp ellenkezőleg, többé-kevésbé ellenséges erők ellenállhatatlan sodrába kerültek. Drámai módon fejezi ezt ki Csokonai a XVIII. és a XIX. század fordulóján: „El vagyok csüggedve a szomorú idők miatt. Nálunk nem a hazának fiai változnak el, hanem a haza”. A költői kifejezés mögött meghúzódó politikai tartalom az, hogy a török hódoltatás alól való felszabadulás után megkezdődött az ország újjáépítése, de nem a magyarság újjáépítése is. Egy IV. Béla helyett elfogult Habsburg-fejedelmek magyarellenes intézkedései rajzolgatták Magyarország új arcát. Természetes, hogy ezek a politikai feltételek a nem-magyaroknak kedveztek, A nem-magyar elemeknek kedveztek volna még akkor is, ha nem irányultak volna a magyarság ellen. Ezek a politikai feltételek nem csak a XVIII. század, hanem a XIX. század folyamán is a nem-magyar elemeknek kedveztek, már pedig nehéz volna megérteni a XIX. század nagyarányú asszimilációs mozgalmát, különösen a 67-es kiegyezés után, ha makacsul ragaszkodunk ahhoz a gondolathoz, hogy a magyarsághoz való tartozás különös tehertételt jelentett volna. A nyers igazság az, hogy a modern Magyarországon a magyarsághoz való tartozás határozott előnyt jelentett (ha

nem jelentett volna, nem támadták volna olyan ádáz dühvel nemzetiségeink), *de ezzel az előnnyel a vérszerinti magyarnál jobban tudott élni az asszimiláns*. Miért? Mert ügyesebb? Mert okosabb? Mert kiválóbb? Mert nordikus? Mert dolicocefál? Ezek a kérdések nem nevetségesek, nem olyan nevetségesek, amilyeneknek látszanak, hiszen a magyarság védelmének az oldalán is divat ma a faji adottságokkal magyarázni életbevágó kérdéseink egész halmazát. Nagyon sok magyar van — s a felületesen gondolkozók többsége ilyen — aki minden bajnak kútfejét az asszimilánsokban látja, belőlük származtatja. S emiatt aztán a megoldást is roppant egyszerűnek, hatalmi kézmozdulattal elintézhetőnek véli: tessék vérszerinti magyarokat ültetni az asszimilánsok helyére s akkor minden megoldódik. Maga Zilahy idézi az új román alkotmány idevágó 67. szakaszát, mely szerint csak az lehet román miniszter, aki legalább három nemzedék óta román. Igaz, mindjárt utána veti, hogy „Magyarországon egy ilyen intézkedés bevezetése ostobaság lenne”.

Dehái valóban, a magyarsághoz való tartozás határozott előnyével miért tudott s miért tud a vérszerinti magyarnál jobban élni az asszimiláns? *Csodálatos, hogy oly nemzet tudományossága melynek életbevágóan fontos kérdése az asszimilációs jelenség, nem foglalkozik módszeresen az asszimiláns lélektanával*. Íróink még csak hozzányúltak a kérdéshez (Jókai, Molter, Zilahy), de csak mintegy mellékesen, pszichológusaink azonban nem foglalkoznak vele, mert ez a kérdés a német tudományosságot nem érdekli. Mi csak röviden szeretnénk; rámutatni egy fontos, szerintünk a legfontosabb mozzanatra (nagyon sematikus; tudjuk, hogy ez a folyamat egyrészt sokkal bonyolultabb, másrészt az esetek nem egyformák). Valaki, mondjuk, németnek születik s magyarként hal meg. A helyzet nem az, hogy életének egyik felében német s másik felében magyar, hanem az, hogy egy darabig német, *azután már nem német s még nem magyar*, végül — úgy ahogy — magyar. Az asszimiláns esetében az a fontos, hogy elvesztette a lelki kapcsolatait egy közösséggel, azokat a semmiképen sem misztikus, de mindenesetre irracionális szálakat, melyek őt egy közösséghez fűzték. Ez fontosabb, mint az, hogy új, racionális szálakkal fűzi magát a magyarsághoz. (Halála óráján nem ritkán eredeti anyanyelvén ejti utolsó szavait.) Ki-

vándorolt egy lelki közösségből, melyben ezer tudattalan kötelék nyűgözte le, egy olyan lelki közösségbe, melyben csak tudatos, ellenőrizhető kötelékeket vállal. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy teljesen elmesztett minden őt az eredeti lelki közösséghez kapcsoló szálat. Hisz nem renegátokról meg Coriolanusokról van szó. Az asszimiláns, különösen a kisebb műveltségű, a gyökértelegebb, nincs is mindig tudatában annak, hogy fajtája *ellen* fordult; ő inkább csak egy lépéssel többet tett a magyarbarátság irányában. Ha a történelem szembeállítja valódi fajtájával, meghököl és nem egyszer visszakozik. Hogy a hazai németiség mind magyarbarát lett volna, nem állítom. De hogy magyarbarát — esetleg nemzedékeken keresztül magyarbarát — részéből kerültek ki az asszimilánsok, az kétségtelen. Ez mindenesetre jóhiszeműségük mellett vall. De nem változtat azon a helyzeten, hogy például a német eredetű asszimiláns, mielőtt magyar lett volna, megszűnt jó néniét lenni. Hogy anyagi vagy szellemi értékeket, szerelmet vagy világnézetet tartott fontosabbnak a németiséghez való tartozásnál, az magyar szempontból számbajöhet ugyan, német szempontból mindenképpen az a döntő mozzanat, hogy kiragadta magát a németiséghez való tartozásnak mindenre kiterjedő, mindennél előbbvaló bűvös köre alól, egyszóval németnek nem bizonyult jónak. Emancipálta magát a németiség terhei alól. Az asszimiláns lélekrajzának legfőbb vonása az, akármilyen magas szellemi értéket képviselő emberről van is szó, hogy közösségi érzése — mellékes, milyen oknál fogva — gyenge.

Ha most a kérdést történelmi távlatból nézzük, azonnal megértjük, hogy miért tudott a magyarsághoz való tartozás előnyével jobban élni, azaz, miért tudott a vérszerinti magyarnál jobban érvényesülni az asszimiláns. A török uralom alól felszabadult Magyarország egy új Európával találta magát szemben, nem azzal, melyből a török hódítás kiszakította. Lényegesen megváltoztak a társadalmi erők viszonyai, eltolódtak a politikai súlypontok. A helyi erők, melyekre a XV. és XVI. század államvezetése támaszkodott, elvesztették régi fontosságukat. A helyi hatóságok jelentősége fokról-fokra csökkent a királyi adminisztrációval szemben. A vidék kiürült. A XVIII. századi Franciaország elpárizsiasodott s ennek nem elindítója, hanem betetőzője volt a nagy forradalom. A világkereskedelem fellendülése,

a gyarmatbirodalmak kialakulása a helyi, sőt a kontinentális szükségleteken is túlmenő magasságra emelte az iparosodást, melynek így aránytalanul megnőtt a nemzetgazdasági jelentősége s így a polgárság háttérbe szorította nem csak a parasztságot, hanem a nemességet is. A helyi tényezők fontosságának csökkenésével egyidőben csökkent a társadalmi úton hagyományozott műveltségi javak megbecsülése is és egy egészen új szabású könyvműveltség hatalmasodott el, melynek semmi érzéke nem volt a hagyományozott műveltség megjelenési formái: szokások, berendezkedések, intézmények, vallásos vagy másnemű gyakorlatok iránt. Egy új, profán protestantizmus született, mely egyetlen művelődési forrásnak a könyvet ismerte el, a gondolat egyetlen megjelenési formájának a fogalmi rendszereket. A társadalmat ezeknek a fogalmi rendszereknek a segítségével akarták alakítani. Hallatlan bizalommal voltak a fogalmi rendszerek megtanításával végrehajtandó nevelés iránt. „Kezeskedni merek, Felség, — írta Turgot a francia királynak egy emlékiratban, melyben nevelési tervet terjeszt elé, — hogy tíz év múlva fel sem lehet ismerni nemzetét, oly végtelenül fölötte fog állani a többi népeknek felvilágosodás, helyes szokások és a Felséged, meg a haza szolgálatára irányuló felvilágosodott buzgalom tekintetében. Akik most tíz éves gyermekek, akkor az Állam szolgálatára felkészült, országukat szerető, a tekintélynek magukat nem félelemből, hanem józan megfontolásból alávető, polgártársaik megsegítésére kész, az igazságszolgáltatás elismerésére és tiszteletben tartására rászokott férfiak lesznek”. Ha a gyakorlat nem is igazolta ezeket a vérmes reményeket, azt be kell látnunk, hogy bizonyos tekintetben még túl is ment rajtuk. Ki kételkedik ma az *Iskola* mindenhatóságában? A nevelést régebben a társadalom maga végezte, inas-ként kezdte a mester és fokról-fokra leste el, munka közben, a munkahelyen, a mesterség és a tudomány fortélyait az ifjú. A katona a hadi tudományokat, a pallér a mérnöki tudományt, a diplomata a diplomácia fortélyait a helyszínen tette magáévá. Kemény János írja emlékirataiban Bethlen Gáborról, akinél apródi szolgálatokat teljesített: „látni, hallani örömet küldözött, segített maga költségén; *ha mikor követségek érkeztek, annak hallgatásában adhibeált, néhai titkos követséget titkos helyekről hallgattata közülünk némelyekkel*”. A modern iskola hallatlan önbizalom-

mai vállalkozik arra, hogy az új nemzedéket évekre vonja el a család, a munkahely és általában a társadalom nevelő hatása alól (s annál több *évre*, minél fontosabb szerepet szán a nevelendőnek a társadalom vezetésében) s pótolja mindazt, amitől az új nemzedék így elesik. Vállalkozik arra, hogy szakembereket teremtsen. Vállalkozik arra, hogy állampolgárokat neveljen. Vállalkozik arra, hogy négy, nyolc, tizenkét év alatt magyarrá gyúrja az idegent. Ez a legszörnyűbb vállalkozása, mert világosan elárulja módszereinek fonák-ságát, meztelenül megmutatja, hogy milyen *rombolásra* képes és joggal ébreszt gyanút, hogy nyolc év alatt a magyar iskola még a született magyarból is asszimilánst farag. És milyen hallatlan bizalmunk van ebben az iskolában, mely tervszerűen akarja fogalmi rendszerekkel és könyvműveltséggel cserélni ki azokat a műveltségi értékeket és azt a tudásanyagot, melyre természetes környezetében tesz szert az ifjú, mely magyarul tanítja az idegent, de megrontja a született magyar ízes beszédét, mely zenei oktatás tekintetében mélyen alatta marad egy közönséges falusi fonónak, meri saját tapasztalásom alapján mondom, hogy tizenkét év alatt engem egyetlen-egy magyar parasztdalra nem tanított. És vannak, akik ettől az iskolától várják a *magyar műveltség megteremtését*. „Egységes magyar faji képletet soha nem tudunk teremteni, — írja Márai a nemzetnevelés ügyében kiadott röpiratában, — de egységes, osztályokfeletti és minden osztály öntudatát mély árammal átható *magyar műveltséget teremthetünk*, ha elég bátrak vagyunk hozzá, hogy az egyéni jellemű és szellemű magyarságot egy önként vállalt nagy *pedagógiai kísérlet segítségével egységes* iszellemi igényérzetre neveljük... A nevelést természetesen a mélyben kell kezdeni, a *népiskolában*... A mostanában oly divatos népi és urbánus ellenhatásokat kiegyenlíteni csak úgy lehet, ha a népnek az elemi iskolában olyan nevelést adunk, amely kíváncsisággal tölti aneg... lelkét az ábécé és az egyszeregy ismeretein túl a *mélykultúra* iránt”. (Mélykultúrán Márai a *könyvműveltséget* érti.) Azt hiszem, ezekhez a sorokhoz még csak nem is kell kommentár.

Aki az eddig írtakat figyelmesen elolvasta, az megérti, mit akarunk mondani azzal, hogy a XVIII. századtól kezdve Európát az jellemzi, hogy az államvezetés, a gazdasági élet, a műveltség függetlenedni törekedett a társadalomtól, az állam nem szolgálni, hanem saját szolgálatába állítani igye-

kezett a nemzetet, nem az állampolgárokhoz idomult, hanem kényelmesebbnek találta azokat idomítani magához. Innen az állami iskola nagy fontossága s a nevelésnek az iskolába terelése. A történelmi fejlődés az államot erősebbé tette, mint a társadalmat, melyet lazított; a hivatalok viselőit nem a társadalom választja ki, hanem maga a hivatal neveli magának s ebben legfőbb eszköze az iskola. Nagyjából ez volt a helyzet — vagy ebben az irányban alakult — egész Európában már a XVIII. században s ez a helyzet nagyjából ma sem változott. Ebbe az Európába kapcsolódott be a török alól felszabadult Magyarország. Ez az Európa a legremekebb, a felsőbbbrangú embertípusnak azt tartotta és az előtt tárta ki tágra az előrehaladás kapuit, aki a legkevesebb ellenállással ment az iskolába. A tiszta lelkeket, akik mohón szívják magukba a könyvműveltség fogalmi rendszereit, mert nem akadályozza ebben az, hogy részesei egy szerves szokásműveltségnek, vagy azokat, akik ettől elszakadni legkészebbek. *Egyszóval: a gyökérteleneket, az asszimilánsokat.* Nemcsak az idegen, boldogult nálunk a magyar asszimiláns is, — de az csak magától értetődik, hogy Magyarországon mégis csak nehezebb asszimilánssá válni a magyarnak, mint az idegennek! Erre a mozzanatra mutat rá Szabó Dezső (bár megfogalmazásával nem értünk mindenben egyet), mikor azt írja: „Mivel az uralkodó érdekszövetségek mind idegenek s az ország minden kenyeret és lélegzetet adó hatalmi helyén német „jobb magyarok”, vagy *német megszállottsága csak magyarok* ülnek: az a minden néptől érthetetlen groteszk természetrajzi abszurdum áll elő: hogy mindenki, aki az igazi magyarságnak, a magyarság milliós tömegeinek kifejezője s azok számára próbál életakaratot teremteni: rossz magyar, nemzetgyalázó, vagy hazaáruló”.

De hiába magyarázzuk meg magunknak, hogy a dolgok miért állanak úgy, ahogy állanak, ezzel még nem nyugtattuk meg a lelkünket. Elvi okokból fontosnak találjuk ugyan hangoztatni azt, hogy az asszimiláns ellen nem az a kifogásunk, hogy idegen fajú, hanem az, hogy asszimiláns s ez a kifogásunk akkor sem szünnék meg ellene, ha vérszerinti magyar volna is. Elvi okokból még azt is fontosnak találjuk leszegezni, hogy elismerjük a magyarrá válás lehetőségét a harmadik, néha a második, sőt, kivételes esetekben, az első nemzedékben is; mihaszna,

ha asszimilánsaink legnagyobb részben nem tették meg tényleg a magyarrá válás útját. Mégis tény marad az, amit röpiratában a faji elfogultsággal igazán nem vádolható Zilahy hangsúlyoz: „A magyar faj, de elsősorban a magyar nép, azokon a helyeken, ahol sorsát intézik, ijesztően kis arányszámban szerepel”. Mit tegyünk hát? Kicseréljük őket vérszerinti magyarokkal? Ez végeredményben megtehető. Azok a történelmi erők, melyek az asszimilánsnak kedveznek, faji tekintetben nem finnyásak, annyira nem, hogy zsidókkal tömtek meg igen fontos hatalmi helyeket, gyermekes dolog volna azt hinni, hogy éppen a magyar vér ellen tiltakoznának. Igazán fordítva van a dolog: valamiképpen a magyar társadalom tiltja a szerepvállalástól a *szorosabban hozzátartozó magyarokat. Ez paradoxonnak* látszik, hiszen majdnem mindenki, aki ebben a kérdésben szót kér, Zilahy is, a magyar elem érvényesülését szorgalmazza. És mégis úgy van, ahogy mondom, a szerepvállalástól maga a magyar társadalom tiltja a magyar elemet. Az asszimiláns *akarati* magyarságával szemben a vérszerinti magyart *akarata ellen* kötözi ezer szál a magyarsághoz. Ezek a szálak, melyek az asszimilánst nem kötik, megannyi akadálya a modern Európában, tehát a modern Európához tartozó Magyarországon is, az érvényesülésnek. Nem arról van szó, hogy a magyar' nem akar érvényesülni, nagyon is akar, hisz innen van ádáz dühe az asszimilánsok „érdekszövetsége” ellen, de végeredményben nem ez az „érdekszövetség” tiltja a bejutást, *hanem a magyarság nem engedi az elszakadást.* A magyarsághoz tartozásnak ezt a száguldozást bénító gravitációs mezejét példázta Ady így: „*Föl-földobott kő, földedre hullva, kicsi országom, újra meg újra hazajön a fiad*”. Vagy: „Szigorú szeme meg se rebben, falu még nem várt kegyesebben városi bujdosóra. *Titkos hálót értem szötte s hogyha leborulok előtte, bűneim elfelejti*”. Ez előttem egészen világos; csak a gondolatok végig nem gondolása vádolhatja az „egyéni jellemű és szellemű” magyart a közösségi érzés hiányával. Persze, dühöng ellene, hisz nagyra tör s a közösségi érzés gátolja a nagyratörésben. Arról nem is beszélek, hogy éppen a közösségi érzés, a magyarsághoz való tartozás állandó tapasztalata akadályozza meg abban, hogy magára öltse az állami formaruhát, melyet oly vígan visel az asszimiláns és aztán éppen ezért vádolják magát

a magyar fajtát anarchikus szellemmel azok, akik az állami formaruhát, az iskolaműveltséget és az iskola-magyarságot összetévesztik a közösségi érzéssel. A fogalmak összezavarásából születik aztán a rengeteg vita, jóindulatú és jóhiszemű embereknek egymásra acsarkodása; ellentétes nézetek, sőt világnézetek gyakran csak egy tévedés miatt.

A magyar társadalom, ha csak nem tévesztjük össze Budapest keverék társadalmával, sokkal szilárdabb alkatú, a beleszületett egyest sokkal láncosabban birtokában tartja, mint a nyugati társadalmak. Nálunk a társadalmi erők sokkal inkább ellenállanak az államhatalomnak, mint Nyugat-Európában bárhol; a mi államhatalmunk a maga erejét, melyet társadalmi erőinkkel szemben diadalmasan érvényesít, nem ez utóbbi lazaságától, gyengeségétől nyeri, hanem kívülről kölcsönzi. Ez a helyzet független attól, hogy Habsburg uralkodók kancelláriája szemmel láthatóan ellenséges lábon áll-e a magyar társadalommal, vagy hogy független magyar minisztérium dirigál-e a császári és királyi felség nevében, vagy hogy egy Auszriától végképpen elszakadt Magyarország kormánya van-e *uralmon*. Külpolitikai és külkereskedelmi kapcsolatok szabják meg az államhatalom irányát és kölcsönzik erejét. Egy valóban független Magyarországon mutatkoznék meg tisztán, hogy milyen erős társadalmunk alkata. Ezt világosan fel kell ismerni, ha meg akarjuk érteni a magyar ember lélektanát, magatartását, viselkedését. Nem titokzatos faji tulajdonságai, hanem történelmi okok teszik a magyart olyanná, amilyen. Egy alapjaiban már ezer évvel ezelőtt jól megszervezett társadalom, melyet a török idők gazdaságilag megnyomorítottak, de amelyet elemeire bontani sem azok, sem az osztrák idők nem tudtak, köti „*titkos hálóival*” ma is a magyart. Legjobban természetesen a legalsó rétegeket, a falusi lakosságot. A népi állapot^ melyben a magyarság legnagyobb része él, szöges ellentétben áll a fogalmi rendszerekkel, melyek a modern Európát irányítják. Ez annyira nem magyar faji sajátosság, hogy még fokozottabban igaz a többi délkelet európai népre, románokra, szerbekre stb. vonatkozólag. De, csak hogy sokkal csökkentebb mértékben, Nyugat-Európában sem ismeretlen jelenség. A magyart a társadalmi erők, különösképpen a népi állapot, ezerféleképpen akadá-

lyozzák a fogalmi rendszerekkel való boldogulásában. *Ez nem azt jelenti, hogy nem lázong ezek ellen a társadalmi erők ellen, hogy meg van elégedve a népi állapottal, csak-hogy nevelő hatásuk alól nem egykönnyen tudja magát függetleníteni.* A magyar ember lélektanának ez a belső ellenmondás a kulcsa.

Egy pillanatig sem állítom, hogy nem volna valamivel könnyebb a helyzet, — de mindenképpen ez volna a helyzet, — ha asszimilánsaink nem idegenvérűek volnának. Az a tény, hogy a fogalmi rendszerek értelmében műveit rétegünk lazább idegen társadalmakból rekrutálódott, kétségtelenül nagyobbá teszi a távolságot magyar állam és magyar társadalom között, tehát az előbbi részéről kevesebb megértést ígér az utóbbi iránt, de a távolság közöttük cnélkül is megvolna. Rekriminációkkal egyébként amúgy sem mennénk sokra. A felelősségérzés azt diktálja, hogy ne érzelmeink szemüvegén keresztül nézzük és ítéljük meg a kérdést.

A fentiekben — talán túlságosan zsúfoltan s éppen ezért talán nem elég meggyőzően — megkíséreltük egy néhány olyan fogalom tisztázását, melyekkel véleményünk szerint nem elég szabatosan élnek s melyek kellő megvilágításba helyezése múlhatatlanul szükséges Zilahy ajándékának helyes értelmezéséhez. Hogy Zilahy éppen a magyar királyi kincstárnak adományozta a vagyonát, az jelentős dolog, de nem önmagában; jelentőségét onnan nyeri, hogy az adományt *feltételhez kötötte*. Egy olyan bátor kísérletként kell tehát felfognunk, *mely társadalmi úton akar államhatalmi erőket irányítani, legalább is befolyásolni*. Éppen ezért az ajándékozás feltételei közül kevésbé fontosnak kell látnunk azt, mely pedig viszonyaink közt érthető okokból a legnagyobb feltűnést keltette, — s ami talán fő rugója is volt a cselekedetnek, — tudniillik azt, hogy *vérszerinti magyarokból* akar „vezetésre és kormányzásra képes nemzedéket” neveltetni. Mondtuk már, hogy a magyar úgynevezett magas műveltség tekintetében mi nem azt fájljuk elsősorban, hogy idegen lazább társadalmakból rekrutálódtak e magas műveltség haszonélvezői, hanem azt, *amiért* ezek onnan rekrutálódhattak legkönnyebben, vagyis közösségellenes jellegét. (Hiszen modern közoktatásunk alapelveit magyar származású államférfiad fektették le.) A magyar állam számára egy-

általán nem jelenthet kényelmetlenséget egy olyan kikötés, mely éppen magyar fajtájú fiakat akar neveltetni vele, ajándékpénzen. *Ajándékpénz nélkül is azt teszi* s ez mutatja legvilágosabban, hogy ezen a ponton társadalmi erőnek államhatalmi erőket befolyásolni törekvéséről tulajdonképpen alig lehet szó. Hisz ezzel a kikötéssel Zilahy csak olyan feladatot róhatott az államra, *amelyet az — nemcsak kényszerítés nélkül, de esetleges tiltakozás ellenére is — magának igényel.* Ellenben a szeg fejére üt az a kikötés, mely az Ajándékozási Nyilatkozatban, nagyon is általánosságban mozgó megfogalmazásban ugyan, de mégis benne van: „adományozzuk azzal a meghagyással, hogy ezt a vagyont a magyar ifjúság magasabbrendű, magyar és az igaz értelemben vett keresztény szellemű nevelésére fordítsa. Közelebbről meghatározva *azon elvek alapján,* melyek a Kitűnőek Iskolájának gondolata körül egyrészt a magyar közvélemény, másrészt magyar szakferfiak elbírálása során kialakultak”. Mit jelent az, hogy „azon elvek alapján”? Azt jelenti, hogy Zilahy „a magyar nép kiválasztott fiait”, akiből „vezetésre és kormányzatra képes” nemzedéket akar neveltetni, voltaképpen *ki akarja szabadítani állami közoktatásunk általános nevelési elveinek a bilincseiből.* S hogy „azon elvek alapján” mégis az állammal akarja neveltetni őket, az meg azt jelenti, hogy az államhatalmat gyakorló tényezőket a magyar társadalom igényeinek elismerésére akarja kényszeríteni, arra, hogy az állami oktatás maga simuljon — ha egyelőre szűkebb (de fontos!) területen is — a magyar társadalom igényeihez.

Fonák és egészségtelen állapot az, hogy Magyarországon olyan nevelési módszerek és fogalmi rendszerek uralkodjanak, melyeknek formai és tartalmi elemeit könnyebben teheti magáévá az idegen, mint a magyar. Készséggel elismerjük azt, amit már fentebb is említett röpiratában olyan szépen és pregnánsan fejez ki Márai: „A magyar nemzetnevelés, az európai hivatás és szerep magyar lehetőségeinek tudatosítása... mikor feltárja a magyarság előtt igazi erőit és képességeit, kényszerül figyelmeztetni a nemzetet a környező világ szemléletére és igényeire ... *Egy nemzet mindég szerződéses állapotban él az emberiséggel.*” Még hozzátehetjük azt is, hogy ez a szerződés felbonthatatlan, mert amely nemzet — erő híján — ezt a

szerződést meg akarja szegni, az szerződéses állapotból menthetetlenül a kiszolgáltatottság állapotába züllik. Ám ez nem jelentheti azt, hogy a kiszolgáltatottság állapotát kereszteljük el a magunk megnyugtatóására szerződéses állapotnak. Ez nem jelentheti azt, hogy az állam, mely nevelő intézetei segítségével kezében tartja a nemzet vezető rétegeinek formálását, csupán *advocatus Europae* legyen Magyarországon. A kérdésnek nem az a sarkpontja, hogy asszimiláns, vagy vérszerinti magyar-e a vezető helyeket elfoglaló közéleti személy, ez csak tünete egy beteg állapotnak; a vezető helyeknek vérszerinti magyarokkal való megszállatása csak *reményt* nyújt arra, hogy ezek a nemzeti közösség sugallatait jobban érzik és hallják — s ebben a reményben egyébként magunk is osztozunk Zilahyval. De mindaddig, amíg közoktatásunkat nem alakítjuk olyanná, hogy benne a született magyar mozogjon a legotthonosabban, mindaddig, amíg iskolai nevelésünk a született magyar hazulról, környezetéből hozott műveltségi javait az emberiséggel fennálló szerződéses viszonyunk követelményein túlmenően, tisztán kényelmességből vagy vakságból, csak elvetni s nem hasznosítani törekszik s gyakran értéktelenebbel cseréli ki, míg hazafiasságra csak úgy nevel, hogy elvont fogalmak érdekében eleven közösségi gyökereket írt, más eredményt a legtúlzóbb fajvédelmi törvényekkel sem érhetünk el, mint hogy *vérszerinti magyarokból nevelünk idegent a magyarság vezetésére!*

Emiatt látjuk mi a kérdés súlypontját nem abban, hogy kiket, hanem hogy *hogyan* nevel vezetésre alkalmas művelt magyarokat a Kitűnőek Iskolája. Az eddigiek folyamán élesen szembeállítottuk az iskolai nevelést a társadalmi neveléssel. Igen, mert csak ez utóbbiban, mely indulatoknak egyszerre való gerjesztése és fékezése pillanatában, a közösségi kapcsolatok konkrét jelentkezésének helyszínén oktat, látunk kezességet arra nézve, hogy a tudásból nem épít falat az egyes és a magyar társadalom közé. Nyilván erre gondolt Zilahy is, amikor a növendékek kiválasztásánál elsősorban a magyar társadalomnak népi állapotban élő rétegét jelöli meg, mert a társadalmi nevelés ott a leghatalmasabb, mert onnan várhatók azok az erkölcsi értékek, az a valóságérzék, melyeket az iskola maga megteremteni képtelen. Ha az eddigiek folyamán

több ízben is élesen szembeállítottuk az iskolai nevelést a társadalmi neveléssel, ezt nem azért tettük, mintha pártot akartunk volna ütni az iskola ellen. A nemzetnevelés magától értetődően nem nélkülözheti ezt a fontos eszközt. A társadalmi nevelésnek határai vannak, melyeken túl csak az iskola boldogulhat. Ám tiltakozni akartunk az ellen a vakhit ellen, mely az iskola korlátlan nevelési lehetőségeiben hisz. Ezért idéztük a XVIII. századból Turgot-ot, aki az iskolától a francia társadalomnak egyetlen nemzedék életén belül való gyökeres átalakítását várta, ezért a XX. századból Márait, aki ugyanattól a magyar nemzeti műveltség megteremtését várja. Turgot-ot jobban megértjük. Ő akart valamit és tudta, mit akar. Ennek az akaratnak a szolgálatába állította volna az iskolát, melybe belekényszerített volna minden francia állampolgárt. Márait már kevésbbé értjük, ő remél valamit az iskolától és nem tudja, mit remél, ő rábízna egy feladatot az iskolára, de a feladat pontos körvonalozását is arra bízta. Nem programot akar vele végrehajtatni, hanem tőle várja a programú megalkotását. Ez az iskola mindenhatóságába vetett vak bizalomnak a paroxizmusa.

E helyen nem akarunk pedagógiai részletekbe bocsátkozni. Csak utalunk arra, hogy az iskola nem műveltségteremtő, hanem műveltség-közvetítő szerv. Nemzeti műveltség vagy van, vagy nincs, az iskola mindég csak az *olyan, amilyen nemzeti műveltség* javainak a közvetítésére vállalkozhatik. Ha tudniillik megbízzák vele. Mert hiszen a növendékeknek közvetítendő műveltségi javak megválasztása sem tőle függ, hanem az őt fenntartó intézménytől, állami iskola esetében a mindenkori kultuszminisztertől, aki ezeknek a javaknak a kiválogatását azoknak az erőknek a nyomására végzi, melyek őt tisztével felruházták, vagy abban megtartják. Zilahy ajándékában — bár valljuk, hogy a cselekedet etikai sugárzása független az időtől — e pillanatban azt találjuk a legeslegfontosabbnak, *hogy a megajándékozott azt a kikötésekkel együtt elfogadta*, mert ebben annak látjuk biztató jelét, hogy az államhatalmi tényezők szükségét érzik hatalmuk gyakorlásában a magyar társadalom erőire támaszkodni. Ez kötelességet ró mindazokra, akiket a magyarság küldött igényeinek szószólóiként. A körülmények és erőviszonyok hideg, tárgyilagos számbavételével minden erőnkkel azon kell

lennünk, hogy a századok óta bomlasztott, de egészen elemeire mégsem bomlott magyar társadalom ép erői ezennél növekvő mértékben érvényesítsék befolyásukat a kormányzásra. Nem vagyunk ellene társadalmunk megreformálásának, sőt inkább ezt akarjuk, de ennek mértékét és módját a magyar ember állapota, szükségei és igényei kell, hogy megszabják.

A MEGÁLLÍTOTT NAP

„48-as Erdély” címen egy igen érdekes zsebkönyv jelent meg Kolozsvárt Spectator szerkesztésében és előszavával.

A könyv vezérgondolata: küzdelem a nemzeti elfogultság ellen. A dolog természetéből következik — magyar nyelven írt és magyar olvasóknak szánt nyomtatványról van szó —, hogy közelebbi megfogalmazásban: küzdelem a magyar nemzeti elfogultság ellen. Tapsolnánk ennek az igyekezetnek, ha a munkatársak derékhada nem akarná a feresztóvízzel együtt a gyermeket is kiönteni, ha a nemzeti elfogultság ürügyén nem magát a magyar nemzeti gondolatot vennék célba. A felületes olvasót elkábítja az egyes cikkek közé iktatott sok egykorú idézet, melyek azt a célt szolgálják, hogy az egyes munkatársak cikkeit a 48-as ideológiába ágyazottnak tüntessék fel. (Ilyenek pl. mindjárt a könyv élén Bem tábornok brassói kiáltványából egy mondat: „Magyarok, szászok és románok, nyújtsatok egymásnak testvérileg kezét, távoztassatok minden nemzeti gyűlölséget és boldogok lesqtek”, vagy az első felelős magyar miniszterek Erdélyhez intézett szózatából: „Üdvözlünk titeket testvéreink, — testvéreink minden nyelv és valláskülönbség nélkül!” stb.) Nem egészen értjük ezt a nagy ragaszkodást a 48-as látszathoz. Csak egyetlen magyarozatát látjuk: a 48-as látszat kitűnő propaganda-lehetőséget jelent a magyarság 48-as rétegei felé — nem 48-as eszmék terjesztésére.

Sőt munkatársak toborzására is. Ha szabad remélünk, hogy az olvasónak van érzéke a humor iránt, akkor a dolgot tréfásan élére állítva azt mondanók, hogy a 48-as látszattal toborzott munkatársak közt első helyet foglal el maga a szerkesztő. Az ő lelkes előszavából idézzük: „Nyil-

ván oly légréteget kell teremtenünk, mint aminő 1848 május 30-án volt egy pillanatig s 1860 áprilisában is néhány hónapig Széchenyi halálakor, amikor hatalmas magyar-szász és magyar-román barátkozás történt. Erre gondolunk most Petőfi születésének 120-ik és az Ő március 15-ének majdnem 100-ik évfordulóján, mikor e szerény könyvvel szolgáljuk az örök márciusi eszméket. Mert az a hitünk, hogy a megvalósult 1848 helyes végrehajtása marad továbbra is a magyar jövő legfőbb lehetősége”. Krenner valóban 48-as, pontosabban szólva 68-as, amennyiben nemzetiségi elképzelésének alapja az 1868. évi liberális szellemben megalkotott 44. törvénycikk, mely szerint az összes magyar honpolgárok egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan és egységes magyar nemzetet, amelynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja. A nemzetiségek feletti magyar nemzet gondolata hívének látszik Szenczei László is, aki így ír: „Mert az erdélyi sors számára s Erdély valamennyi népe számára újra vezetésen időszerű Kossuth és az ő eszmévilága. Csak az ő szellemi tarsolyában találhatunk írt Erdély bajaira és azokra a nagy problémákra, melyek minden gondolkozó erdélyi embert foglalkoztatnak, bármily nyelven beszéljenek is ... Ha a kossuthi magyar demokrácia eszméit a fenntartás nélküli őszinteség hevületével hajtottuk volna végre 1867 után ... akkor a nagylelkű közös haza fiai, túl kicsinyes nyelvi és faji különbségeken, egymásért dolgozva és küzdve, felolvadtak volna egy kristálytisztá, szellemi természetű patriotizmusban”. Szenczei, őszinte 48-as hevületében, észre sem veszi, hogy az 1918-ban és 1919-ben bekövetkeztekért mily nagylelkűen hárítja a felelősséget a közös hazának csak magyar fiaira. Hiszen igaz, idézhetők Kurz Antal levelei és halála, idézhető „az uniót megszavazó Schmidt szász és Lemény püspök román megbízott” s az általában egy-egy pillanatig tartó „hatalmas magyar-szász és magyar-román barátkozás”, de a történelem vilásosan tanúsítja, hogy a nagylelkű közös haza védelmét — de egyáltalán: e táieék történelmét — fenntartás nélküli őszinteséggel a nemzetiségek feletti magyar nemzet eszméjének megteremtése előtt is és után is többnyire a nemzetiségek nélkül vállalta és viselte a magyar nép. Ahogy Petőfi írta, akiről Nagy István azt mondja, hogy »a szervezett munkásság ma sem talál egyetlen egy

olyan Petőfi-verset, amelyre azt mondhatni, hogy most kül- vagy belpolitikai okokból nem taktikus elolvasni”:

A Kárpátoktól le az Aldunáig
Egy bőszt üvöltés, egy vad zivatar;
Szétszórt hajával, véres homlokával
Áll a viharban maga a magyar. . .

Mi a nemzetiségek feletti magyar nemzet eszméjét hibásnak tartjuk, mert erőket, melyekkel számolni kell, összezavar erőkkkel, melyekre számítani lehet. A nemzetiségekkel számolni kell, mint ahogy hajózás közben számolni kell a víz ellenállásával; számítani a magyarságra lehet. A nemzetiségekkel nem számoló nemzeti türelmetlenséget éppúgy elítéljük, mint az ország jövőjének zálogát a nemzetiségekkel való „hatalmas barátkozás”-ban látó liberalizmust. Magát a hatalmas barátkozást természetesen nem ítélik el, sőt kívánatosnak, de másodlagos fontosságúnak tartjuk. Senki sem hiteti el velünk, hogy a nemzetiségek gyengítésével gyarapítjuk államalkotó erőinket, valamint azt sem, hogy ezt a célt a nemzetiségek erősítésével érjük el. Ezek adiaforák. Azon a véleményen vagyunk, melyet Mikó Imre tavaly novemberében hangoztatott a képviselőházban, hogy t. i. „a magyarság szaporulatának serkentése, gazdasági alapjának megerősítése, társadalmi összefogása, kultúrájának kiművelése, .. tehát végső fokon a magyarság megmagyarosítása ma is az egyetlen időszerű, de egyben időfeletti magyar nemzetiségi politika”.

Mert szerintünk a kérdés nem azon sarkallik, hogy valakit a vérmérséklete inkább a nemzeti türelmetlenség, vagy pedig inkább a türelmesség felé sodor-e. Sem a hatalmas barátkozó készség, sem az őszinteség hevülete nem nyugtatja meg azt, aki tudja, hogy ez a nemzeti elfogulatlanság ugyanabból az eszmei forrásból táplálkozik, ha érzelmileg másként színeződik is, mint amelyből a nemzeti türelmetlenség, t. i. a nemzetiségek feletti nemzet koncepciójából. Az ú. n. „idegenajkú magyarok” (helyesebben a nem-magyar nemzetiségű magyar állampolgárok) számára az a jog, hogy magyaroknak vallhatják magukat, vagy semmit sem ér, ha t. i. nem akarnak élni ezzel a joggal, vagy ok a gyanakvásra, hogy ez a jog az asszimilálás

eszköze. Mi dolog olyan jogot juttatni magyar állampolgároknak, mely azokban csak gyanút, ha nem gyűlölséget kelt a magyarok iránt? Nem félünk attól, hogy Krenner félreért bennünket; nagy történelmi tudása és közírói tapasztalata kijavíttatja vele, amit a kifejezésben vétünk: azt kérdezzük, mi hasznosabb a magyarságnak és Magyarországnak, az-e, hogy ő magyarrá válva inti a magyarokat nemzeti elfogulatlanságra pl. a németiség iránt, melynek szemében a Krenner magyar volta a magyar nemzeti türelmetlenség (az ú. n. „magyarosítás”) gyümölcszeként tűnik fel, tehát — függetlenül attól, hogy Rákosiként 30 millió magyarról, vagy Krennerként hatalmas magyar-szász barátkozásról beszél — minden magyarul ejtett szavában a maga német népiségének a sérelmét látja, vagy pedig az volna hasznosabb, ha németnek maradván németül biztatná a németeket a magyarság megbecsülésére? A liberális magyar nemzetszemlélet azért tragikus a magyarságra nézve, mert a nem-magyar nemzetiségeknek a mi szempontunkból legértékesebb rétegét, azt ugyanis, amely tisztán látta a magyar elem történelmi fontosságát Magyarországon, a magyarságba ölelve eltüntette, nem magyarosodó fajtestvéreivel így akaratlanul szembeállította és ezzel nemhogy könnyebbé tette volna, hanem ellenkezőleg, mindegyre nehezebbé és nehezebbé tette a magyarnak a nem-magyarokkal való — szerintünk is természetesen kívánatos! — barátkozását, gyanússá és népiségüket veszélyeztetővé varázsolván azok előtt minden magyarbarát hangot. Nem vezet bennünket semmiféle faji türelmetlenség, nem tesszük mi anthropológiai mérlegecskéik latjára asszimilánsaink faji tulajdonságait, nem mondjuk mi, hogy rossz magyar az, akinek nincsenek kiugró pofacsontjai (magunknak sincsenek), igazságtalanul célzatosnak érezzük az olyan visszájára fordított versidézéseket, mint amilyen pl. a zsebkönyvben szerepeltetett — egészen fordított körülmények közt írt! — Reményik-versekből való („A vér: a semmi. A Lélek: a Minden”). Tudjuk, hogy rövidlátó emberek rosszul magyarázzák a mi álláspontunkat. A „48-as Erdély” egyik munkatársa, Nagy István, azt írja pl. a Sorsunk májusi számában: „Ha a Termés munkatársai, pl. ma is csak az asszimiláns kérdést látják fő bajnak, azzal csak tovább mérgesítjük az ellentéteket”. Mi nem az asszimiláns kérdést látjuk főbajnak, hanem azt az

ideológiát, mely azt hiszi, hogy tényeket tüntet el, ha tények előtt szemet huny, mely az ellentétek letagadásával napról-napra szüli az ellentéteket. Mi éppen úgy látjuk, — és nem hisszük, hogy felületesen látjuk, — hogy éppen a liberális magatartás, a magyarosodni akarók tárt karral fogadása a melegágya azoknak a nemzetek közötti félreértéseknek, melyeket kiküszöbölni akarunk. Nem az elmagyarosodó személynek vagyunk ellene, hanem a helyzetének. Mások úgy vetik fel a kérdést: jó magyarok-e az idegen eredetű magyarok? Bennünket — ezen jóval túl — az a tapasztalat döbrent meg, hogy mentől jobb magyarok, annál több eleven szentet gyűjtenek a magyarság fejére. A mi nézőpontunk tökéletesen különbözik azokétól, akik ezt a kérdést csak magyarságon belőli viszonylatokban veszik szemügyre. Nem a múltra tekintünk, amely, Széchenyi szavaival szólva, kiesett hatalmunkból. Már aki magyar lett, azt az Isten tartsa meg jó egészségben holtáig magyarnak. És ne tekintse személye ellen irányulónak, ha érvényesíteni próbálunk néhány magyar szempontot a faji elfogulatlanság kérdésében.

Az asszimilánsnak a saját jó magyarságát kellene kétségbevonnia ahhoz, hogy arra az álláspontra helyezkedjék, hogy különbséget kell tenni, vagy egyáltalán különbséget lehet tenni mélységesen magyar és felszínesen magyar között. Ez pedig általában lélektani lehetetlenség, ami azt jelenti, hogy az asszimiláns véleménye a nemzeti és faji kérdésekben a saját faji helyzetétől határozatit meg végzetesen. Faji türelmetlenség és faji elfogulatlanság között ő nem választhat, társadalmi és vérségi adottságai őt eleve a türelmesség mellett kötelezik el. Az asszimiláns faji elfogultságból hirdeti a faji elfogulatlanság ideológiáját, (bár ezzel jól megfér, sőt rekompenzációként szinte kínálkozik, a nemzeti türelmetlenség, amire a múltból is és a jelenből is akárhány példát idézhetnénk). A nemzetiségek közötti határok elmosódása csak zűrzavart teremtett — és csak azt teremtene a jövőben is. Mi nem adunk látszatokra, nem akarunk olyan fórumok előtt vizsgázni fennköltésből, humanizmusból s több efféle könnyű tantárgyból, amelyek katekizmuszerűen eleve megválaszolt kérdésekre várják a gépies feleletet. Nem a kész feleletekhez keresünk kérdéseket, hanem megfordítva, kérdéseket tettünk fel, mielőtt tudtuk volna, mi lesz rájuk a válasz. Faji elfogult-

sággal vádolnak bennünket? Azt állítjuk, — s akinek jó a szeme és tiszta a szíve, az igazat ad nekünk, — hogy magyar kérdésekben legelfogulatlanabbul, minden géne-től legszabadabban éppen a született magyar tud tájékozódni. Nem véralkata, hanem társadalmi helyzete következtében. Nem hisszük, hogy más módszerekkel kell felelni a magyar élet kérdéseire, mint a németéire; de a magyar élet kérdései mások, és ezeket a kérdéseket teljes tárgyilagossággal csak az olyan magyar láthatja, akit szubjektív bizonyodalmak nem zavarnak a tisztánlátásban.

Ezt vonja kétségbe Balogh Edgár. Ő ennek a fordítottjáról van meggyőződve. „Az utókornak kell megállapítania, írja, vájjon Erdély lehetőségeibe nem Bem, az idegenből idevetődött, forradalmár-katona, pillantott-e mélyebben bele, mint Kossuth s általában a nemzeti illúziókra olyannyira hajlamos erdélyi magyarság? ... Bem, a politikus, minden nemzeti elfogultság fölé emelkedett tárgyilagosságával érdemli ki a románok és szászok bizalmát és rokonszenvét is”. Akinek van zenei hallása, annak most alkalma van elsápadni a megdöbbenéstől. Ez már nem a nemzeti elfogultlanság hangja, ez már xenománia. Akármennyit gondolkozom ezeken a különös mondatokon, csak két jelentést tudok kihámozni belőlük. Vagy azt jelentik, hogy az idegen nem idegensége ellenére, hanem éppen idegensége következtében alkalmas — tehát a magyarnál alkalmasabb — a magyar ügyek irányítására, vagy azt, hogy Erdély ügye nem magyar ügy. Itt lappang megint egy indokolatlan, különös — e zsebkönyvben oly gyakori — felelősségrevonása a magyarságnak a 48-ban s a 918-ban törtétekért, egy alkalmatlansági bizonyítvánnyal súlyosbítva. A nemzeti illúziókra olyannyira hajlamos erdélyi magyarság! Nem tudom, mennyivel volt hajlamosabb és mennyivel hajlamosabb nemzeti illúziókra az erdélyi magyarság, mint akármelyik másik erdélyi fajta, vagy mint Bem tábornok, — aki természetesen lengyel „nemzeti illúziók”-ra volt hajlamos. Balogh Edgár úgy beszél Bemről, mint akinek se országa, se hazája, mint aki csak úgy „idevetődött” minden saját cél és terv nélkül Magyarországra egy homályos és elhanyagolható idegenből, egyszerűen: mint egy tökéletes asszimilánsról, akit csak az különböztet meg Kossuthtól s az erdélyi magyaroktól, hogy híjával van minden nemzeti illúzióknak. Gondolom, hogy

pl. Angliában Kossuth is hijával volt minden — angol nemzeti illúziónak. Ne folytassuk: Balogh Edgár tétéleit nem a logika, hanem a lélekelemzés szempontjai értetnék meg teljesen; de mi szokásunk szerint nem annyira arról, mint inkább annak írunk, aki ellen írunk, tehát beérjük azzal, hogy felhívjuk a figyelmét e lélekelemző szempontokra. Bemet a magyar történetírás tisztelettel tartja számon, — de soha Balogh Edgár előtt senkinek nem jutott eszébe úgy szólni róla, mintha magyar volna.

A magyarság felelősségrevonásában új lépést teáz Kovács Katona Jenő. Figyelemreméltó — sajnos, töredék-ként ható — cikkében írja: „A robotmunka megszüntetése tekintetében tanúsított habozás súlyos következménnyel jár: lehetőséget nyit a szociális felszabadulást váró földéhes román parasztság nemzeti felizgatására”. Érdekes féligazság, mely a magyarságra hárítja a román parasztság nemzeti felizgatásáért a felelősséget, holott más helyt tágabban tudja megfogalmazni álláspontját: „A 19-ik század demokráciája a nép nyelvének elfogadásával a nemzeti önállóság, pontosabban: önálló nemzeti vezetőréteg megteremtésére kívánja felhasználni a nép erejét”. A „nemzeti önállóság” és az „önálló nemzeti vezetőréteg” finom megkülönböztetése nemcsak jó stilisztára vall, hanem elárulja azt is, hogy Kovács Katona bírálni jött 48-at, nem dicsérni. Bírálatainak lényege az, hogy 1848-ban nem úgy oldották meg a szociális kérdéseket, ahogyan ő azt 1943-ban jónak látja. Úgy vesszük észre, — lehet, hogy nincs egészen igazunk, — hogy ő azokat az igényeket, melyeket a jelenlegi rezsimmal szemben támaszt, visszavetíti száz évvel ezelőltre.

Azt hiszem, igazságtalanok volnánk, ha a zsebkönyv munkatársaitól hideg történet szemléletet követelnénk; nyilván más a céljuk, nem a történet hű magyarázata, hanem ama Krenner-emlegette „légkör” megteremtése. Mit szólnunk pl. ahhoz, hogy Jordáky Lajos emígy vázolja a magyar szabadságmozgalom népi hátterét: „A szabadságmozgalmak harcos eleme mindenütt a tanuló ifjúság és a nép... Párizsban műhelyek ezreiből vonulnak ki, Bécsben jámbor kispolgárok és kézművesek acélosodnak meg, Pesten a magyar kézművesek és szűrös-gubás parasztok mellett sváb és zsidó, szerb és román mesteremberek és segédek állják körül a fiatalokat”. Figyelmezzenek olvasóink a kü-

lönös nyelvtani azonosításra: mindenütt... a nép... Párizsban . . . Bécsben . . . Pesten ... és próbálják elhinni Jordákynak, hogy Pesten a 48-as magyar szabadságmozgalom harcos eleme többek közt a fiatalokat körülálló „sváb és zsidó, szerb és román mesteremberek és segédek” voltak. Túlságosan kirí a tendencia. Már ennél világosabban változta a helyzetet a kortárs Eötvös, aki azt írja az Uralkodó Eszmék-ben: „Korunk bajainak okát nem egyes államok külön viszonyaiban kell keresnünk, hanem oly valami szolgál azoknak alapul, ami valamennyi állammal, hol e bajokat észre vesszük, közös. Fekvésére és viszonyaira, nagyságára és hatalmára, történetére és jelen helyzetére nézve a nyugati népek egyike sem hasonlít a másikhoz, de polgárisodásuk alapja ugyanegy;... azt, ami e népek viszonyaiban közös, csak abból kell származtatnunk, amire nézve egymástól el nem térnek, azaz: bizonyos eszmékből, melyek mindnyájokkal közösek”.

Nyíltabban beszél Nagy István. Ő egyáltalán nem erőlködik, hogy népi gyökereket varázsoljon utólag 48-nak. Az ő álláspontja végtelenül egyszerű: 48-ban nem volt munkásosztály; ami a munkásosztály nélkül történt, az meg se történt; tehát 48 még nem is következett be. „Aminek 1848-ban csak eszmei vágy volt az alapja, annak az együtt dolgozó, többféle nemzetiségű munkások között kialakult az anyagi alapja is ... A 48-as szabadságharc a Középkelet-Európában befejezetlen maradt polgári demokratikus nemzeti forradalmak közé tartozik, befejezése és továbbfejlesztése pedig már nem a többé-kevésbé elégtűlt polgárság ügye elsősorban, hanem a polgári demokráciából csak töredékeket élvező munkásság és a jobbágyfelszabadításkor kisémmizett parasztság dolga”.

Nagy István véleményének merevségét tökéletesen megmagyarázza az, hogy ezeket a véleményeket munkásszervezetek szemináriumaiiban szerezte. Ezekben a szervezetekben a vezetés általában a történelmi materialista elemletekben szörnyen járatos, de a magyar viszonyokat néha bámulatosan nem ismerő elemek kezében volt, akik a „nemzeti elfogultság”-tói legalább annyira mentesek voltak ugyan, mint Bem (mert igazán csak úgy „idevetődtek” közénk), de még ha akarták sem követhették volna Lenin tanácsát: „Kikutatni, tanulmányozni, kifürkészni, kitalálni, megragadni a nemzeti sajátságot minden egyes ország-

ban”. (Leninnek ugyanis az volt a véleménye, hogy a szocialista mozgalom nemzetközi egysége „nem a különféleségek megszüntetését követeli, sem a nemzeti különbségek megsemmisítését” — ezt ő „zavaros álm”-nak minősítette — hanem az alapvető elvek „olyan alkalmazását, mely helyesen módosítja ezeket az elveket a részletekben, helyesen alkalmazza és hozzáidomítja a nemzeti és állami különbségekhez”). Ahogyan Jordáky minden történelmi alap nélkül, csak a jó hangzás kedvéért „sváb és zsidó, szerb és román mesterembereket és segédeket” tesz meg a 48-as magyar szabadságmozgalom harcos elemévé, úgy a mi munkásszervezeteink vezető rétege, arra a — nem is alaptalan — számításra támaszkodva, hogy a bennünket körülvevő államok — a szociáldemokrácia fénykorában elsősorban Németország — szociális vívmányai nálunk is kikerülhetetlenül meghonosodnak, a munkásság soraiban annak elhitetésével igyekezett magának egyeduralkodó helyzetet teremteni, hogy e vívmányok megvalósításában övé az érdem. A külföldről importált elmélet mellé külföldről óhajtotta szállítani a szociális eredményeket is és ezzel jelentékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a munkáselit inkább az elmülethez való hűséget, mint a gyakorlati megvalósításokat látta feladatának. Különösen szembetűnő ez ma, amikor az emberek külpolitikai érdeklődése megváltozott, amikor a gondolat helyére a remény s félelem lopakodik be, amikor a magatartást ideges tempóban váltja fel a helyezkedés. Ilyenkor a hűség kétszeresen büszke magára. Csak így lehetséges az, hogy éppen nálunk, ahol már köztudomású a magyar elem szociális elesettsége, a vagyon idegen kezekbe húzódása, a munkásíró azt tartja elsőrendű kötelességének, hogy csatlakozzék a magyar „nemzeti elfogultság” ellen emelt vétóhoz. Nem gondol arra, hogy — a látszat ellenére — ellenkezőjét teszi annak, amit akar? Nem vallási, hanem lélektani tartalma miatt idézzük a Jézus-i mondást: „Nem mindenki, aki azt mondja: Uram! Uram! megyén bé a mennyeknek országába, hanem aki cselekszi az én mennyei Atyámnak akaratát”.

Általában a zsebkönyvet az teszi homályossá, nehezen megérthetővé, hogy munkatársainak zöme túlságosan sok hasonlóságot lát napjaink és a 48-as idők közt. Némelyiküknek — pl. Krennernek — úgy rémlik, hogy csak teg-

nap írtunk, némelyiküknek — pl. Nagy Istvánnak — úgy rémlik, hogy holnap írunk 48-at. Ezért idézik teljes elfogulatlansággal Petőfitől:

„Ugyan még meddig zengitek
Ti holdvilágos emberek
A régi kort,
Mit elsodort
Hullámival már az enyészet...”

A NYITOTT KAPU

(válasz egy cikkre, mely az előző könyvbírálattal foglalkozott)

Ha jól értem, cikkemmel kapcsolatban Jordáky főképpen az ellen a „gyanúsítás” ellen tiltakozik, mintha álláspontom és a szocialista álláspont között lényeges különbség volna. Mint mondja: nyitott kapukat döngetek a szocialistákkal szemben. Nagyon örvendek, hogy így fogja fel a dolgot; félek azonban, hogy nincs egészen igaza. Hosszúra nyúlna, ha minden cikkében felvetett kérdésre kitérnék. Beérem azzal, hogy jobban megvilágítom' az éppen ellene emelt kifogásomat, melyet, úgy látom, félreértett.

Mikor ő nyomatékosan bizonyítgatja, hogy igenis „a pesti nép mindenütt ott volt, ahol az ifjúság gyűlést vagy tüntetést rendezett” és hogy „ennek a pesti népnek jelentős részét alkotta az a 876 gyárimunkás és 7790 céhmesterlegény és segéd, akiknek többsége még magyarul se tudott”, voltaképpen csak azt bizonyítja, hogy két malomban örölünk. Ha cikkemet figyelmesebben elolvassa, lehetetlen észre nem vennie, hogy én az ő tanulmányában a párizsi, bécsi és pesti események *alkatának az azonosítását* kifogásoltam. Nagyon jól tudom én, hogy a 48-as Pest lakosságának jelentős részét idegen iparosság alkotta; de ennek az iparosságnak egyáltalán nem volt az a súlya Magyarországon életében, mint amilyen súlya volt Francia-

országban „a párizsi műhelyek ezreiből kivonuló” népnek. Rosszul értelmezi a magyarországi 48-as eseményeket az, aki azt hiszi, hogy ugyanazok a belső erők robbantották ki, mint amelyek a francia forradalmakat. A franciaországi feudalizmus megbukott, mert a feudális formák mögött egy új társadalom született, melyben a vezetőszerpet a bourgeoisie, főképpen a párizsi bourgeoisie igényelte magának s meg is szerezte, mikor az alkotmányozó nemzetgyűlés feloszlása után saját fiait küldte a törvényhozó nemzetgyűlésbe. De hol volt ez az új társadalom Magyarországon? A francia forradalom a Tiers État győzelme a nemessegen és papságon; az új francia társadalom már készen volt, mikor lerázta magáról a régi nyűgeit. A magyarországi feudalizmust azonban nemi belső erők buktatták meg, hanem; az európai feudalizmus bukásával előbbutóbb buknia kellett a magyar feudalizmusnak is. Kétségtelen, hogy a 48-as vívmányok fő haszonélvezői idegen városi polgárságunk, a céhális mesterek és mesterlegények leszármazottai lettek; ebből egyáltalán nem következik, hogy ők is vívták ki azt a jogkeretet, melynek leszármazottaik, a mai magas polgárság tekintélyes része, felvirágzásukat és mai nagy közéleti súlyukat köszönheték. Ezért alapján véve helyesen mondja Eckhardt Sándor, hogy „a francia forradalom magyar földön is elsősorban nem mint gazdasági szükségesség, hanem mint ideális eszmekör hat a műveltebb társadalmi osztályok belátásán és többnyire önzetlen meggyőződésén keresztül”. Tudja ezt természetesen Jordáky is, aki a franciaországi viszonyokszülte eszmekör terjedéséről írta: „A nyugati szél tovább viszi ... Megvalósulása azonban csak ott lesz tartóssá, ahol a társadalmi fejlődés tárgyi tényezői megvannak”.

Mármost Jordáky ott követ el szerintem igen súlyos hibát, mikor a társadalmi fejlődésnek ezeket a tárgyi tényezőit keresve, egyrészt helytelenül azonosít, másrészt egyáltalán nem is vizsgálja azokat a szembeszökő különbségeket a franciaországi és magyarországi viszonyok között, melyek pedig kielégítő magyarázatát adnák „uralkodó osztályunk végzetes tévedéseinek”. Hogy tévedésnek nevezük azt, amivel nem értünk egyet, még nem jelent tárgyi megértést. A hiba oka nyilvánvaló: Jordáky elhanyagolható tényezőnek tekinti a nemzeti hovátartozandóságot. És ezen a ponton különös figyelmet kérek olvasóimtól. Jor-

dáky szerint „nem a nemzetiség, hanem a nép a fontos s ez a nép áll magyarokból és nem magyarokból, ha tetszik nekünk, ha nem”. Valóban, akár tetszik Jordákynak, akár nem: a nemzetiségi tekintetben aránylag egynemű franciaországi társadalommal szemben a 48-as Magyarország társadalma állott magyarokból és nem magyarokból. Ez azt jelenti, hogy még abban az esetben is, ha a különböző társadalmi rétegek egyensúlya nem is lett volna más Magyarországon, mint Franciaországban (már pedig más volt, mert a 48-as időkbeli magyarországi polgárság fontossága az ország életében nem hasonlítható a francia bourgeoisie fontosságához), más lett volna a fejlődés dialektikája nálunk, mint az egynemű nemzetiségű európai államokban. Mondani lehet, hogy nem a nemzetiség, hanem a nép a fontos, lehet hirdetni is; egy program ez, amelyből azonban korántsem következik, hogy a 48-as eseményekben a nemzetiségi tényező nem volt ható tényező. Ható tényező volt, ha tetszik nekünk, ha nem. A tiszta osztályellentétek játékát annyira megzavarta, hogy nagyjából paradoxonszerűvé varázsolta az eseményeket. A 48-as paradoxonok közül való az is, hogy Magyarországon a nemzetiségek szabadságát a nemzetiségek ellenére harcolta ki a magyarság. Ennek az egykorú magyarság tudatában is volt, mint Petőfi sorai bizonyítják: „S ez most a hála! vétkes vakmerénnyel Reánk uszít a hűtelen király...” Ennek a paradoxonnak persze nagyon egyszerű a magyarázata: Nálunk a negyvennyolcas események mozgató eszméit nem saját belső viszonyaink termelték ki, hanem Európa üzenté meg s az európai üzenet legserényebb meghallója az uralkodó nemzetiség volt: a magyarság. Ez természetes is. Nehogy azt higgye valaki, hogy ebből érdemeiket akarunk kovácsolni, de éppen, mert valóságokban akarunk gondolkozni, tudnunk kell, hogy nagy általánosságban a negyvennyolcas szabadságeszmék mellett a magyarság állott ki és tartott ki s ez azt mutatja, hogy a történelmi fejlődést vállaló és biztosítani is tudó társadalmi erőt Magyarországon elsősorban a magyarság jelentette. Hagyján volna, ha csak a múlttól volna szó; de jelenleg is ez a helyzet. Nehogy azt higgye Jordáky, vagy akárki más, hogy meddő szubtilizálásokban találjuk kedvünket, amikor figyelmeztetjük, hogy túlságosan sematikusan ítéli

meg az eseményeket, mikor a 876 gyári munkásnak és a 7790 céhmester-legénynek és segédnek, akik többsége még magyarul se tudott, a párizsi utca, vagy éppen a párizsi bourgeoisie szerepét tulajdonítja. Az erők helyes felmérése nélkül ingoványba téved minden politikai cselekedet. Azt írtam, hogy soraiból „túlságosan kirí a tendencia”. Az elmondottak után talán világosabban láthatja, mit értettem ezen. A helyes arányokra akartam figyelmeztetni, a valószínű erők rangsorrendjére. Úgy éreztem, hogy ő is, mint a „48-as Erdély” többi munkatársai, a nemzetiségek múltbeli szerepét vázolja (hibásan), mintegy a reájuk váró jövőbeli feladatokat vázolja. Nagyon tévedne, ha azt hinné— de nem is hiszem, hogy cikkem elolvasása után egyáltalán lehetné — hogy a fejlődés szolgálatában álló nemzetiségi erőket semmibevenni, kirekeszteni szándékszunk. Ezek azonban másodlagos fontosságú erők; döntő súlya Magyarországon a munka magyar tömegeinek van, ha tetszik, ha nem. Ezt akkor is be kellene látnom, ha nem volnék magyar; nem tudom, miért kellene kevésbé látnom, amiért magyar vagyok. Hogy ne vádolhassanak nemzeti elfogultsággal? Kik? Azok, akik a nemzeti elfogulatlanság ürügyén a munka magyar tömegein uralkodnak, azok akik nem-magyar létükre uralkodván a munka magyar tömegein, természetesen azt hirdetik, hogy nem a származás, hanem az állampolgárság a fontos s így mindig kellemes kapcsolatokat tudnak teremteni azokkal, akik, mint Jordáky is, arról vannak meggyőződve, hogy nem a nemzetiség, hanem a nép a fontos? Ilyen szemfényvesztésnek nem akarok áldozata lenni. Hogyan? Hát a magyar csak akkor láthatja tisztán saját érdekeit, ha a vele szembenálló érdeket egy másik magyar képviseli? mihelyt azonban a szembenálló érdekű személy idegen, már egy fokkal több kímélet jár ki neki, éppen, mert idegen? Hát minálunk Apáczai Cseri János, vagy éppen Szent István óta hiába változnak a korok, a társadalmi eszmények? a magyar társadalom, ha feudális, ha polgári, ha szocialista, változatlan eldorádója marad a jövevényeknek? Persze, ezt Jordáky „gyanúsításának” nevezi. De vegye kezébe elfogulatlanul a „48-as Erdély”-t s gondolja el, hogy mit láthat benne az olvasó? Azt mondja Jordáky, hogy én a liberalizmus nemzetiszemléletét össze-téveszttem a szocializmussal. Én nem téveszttem össze, de

látom, hogy a mi szocialistáink mindig különös kedvvel hajlandók összeszövetkezni és együttjelentkezni a liberális nemzetszemlélet képviselőivel. Miért szövetkeznek, ha öt hónap múlva megtagadják a szövetkezést? Lehet, hogy azok a kapuk, amelyeket a szocialistákkal szemben döngettem, tárva-nyitva vannak. De amikor döngettem, zárva voltak.

SZÉLJEGYZET

Nem akarok, nem is tudnék senkit sem azzal a felfedezéssel lepni meg, hogy a keresztény Európa tulajdonképpen nem is keresztény. Hiszen ezt voltaképpen mindenki tudja. Természetesen nem arról van szó, hogy már nem vagyunk keresztények, hanem arról, hogy még nem vagyunk azok. A keresztény egyházak léte nem hazudtolja meg, ellenkezőleg: igazolja ennek a megállapításnak az igazságát. Hiszen az egyházakra, az isteni kinyilatkoztatás szószólóira, az ige hirdetőire éppen azért van szükség, mert az Isten országa eljövendő, megvalósulásra váró, más szóval: még nem valósult meg. A kereszténység kétezeréves múltja nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy ugyanazt mondjuk róla, amit Széchenyi Magyarországról mondott volt, t. i., hogy nem volt, hanem lesz. Ha a keresztény egyházak ebben a kétezeréves múltban nem azt tartanák fontosnak, amit elérniök nem sikerült, hanem azt, amit megvalósítottak, teljesen jogosultnak kellene tartanunk minden — bármilyen szigorú — ítéletet, mely akármilyen oldalról az egyházak múltját és ezzel jövőjét illeti, mely a keresztény egyházakat ki akarja rekeszteni az emberiség jövő fejlődésének történelmi tényezői közül. Ha a keresztény egyházak védelmében valaki az elmúlt kétezer év történetéből olyan jelenségeket próbálna felhozni, melyek azt igazolnák, hogy ezek az egyházak milyen mértékben csökkentették a szegénységet, az élethez szükséges javak igazságtalan elosztását, a szenvedést, az igazak üldözöttségét, csak azt árulná el, hogy tökéletesen félreismeri az egyház hivatását, hiszen Jézus azt tanította. Boldogok vagytok ti, szegények, mert tiétek az Isten országa. Boldogok ti, kik most éheztek: mert megelégtettek. Boldogok ti, kik most sírtok: mert nevetni fogtok. Boldogok lesztek, mikor titeket az emberek gyűlölnék, és kirekesztenek és

szidalmaznak titeket, és kivetik a ti neveteket, mint gonoszt az embernek Fiáért. Jézus sohasem tanította, hogy a szegénység, az éhezés, a szenvedés, az igazságért való üldözöttség az ige befogadására alkalmatlan állapotok volnának, sőt éppen ezeket az állapotokat jelölte meg alkalmassáknak, a boldogok állapotának. Jaj néktek, gazdagoknak, — mondotta, — jaj néktek, kik beteltetek, jaj néktek, kik most nevettek, jaj néktek, mikor minden ember jót mond feleletek. Az evangélium nem ismeri a tökéletes társadalmat, nem ismeri a tiszta búzamezőt, hanem csak a konkolyost. A tökéletes társadalom a megtértek társadalma volna; de a megtérteknek sem ilyen, sem olyan, egyáltalán semmiféle társadalmi rendre sem volna szükségük. Éppen ezért nincs olyan társadalmi rend, amelyre az egyház azt mondhatná, hogy emez jobb, mint amaz, mert ebben az igazakat jobban megbecsülik, amabban viszont üldözik, vagy éppenséggel azt, hogy emez jobb, mint amaz, mert ebben az egyház vagyont gyűjthet, amabban pedig mindenét elveszik. Az evangélium minden társadalmi rendet elfogad, mert egyetlen társadalmi rend érték-hierarchiáját sem ismeri el érvényesnek. Hogy egy bizonyos társadalom milyen emberi adottságokat jutalmaz, vagyis tekint értéknek és mivel jutalmazza őket, annak semmi jelentősége sincs, mert egyrészt az ember igazi értéke nem a társadalom értékelésének az eredménye, másrészt az, amivel a társadalom jutalmazza a maga-megállapította értékeket, a halhatatlan lélek számára tökéletesen hasznavehetetlen. A társadalmi formák változhatnak, s bennük az egyes ember sorsa is. Lehetnek társadalmak, melyek az erőszakot jutalmazzák, mások a jó születést, ismét mások a tudást, vagy a szorgalmat, vagy a munkát; Jézus mindezekkel szemben egyetlen emberi értéket ismer: az Isten akaratával való azonosulást. Nem támad egyetlen társadalmi rendet sem, mert egyet sem ismer el érvényesnek; nem ismer közöttük különbséget. A világi törvények lehetnek jobbak vagy rosszabbak; rá nézve mindenesetre egyaránt lényegtelenek. Adjátok meg, — mondotta, — ami a császáré, a császárnak és ami Istené, az Istennek. Az egyház szempontjából, akármilyen különbségeket is teremtsen ember és ember között a társadalom, minden társadalom tökéletesen egyforma emberek, azaz: bűnös és megtérő vagy meg nem térő emberek társadalma, melyben király és koldus tökéletesen egy megítélés alá esnek. Ta-

lán fölösleges is különösebben hangoztatnom, hogy ezt az álláspontot a kereszténység kétezer éves múltja és általában a történelem — ahogy mondani szokták — igazolta: az egyes korok társadalmi értékhierarchiái valóban nem bizonyultak állandónak. Az egyház, természetesen, minden társadalmi renddel kereste és keresi az együttélés lehetőségeit; egyetlen feltétele, hogy az módot adjon az evangélium hirdetésére. Szemünk előtt történik a Szovjet megbékélése az egyházzal; hogy ki hogyan ítéli meg a szovjet lépését, az nem tartozik ide, de, hogy az egyház a szovjetben is épügy hajlandó munkálkodni, mint más államokban, az kétségtelen. Elképzelni sem lehet, hogy az egyház bármilyen társadalmi renddel szemben úgy juttassa kifejezésre bírálatát, hogy az abban a társadalmi rendben élő embereknek megtagadja az evangélium hirdetését. Éppen az evangélium hirdetésével bírál, de — erről néha papok is megfélekednek — ezzel viszont minden társadalmi rendet bírál, természetesen a fennállót is. Hivatilan prókátoroknak azokkal a szemtelen magyarázataival szemben, melyek az egyház és a keresztény vallás védelmében hasznossági szempontokra hivatkoznak s az egyházat az éppen fennálló társadalmi rend tartó pillérei közé igyekeznek sorakoztatni, olyképpen okoskodva, mint Voltaire, hogy t. i., ha Isten nem volna, ki kellene találni, hangoztatni kell, hogy az egyház — Jézusnak való hátat fordítás nélkül — nem vállalkozhat semmiféle társadalmi rend védelmére. Az emberi életnek egyetlen egy értelme van, az t. i., hogy alkalom a megtérésre. A megtérést semmiféle társadalmi berendezkedés sem teszi feleslegessé; olyan intézmények, az emberek életének olyan szabályozása, mely a megtérés feladatát aktaszerűen elintézné, ez alól a feladat alól az egyest feloldaná, éppen olyan lehetetlen, mint amilyen lehetetlen a társasélet olyan berendezése, mely az embereket feloldaná az élet fenntartásához szükséges javakat előállító munka alól. Sőt, a hasonlat nem tökéletes; olyan rend még csak elképzelhető, melyben egy néhány ember munka nélkül is hozzájut az élet fenntartásához szükséges javakhoz (legalább is elméletben; ilyenek volnának pl. a nagy vagyonok örökösei); a megtérés alól azonban éppenséggel senki sem mentődhetik fel, legfeljebb bizonyos társadalmakban bizonyos emberek számára a megtérés nehezebb (pl. a nagy vagyonok örökösei

számára). A kereszténységet semmiképen sem számíthatjuk fennálló társadalmi rendünk tartó pillérei közé. Tévedne az, aki azt hinné, hogy az egyháznak a társadalmi formákkal szemben tanúsított — vagy legalábbis tanúsítandó — közömbössége jóváhagyást jelent. Ez a közömbösség ítélet. Jézus azt mondta: boldogok a szegények; de ha ezt valaki annak elhitetésére akarná felhasználni, hogy a szegénység Istentől való rendelés, melynek érintése bűn — nos, nem szeretnék annak a bőrében lenni az utolsó ítéletkor. Azt minden egyes szegény külön, csak saját tapasztalása segítségével tudhatja meg, hogy a rászakadt nyomorúság Isten ajándéka-e. Mindenki csak a saját szenvedését ítélheti örömmel; a másét tartsa annak, ami, vagyis szenvedésnek és igyekezzék segíteni rajta. Jézus nem a gazdagokat bízta meg azzal, hogy az Isten nagyobb dicsőségére tartsák a szegényeket a szegénység örök állapotában. Boldog, aki Isten fogságába esett, hiszen azzal lett szabaddá, de ebből nem következik, hogy más, közönséges emberi kéz alkotta vermekbe esettet nem szabadíthatok ki, akár szombat napon is, és ínég ha a szóbanforgó verembe esett élőlény — számár is.

TAMÁSI NOVELLÁI

Ebben az esztendőben a Révai könyvkiadó Tamási összes novelláival, hetvennél többel, ajándékozta meg a magyar olvasókat. Kitűnő alkalom ez arra, hogy megkíséreljük meghatározni egyrészt Tamási helyét a magyar novella-irodalomban, másrészt a novella helyét Tamási művészetében. Sokan állítják, hogy Tamási elsősorban novellista; ezzel azt akarják mondani, hogy regényei és színdarabjai kevésbé sikerültek. Ez a megállapítás így nem áll helyt, mert túlságosan helyben álló, az író nem fejlődésében néző. Kétségtelen, hogy Tamási írói fejlődésének első eredménye a novella. Ebben a műfajban sikerült neki legelőször hasznosítani azokat a szerkezeti elemeket, melyeknek segítségével magas irodalmat művelhetett anélkül, hogy cserben hagyta volna a népi műveltség formavilágát. A Tamási-féle novella ebben az értelemben nagyjából ugyanazt a helyet tölti be a magyar irodalomban, melyet a magyar muzsikában Kodály kórusai, vagy a magyar építészetben Kós templomai. Nagyjából, ismételjük; mert nagy különbség van például irodalmi műfajok és zenei műfajok, nyelv és zenei nyelv hagyományozása között: a zenei alkotások alapjául szolgáló zenei nyelv magukban a zenei alkotásokban hagyományozódik, míg a nyelv az irodalmi alkotásoktól teljesen függetlenül él. Bármilyen nyelvű irodalmi alkotás bármilyen nyelvre lefordítható (más kérdés az, hogy hatásban mit veszít, vagy mit nyer); de soha senki nem kísérelte meg, hogy „lefordítsa” magyar zenei nyelvre ezt vagy azt az olasz dalt vagy operát. Mindegy: Tamási kétségtelenül valami ősi gyökéretű, idegennel vegyítetlen, szintiszta magyar művészetet akart megteremteni és, mint mondtuk, sikerült is neki sajátos novelláiban a népi műveltség szerkezeti elemeit a magas irodalom rangján hasznosítani.

Útját nem tartja lezártak: most a színpad törvényével harcol. Annál tanulságosabb felmérni az eddig megtett utat.

I. Szentmise

A fiatal magyar romantika csak a „régii dicsőség”-ért fordult a magyar múltba; lassan tudatosodott az a gondolat, hogy a honalapítás törést jelent a magyar művelődésben. A faji romantika elhatalmasodása (egy faj, egy nyelv, Egy műveltség) kellett ahhoz, hogy ezt a törést minden következményeivel együtt észre vegye. Az új romantika hangját Ady üti meg s ebben a hangban, természetesen, állásfoglalás is van: Vak ügetését hallani hajdani eltévedt lovasnak. Hősét Szabó Dezső találja meg Koppányban, aki nála az ősi művelődési formákhoz ragaszkodó magyar jelképe lesz. Ennek a századfordulói romantikának középonti tétele az, hogy az igazi magyar képtelen úgy gondolkodni, érezni és akarni, mint egy európai. Ennek a tételnek azután rendkívül bonyolult következményei vannak. Mindenekelőtt egy globális nacionalizmus, mely bármelyik európai nemzet nacionalizmusánál követelődőbb igényrel lép fel: a magyar nem úgy különbözik a némettől, mint a tót az olasztól, vagy az angol a romántól, nem egy az európai nemzetek között; a magyar az európai nemzetek összességével, egész Európával áll szemben. Másrészt: egész ezer éves múltunk tévedés; ahogyan 1925-ben írta egyik költőnk: „maradtak volna ott Ázsiában ama honkeresők S ne törték volna ki idegen isten Jármában ősi voltuk derekát!” Egy ezeréves múlt minden vigasztalását és bátorítását makacsul félrelökni, ez sok. De még több ez: egyazon szájjal sírjuk el azt is, hogy európaiak lenni nem tudunk s azt is, hogy túlságosan európaiakká lettünk. Ennek a faji romantikának túlzásait és ellenmondásait világosan látjuk ugyan, termékenységéről mégis meg vagyunk győződve. Ha gyakran hamis megfogalmazásban is, de mindég lényegesebb problémákat vet fel és fontosabb feladatokat tűz ki, mint a múlt századi romantika. A magyar művelődés kérdéseinek a gyökeréhez érkezett, több felvetni való kérdés már nem is igen van; a megoldások kapuján kopogtatunk. Példa rá Tamási.

Pályája elején Tamási is a faji romantika híve, Szabó

Dezső tanítványa. Első novelláiból kihámozható állásfogalása körülbelül ez. A magyar magas műveltség nem magyar: a pap vallása, a tudós tudománya, az író művészete a néptől idegen, nyugati behozatal. A keleti ősi műveltség viszont a népben (közelebbről a székely népben) ma is lappang; a nép életformája örökös tiltakozás a nyugati formák ellen. Az ősi magyar vallás ma is él a katolikus máz alatt (ezt ő a székelyek pogány katolicizmusának nevezi), sőt szertartásai is meghúzódnak a mindennapi élet mozzanataiban. „Szentmise a búzavetés is, — mondja a föld embere édesapja, — és imádság minden ma született csecsemő”. Ipolyi a múlt században még a népszokásokban, néphiedelmekben stb. kereste az ősi „magyar mythologia” elemeit; a századeleji faji romantika és Tamási végtelenre tágították a lelés mezejét. Említettem fentebb a formulát: egy faj, egy nyelv, egy műveltség; nyilvánvaló, hogy ahová a magas műveltség leggyéribben és leglazábban vetette láncait, a falvakban (nevezetesen a székely falvakban), ahol a faji ösztönök legkevesebb ellenállással találkoznak, ott a mindennapi élet mindennap *ösztönösen* „magyar mythológiát” teremt. Innen az író feladata: megteremtteni a magyar élet ábrázolására egyedül alkalmas „pogány” irodalmi formát.

Ennek a szándéknak szülötte Tamási első műfaja, melyet legáltalában *liturgikus novellának* nevezhetnénk. Valóban, szerkezeti elemeit a liturgiából kölcsönzi, a mondatról-mondatra kiszámítottan fejlődő történet egy-egy eretnek szent jelképes értelemmel bíró szavainak, mozdulatainak, tetteinek sorozata, melyet az elmondó ehhez illő áhítattal kommentál. A történet legtöbbször indulatokban csúcsosodik ki; természetesen, mert az ösztönök alkotása a lázadó indulat. Ezt a megjegyzést később bővebben értékesítjük. A fiatal Tamási novelláinak főjellemvonásai tehát: liturgikus szerkezet, szakrális hős, himnikus nyelv. Lehetetlen nem venni észre ennek a liturgikus novellának mélységesen katolikus gyökérzetét.

Persze, „pogány” katolikus. Tamási a népéletben a pogánykori magyar életformákat gyanította, de a *népi katolicizmust fedte fel*. Hitelességét tulajdonképpen csak növeli az, hogy ő maga másképpen értelmezi azt a katolikus székely világot, melyet felfedett. Romantikus szemlélete zavaró körülmény ugyan, de lényeges vonásokban

csakugyan a népélet lelkét s nem külsőségeit ragadja meg, helyesen érezteti „az életnek azt a heroikus többletét, kultikus felfogását, artistikus stílusát”*), melyet ma már módszeresen vizsgál és mér le a magyar néprajztudomány.

Mutassunk itt rá két dologra. Egyik ez: Népműveltség és magas műveltség a világon mindenütt különbözik. A népműveltség eleven forrásaiból mindenütt igyekeznek is a magas műveltség szikkadó medreit újra meg újra tölteni. Hibásnak és veszedelmesnek is találjuk azonban azt a felfogást, mely a magyar népműveltséget, erre a különbségre való hivatkozással, *szembe állítja* egész ezeréves történetünkkel. Megértem azt a német kritikust, aki lelkenedezve jelenti éppen Tamási *Szűzmáriás Királyfi*-járól, hogy egy darab Ázsiát fedezett fel Európa közepén, mert egyrészt gondolom, hogy Ázsiát nem ismeri, másrészt bizonyosra veszem, hogy nem tudja, hogy a magyarok sohasem jártak Ázsiában, harmadszor pedig valószínűleg nem nagy szerepet szán a magyaroknak az eljövendő Európában sem. Népműveltségünk, népi katolicizmusunk európai kapcsolatainak feltárása csak most kezdődik; eddig túlságosan kizárólagos gondot fordítottunk a keleti rokonságra. Igaz, Európában nekünk van a legkevesebb rokonnunk (Ázsiában talán egyáltalán nincs!), de vessen akárki egy pillantást a térképre, rögtön láthatja, hogy cserében viszont nekünk van a legtöbb szomszédunk. Néphagyományaink jelentős része középkori, katolikus eredetű; és ezekből mennyit pusztított el a reformáció puritánsága! Az így keletkezett hézag semmiesetre sem bizonyíték amellet, hogy magyar nép és európai népi műveltségi formák összeférhetetlenek.

A másik ez: a magyar *népi* életforma és az európai *magas* életforma egybevetése olyanszerű, mint mikor valakinek a lábát hasonlítom össze valakinek a kezével s megállapítom, hogy nagyon különböző két állat. Nemcsak egy magyar falu életstílusa különbözik Parisétól, jóformán ugyanannyira különbözik egy Provencei-i falué is (ez a Mistral felfedezése, akinek a nevét legszerencsésebben emlegethetjük egy Tamásiról szóló cikkben). Tisztára látszat az, hogy az európai kultúrával szemben a magyar nép ösztönös ellenállást tanúsít. A tény általánosabb: maga az

*) *Bálint Sándor: Népünk ünnepei* c. könyve előszavából.

emberanyag tanúsít ellenállást a kultúrával szemben. A kultúra nem ösztönöket elégít ki, hanem éppen ellenük szegül, irányukban a szabályozás igényével lép fel. Hibásnak kell tehát minősítenünk Tamásinak azt a sejtelmét, hogy az ösztön (például az európai ösztöntől különbözőnek feltételezett székely faji ösztön) művelődési formák teremtésére alkalmas. Rámutattunk arra, hogy az ösztönök egyetlen lehetséges alkotása az ő liturgikus novelláiban a lázadó indulat. Ez végeredményben ellentétben van éppen a műfaj liturgikus jellegével, mely szert tartat az indulattal is.

Az elmondottakból senki se következtessen arra, hogy a magyar népi műveltség egyáltalán nem különbözik szerintünk a többi európai népek műveltségétől. Igenis különbözik. És igenis ezt a sajátos magyar népi műveltséget ki kell fejleszteni, a benne rejlő adottságok és lehetőségek felhasználásával kell részben megújítani, részben pedig megteremteni a magas magyar műveltséget. Csak a zűrzavaros megfogalmazások, a semmivel meg nem okolt túlzások, a fogalmak tetszőleges csereberéje ellen tiltakozunk. Az ellen a végtelenre csigázott „népi” igény ellen, mely maholnap azt kívánja a magyar miniszterektől, hogy télen által esténként a guzsalyasba járjanak. Népdalokkal nem lehet országot kormányozni. A magyar népi műveltség tápláló gyökerei nem valami titokzatos népi ösztönbe ágyazódnak, hanem a magyar múltba s ez a múlt a honfoglalás óta eltelt ezer évet is magába zárja, nem csupán az azelőttöt. Tamásit magát rendkívül erős valóságérzéke megóvjá attól, hogy az Elmélet áldozatává essék, művésze nem az elméletből, hanem az eleven tapasztalatból táplálkozik. Hogy akkor miért éppen vele való kapcsolatban emlegetjük a faji romantika tévedéseit? Hát kivel kapcsolatban emlegessük? Nem a nagy író joga-e, hogy neve és műve köré csoportosítsuk irodalmi művelődésünk, nemzeti létünk nagy kérdéseit?

2. Fortélyos párbeszéd

A liturgikus novella tapasztalatait Tamási egész írói pályáján értékesíti. Közben azonban új műfajt teremt, folyvást a novella látszatával, melyet legtalálóbban talán *feleselő novellának* nevezhetnénk.

Mondtuk már, hogy pályája elején Tamási a faji romantika ujjszatására fedte fel a népelet religiosus jellegét, vagyis valami olyant, amit a faji romantika nem látott előre, ami biztosítja teljes eredetiségét. De még ennél is eredetibb, teljesen önálló felfedezése a népi dialektika. Ezt ő egyik *novellájában* fortélyos párbeszédnek nevezi. Különbnél különb fordulatokban tálalja fel, de legjellemzőbb alakja mindenesetre a kérdés-felelet. Példaképen ideiktatunk egy részecskét, hogy mindenki lássa, miről is van szó:

„— Hát ha te vagy Fekete Sáfrán, — kérdezte az egyik, — akkor mondd meg nekem, hogy a tyúk miért nem tud olvasni?

- Azért, mert a szeme oldalt van, — felelte Sáfrán.
- Hát a rák miért megy hátrafelé?
- Azért, mert a rák vízi állat...
- Hát mondd meg nekem, hogy miért nem ég a víz?
- Azért, mert nem tudod meggyújtani!
- Hát az én fejem miért kerek?
- Azért, mert a tökcshaládból származik.” Stb.

Első tekintetre is nyilvánvaló, hogy ennek a fortélyos párbeszédnek a csírája a *találós kérdés*. Gyanítható, hogy a találós kérdés a népi pedagógia formája; mindenesetre a középkori oktatás ennek a műfajnak a segítségével történt. Ma is használja az egyház a katekizmusban. Ebből született a görögöknél a filozófia (gondoljunk a szofistákra és Plató dialógusaira!), sőt talán a dráma is. Oedipus helyesen felel meg a Sphynx kérdésére: Reggel négy lábon jár, délben két lábon, este három lábon, mi az? Az ember. A mai népi formákhoz még egészen közel áll a középkori didaxis. Példaképen idézzük Alkuin és Pipin fortélyos párbeszédének egy részletét:

„*Alkuin*: Minap láttam egy embert, ki halva ment s ki sohasem létezett.

Pipin: Hogy lehet ez?

Alkuin: Vízi kép volt.”

Pipin csodálkozik, hogy ő a kérdést nem értette. Alkuin megígéri, hogy megtanítja a hasonló kérdések megértésére. Majd így folytatják a beszélgetést:

„*Alkuin*: Nyelv nélkül és szó nélkül beszélt velem egy ismeretlen; sem azelőtt nem volt, sem azután nem volt: se nem hallottam, se nem ismertem.

Pipin: Az álom!

Alkuin: Láttam, hogy a holtak élőt szültek s ez az élő azokat a holtakat megette.

Pipin: A tűz! (Mert két fahasáb dörzsöléséből keletkezik s az őt szült fahasábokat megemésztí.)

Alkuin: Micsoda a néma követ?

Pipin: Amit a kezemben tartok.

Alkuin: S mit tartasz a kezervedben?

Pipin: Levelet.

Alkuin: Olvasd hát édes fiam szerencsésen.”

A találós kérdés természetesen csak művészi szerkezet, nem pedig lélektani kérdés. A lélektani kérdést tudni vágyó tudatlanság diktálja, ismeretlenre irányul és olyanhoz intéződik, akit a kérdező tudónak tart. A találós kérdésből hiányzik a valódi kérdés nyíltsága, tartalma nem kérdés, hanem *titok*, mellyel a kérdező hetvenkedik. Titok, mely *kimondva* is titok marad, mellyel a kérdező a maga titoktudó voltára hívja fel a figyelmet, mellyel a kérdezettet, ereje tudatában, maga ellen lázítja. Rokon a francia esprit-vel, a német Witz-cel s a görög problémával, de mindezekkel elég élesen szembeállítja határozott népi jellege, valami nyers, a kérdező és a kérdezett *személyéhez* szorosan kapcsolódó vonása. A gyűjteményekben az életből kiszakítva, holtan szereplő találós kérdésekből természetesen elvész ez a személyes jelleg, mely az eleven találós kérdésben mindig megvan; valaki feltétlenül *diadalmaskodik*, vagy a kérdező, ha ő felel meg, vagy a kérdezett, ha ő. Vannak valóban kitalálhatatlanok, melyek a bennük rejlő titok megfejtéséért magán a megfejtésen keresztül nyomban bosszút állanak. (Két domb közül mi jön ki, neked adom, találd ki, s ehhez hasonlók.) Említettük Oedipust, akinek bűnhődnie kellett, mert megfejtette a Sphynx titkát.

Formája kérdés, tartalma titok; a találós kérdés feszülő nyugtalansága, a személyi magatartás kétarcúsága vibrál Tamási fortélyos párbeszédeiben. A hős egyszerre közeledik és tilt, vall magáról és távortart magától, megnyilatkozik és ködben marad. A hódítók, a művészek s a kalandorok stílusa ez, a nagy szerelmeseké is, azoké, akik a magányt és a társat egyaránt nem bírják s egyaránt igénylik. Lényegében az ellenséges barátkozás vagy a ba-

rátságos ellenkezés a Tamási fő ábrázolni valója; mindenestre ebben a legnagyobb mester. Magától értetődik, hogy ez a művészet a témaválasztásban határok közé kényszerülj mert a szerkezet önkéntelenül is keresteti a vele rokon eseményt. Ilyenül kínálkozik a férfi viaskodása a nővel és a nőért, továbbá a férfi hódító útja a nagyvilágban, országutakon, vásárookban, kocsmákban való találkozások. A feleselő novella ászociális műfaj, olt mozog leginkább kénye kedve szerint, — idegenek közt, — ahol a társadalom bilincsei a leglazábbak s néha már magát a valóságot is bilincsnek érzi. Tamási novellái közt sok a mese, de mese és nem mese közt műveiben nem vonhatni éles határvonalat. Csak ha nem hunyunk szemet a feleselő novella társadalmon kívül fordulása előtt (a mesebe fordulás csak egy türelmetlenebb mozdulat ebben az irányban), láthatjuk meg világosan Tamási művének szociális vonatkozásait.

A fortélyos párbeszéd hőse az országutakon érzi magát elemében. Rokon ebben a mesehőssel, aki ha egyszer tarisznyájába tette a hamuban sült pogácsát, a szomszéd faluig semmiesetre sem áll meg, de gyakran heted-hét országot bejár. A mese leggyakrabban ott kezdődik, hogy a hős kilép a család s a falu, az apa, anya, testvér, szomszéd, rokon köréből; s hol a hős új kört teremt magának, a mese rendszerint véget ér. A kalandot ábrázolja, nem az emberi élet mindennapos állapotát. A hőst olyannak mutatja, akiből minden lehet (akár király is), aki tehát *nem olyan, amilyen*. Nem olyan, amilyen otthon, amilyenné kényszerítő erővel teszik társadalmi körülményei. De amikor a szegény ember fia tarisznyájába teszi a hamuban sült pogácsát s kezébe veszi a vándorbotot, vájjon szükségünk van-e a szociográfiai irodalom könyveinek tucatjára, hogy világosan álljon előttünk a hős egész fiatal élete? S amikor a király fiáról van szó, vájjon nem tudjuk-e pontosan, miért bokrosodik meg az öreg királyfi pompás paripája már az első hídnál s a kicsi királyfi miért vágja át magát vedlettszörű gebéjén három hídon is? Rámutattunk arra, hogy a találós kérdésben a hódításra törő szellem, diadalmaskodik a birtokon belüli konvenció butaságán. Tamási fortélyos párbeszédeiben a hős mindig a szellemi kivándorlás és az otthonmaradás ütközéspontján bölcselkedik, Vannak, akik — nyilván a

naturalista iskola álláspontjáról — azt mondják, hogy Tamási meghamisítja a székelyt, hogy a székely nem olyan, amilyennek ő mutatja. Azt mondhatnánk, hogy Tamási valóban legszívesebben azokban a helyzetekben ábrázolja hőseit, amikor azok nem-olyanok igyekeznek lenni, amilyenekké életkörülményeik kényszerítik őket. A fortélyos párbeszéd tiltakozás a konvenció rabbilincsei ellen, a rab hét-köznapiok magától értetődő igazságai ellen. A lélek ruhát vált benne. Lehetetlen itt nem gondolnunk az Ábel-trilógiára, meg a Jégtörő Mátyásra.

A feleselő novellában Tamási éppen olyan hiteles jelentést tesz a székely népről, mint a liturgikus novellában; más dolog az, hogy az ő értelmezésétől itt is eltérünk, mint ahogy amott eltérünk. A lélek lázadását pontosan adja vissza, de azt hiszi, hogy külső tényezők ellen irányul, az Európából behozott idegen intézmények, eszmények, személyek ellen. Hogy megérttessem magam, novelláinál ismertebb szindarabjaira utalok, a *Tündöklő Jeromosra* s a *Vitéz Lélekre*. Valahogyan úgy látja, hogy a népi műveltséget a történelmi erők veszélyeztetik s az egészséges magyar ösztönök ez ellen tiltakoznak s teremtik naponként újra a nekik megfelelő műveltséget. Olyanformán, mintha azt mondaná, hogy ha a történelmi erők a magyarokkal elfelejtetnék például a magyar dalt s a magyar nyelvet, azt valami senki szigetén a magyar csecsemők ajkán a magyar ösztönök újra teremtenék; holott az eredmény nyilván egy némák társadalma volna. Mi a dolgot fordítva látjuk. A lázadás a népi állapot ellen irányul s mivel bizonyos történelmi erők nálunk kedveznek — a Székelyföldön különösképen kedveznek! — a népi állapot fennmaradásának, a lázadás e történelmi erők képviselőit (papot, grófot, stb.) pécézi ki, de, ismételjük, nem azért, mert ezek a népi állapotot veszélyeztetik, hanem azért, mert a népet ebbe az állapotba szorítják vissza. A népi műveltségi formákhoz nem az ösztön, hanem a benne való felnevelődöttség ragaszkodik, mely a kivándoroltban honvágyat szül még akkor is, ha dühvel és gyűlölködve menekült otthonából, de ahová viszont már akkor is hiába térne vissza, ha csak kedve ellen szakadt ki onnan. Az ember élete két életre rövid s a kivándorló mégis erre vállalkozik. Mi ilyen szellemi kivándorlónak látjuk Tamásit, aki tökéletes pon-

tossággal ismeri a székely lelket, mert hiszen magában hordozza, de aki talán éppen emiatt saját nosztalgiájával téveszti össze a falusi székely fordított búbánatát.

3. A Föld szája

Befejezésül Tamási nyelvéről szeretnénk szólni. Ma élő íróink közül ő ír legszebben, legmagyarabban. Nem a nép nyelvén, hanem a saját nyelvén ír; más dolog az, hogy a kettő mélységesen azonos. Minden alkotó művésznek van egy titka, melyet ezer utánzója közül egynek sem sikerül ellesni, mert az utánzó a műben csak a teljesítményt látja, nem tudja, hogy *a tehetség hajszálgyökerei a tehetetlenség talajából szívják életető nedvüket*. A mindenkori szólók titka ez, például a prófétáé, akit az Isten arra választott, hogy az ő szája legyen; a nem választottak talán boldogan cserélnének vele, de mi haszna, ha éppen Jónásnak kell szólni, aki pedig tiltakozik ellene. Nyelvi eredetiség csak azon az áron lehetséges, hogy az író lemond minden eredetiségre irányuló törekvésről, hogy teljesen átengedi magát annak, hogy azok az erők szólaljanak meg szavain keresztül, amelyek őt beszélni tanítottak. Lehet a nyelvet tudatosítani s éppen ebből születik a stílus, mely válogatás, de nem lehet alakíthatni, mert ebből csak modor jöhet napvilágra, amely keverés. Tamásin keresztül a székely falu szólal meg, persze a stílus magaslatán ezért nem ellentmondás, ha a föld szájának nevezzük őt, holott már megjegyztük, hogy a saját nyelvén ír. A beszéd utánozható, a nyelvet birtokolni kell; a székely nem úgy beszél, ahogyan Tamási ír, de Tamási ugyanazon a nyelven ír, amelyen a székely beszél. Ezért érzik sokan, akiknek „nincs finomabb íz”, a Dani bá' s társai modorát, mely a székely beszéd elég hű utánzása, hitelesebbnek Tamási stílusánál, mely pedig magának a székely nyelvnek tudatos jelentkezése. Hiszen ahány magyar, annyiféleképen beszél, de mindannyija magyar nyelven, csak nem a tökéletesség egyforma fokán; nem világos-e, hogy a magyar író, a nyelv művésze, arra törekszik, hogy beszéde — írott beszéde — legtökéletesebben egybeessék a magyar nyelvvel? Csakhogy persze, az olyan, aki nincs tökéletesen birtokában a nyelvnek, hiába törekszik. Tamási stílusát legdön-

többen az határozza meg, hogy szerkezeti, alkotó elemeit a beszélt — közelebről a szülőfalujában beszélt — nyelvből válogatta meg. A formát illetően ez abban nyilvánul meg, hogy mondatainak tagolása, a hangsúlyok elosztása híven követi a természetes beszéd lélegzetvételeit. Valamennyi írónk közül őt lehet legkönnyebben hangosan olvasni s hangos olvasása közben nyilatkozik meg legvilágosabban székely csontváza: önkéntelenül éneklő ember. Fogalmazása titkára is így derül fény: szavait oly rendbe illeszti, hogy a belsejében kedvesen zengő ritmusokhoz és dallamokhoz — melyekhez lelkében egy egész világ fűződik! — pontosan igazodjanak. A gondolat ezért nem szenved, de világos, hogy nála a gondolattársítás olyan mágnesez mező erővonalai szerint igazodik, melynek logikai alkatát erősen befolyásolják zenei tényezők. Ez a kedves zene mindenesetre legértékesebb ajándéka Tamásinak és kincse magyarságunknak. Ezt minden biztonnal Etelköz mezeiről hoztuk magunkkal s vele és benne nemcsak gyermekkorunknak, hanem! nemzetünk ifjúkorának is soha meg nem haló titkos emlékezetét. Mély értelmű a teremtés legendája, mely elárulja, hogy az Úr azt mondta: Legyen világosság! — és lőn világosság. Az a föld, melynek megszállására őseink megindultak, csak addig maradt idegen, míg fűvét fűnek, vizét víznek és halát hálnak nem neveztük. Az első magyar, aki kimondta: erdő elve, magyarrá bővölte és a magyarsággal örökre eljegyezte a tágas mezőket, a termő völgyeket, a kedves tündérszágot, melynek neve: Erdély.

A MAGYAR RÍM

(Hozzászólás Dsida Jenő „titkok a versfordítás műhelyéből”
c. cikkéhez.)

Élvezettel olvastam a Pásztortűz május 31-i számában Eminescu Glosszájának formailag kitűnő fordítását Dsida Jenőtől. Lényegesen kevesebb élvezettel olvastam ugyanott ugyancsak Dsidának „néhány szavát a magyar rímelésről”. Kényes fülére való hivatkozással nekitámad verselő elődeinknek s felpanaszolja, hogy a „derék” Greguss meg Arany hiába tekint rá morcosan, ő „nem tudja elviselni” az asszonáncot. Ez eddig magánügy, hiperesztézia, vagy rímpszichózis, ebbe nincs beleszólásunk, de abba már van, amivel fenyeget, hogy eljön az az idő, amikor minden magyarnak olyan füle lesz, mint neki. A magam részéről tiltakozom.

1. A magyar verselés Dsida szerint Arany rímelmélelével hamis útra tért. De ez az elmélet „túlhaladott már”. Hiába mondta Arany, hogy „az asszonánc célszerűbb és fontosabb a magyar nyelvben, mint a teljes rím”. Túlhaladott „az az elmélet is, mely szerint főnév főnévvel, ige igével stb. nem alkothat tökéletes rímet”. Az meg csak kitalált szomorú mese, hogy a magyar nyelv rímiszegény”.

Van valami igaza Dsidának. De .. . hogy is mondja a Glossza? *Új szereplők régi dráma, — új palaczkok, régi lőre.*

Amiben Dsidának igaza van, abban csak olyanformán van igaza, hogy egyszerűen magára öltötte az Arany levetett fegyverzetét s Aranyra valami értéktelen lim-lomot aggatott... Ugyanis „Valami az asszonáncról” című tanulmányocskájában Arany a következőket írja: „Nyelvünk a többi európai nyelvekkel összehasonlítva rímekben igen szegény. Ennek okát abban vélem rejteni, hogy míg más európai nyelveknél az egyes szavak a szókötésben is megőrzik eredeti alakjukat, a magyarnál utóragot vesznek fel.

Már pedig *rag ismétlésből rím nem ered*; oly heterogén szó, mely ragjainkkal rímezne, történetesen kevés van: így nincs egyéb választás, mint vagy Gyöngyösivel és követőivel „-ának-ának”-ozni, vagy *rím helyett asszonáncot is használni*”. Veszik észre a különbséget az igazi Arany és az elálcázott Arany között? Arany nem azt mondta, hogy az asszonánc célszerűbb a magyar versben, mint a teljes rím, hanem azt, hogy *nincs egyéb választás*, mint asszonáncot *is* használni. Dsidán elindulva, a tájékozatlan olvasó azt hihetné, hogy Arany az asszonánc segítségével éppenséggel ki akarta küszöbölni a rímet a magyar nyelvből („Az asszonánc célszerűbb!”). Igen, ha az a rím — vagy inkább „nem-rím”, mondja Arany, — a rag ismétléséből származik, mint: szemünk — füleink, apjával — bátyjával, sülyedeztek — tévedeztek stb. Ez viszont megint nem azt jelenti, amit Dsida állít, hogy Arany — vagy akárki más — szerint főnév főnévvel, ige igével nem alkothat tökéletes rímet. *Még ragozva is* igen, ha maguk az igetövek, ill. névtövek is rímelenek a rag előtt. Ezt Arany — s mindenki — így gyakorolta a magyar költészetben, íme, néhány rímpár az „*Epilógus*”-ból: Bennülővel — cifra nővel, lócsiszárral — bevert sárral, nem pöröltem — letöröltem, pályám bére — Nesszus vére, félbe-szerbe — hagyott cserbe, jártam — zártam stb.

Lássuk már most azt „a szomorú mesét, hogy a magyar nyelv rím-szegény”. Nos, ezt csakugyan mondta Arany. Dsida gúnyosan legyint: mi minden történt azóta! „Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád és annyian mások a magyar rímek hatalmas tömegét ásták ki nyelvünkéből. .. Finom hallásuknak műszereivel felkutatták nyelvünk talaját és olyan gazdagságot hoztak felszínre, amilyenről azelőtt még csak nem is álmodtunk.” Az ember elcsodálkozik. Egész versköteteket nem idézhetek, de kérem az olvasót, vegye kezébe például a „*Szegény kisgyermek panasza*”-t Kosztolányitól, azután az Arany kisebb költeményeit. Én megnéztem és nem a levegőbe beszélek. Annyit mondhatok, hogy Kosztolányi pompás, váratlan *asszonáncokat* használ, de annyi teljes rímet nem, mint Arany, aki Dsida szerint csak „helyel-közzel” él teljes rímekkel.

Már most, ha Arany, aki több teljes rímet használt, mint akármelyik modern költőnk, azt mondja, hogy a magyar nyelv rímekben szegény, akkor nyilván igaza van

olyasvalaki ellenében, aki a magyar nyelv rímeiben való gazdagságának illusztrálására kevesebb teljes rímet használó költőt nevez meg.

Tetézi a bajt, hogy magáról a rímről is helytelen fogalma van Dsidának. Mi a teljes rím? — kérdi. „Két szó akkor rímel tökéletesen, ha legalább két végső szótagjuk minden magánhangzója és mássalhangzója teljesen azonos ... Egyszótagú rímeket nem ismerek el. Tulajdonképpen nem is szavaknak, hanem versütemeknek kell rímelniök. És olyan egyszótagú versütem, mely a verssor végére kerülhetne, nincs.” Ahány állítás, annyi tévedés. Kezdjük a végén.

a) Olyan egyszótagú versütem, mely a verssor végére kerülhetne, *van. Pl.:*

Ezrivel te -/rem a fán a/ meggy,
Van énnekem /feleségem/ egy.

Ha tehát csak ezen fordul meg, egyszótagú rímek is vannak.

b) „Versütemeknek kell rímelniök.” Ez persze nem igaz, de ha igaz volna, bezzeg volna dolguk a szegény költőknek a háromszótagú, hát még a négyszótagú versütemekkel. Arany ma sem fejezte volna be *Kondorosi csárda mellett* c. dalát, viszont remek dolguk volna a diákoknak, mert az egész magyar irodalom jóformán arra a versre zsugorodnék, hogy: Balatoni fogasokat — Balla Tóni foga sokat.

c) Az sem igaz, hogy a kétszótagú rímnek — ez az, amit Dsida egyáltalán rímnek tart — minden magánhangzója és mássalhangzója teljesen azonos. Minden nem szóeleji szótag mássalhangzóval kezdődik (nem is említve a rengeteg mássalhangzóval kezdődő szót), de ennek a kezdő mássalhangzónak az azonosságát soha senkise követelte. A rímlehetőséget éppen az adja, hogy például egy kétszótagú szónál ennek a kezdő mássalhangzónak felcserélésével új értelmű szót nyerünk: dőre — löre, kapja — lapja. A rímnek éppen az a lényege, hatásának az a titka, hogy egy szó mintegy szint vált egy betű-cserén. *Nem a hangzók azonosságában rejlik a rím titka, hanem azonosságuk váratlan megtörésében*, mely üdítően csillant új szint bámuló szemed elé. Ez a kérdés azonban már a rím lélektanába

tartozik, s igen messze vezetne, ha útját követni akarnók. Elégedjünk meg ezúttal annyival, hogy a rím hangzójának azonossága csak féligazság, hogy a rím, amely a verssor végén virít pazarul, gyökereivel a rímelőző hangzók heterogén talajából táplálkozik, ahonnan ha kivágod, meg is gyilkolod. Úgy tekint rád, mint egy gyönyörű, halott fiatal lány; vonalai époly ígézőek, mint egy pillanattal elébb, de nem liheg már s tört fénnel ragyog, tompán a szeme. Csengése a legkényesebb fület is kielégíti, de jelentése torz, bosszantó, bántó. A neve se rím már: *kínrím*. Ennek is mestere Arany:

*És mivel nem harcol borsóért vagy babért,
Homlokára tűzik a diadal-babért.
Annyi érdemjellel rakva tér vissza már,
Amennyit bizony nem mindenütt visz számár.*

Íme a Dsida rímeszménye: a két-, sőt háromszótagos teljes rím.

2. Rámutattunk a fentebbiekben először is arra, hogy Arany rímelmélete nem azonos azzal, amit Dsida rátukmál. Másodsor arra, hogy Dsida a maga rímelméletét hamis tétélekre építi. Helyén való volna most megvizsgálni, hogy mi a különbség, vagy mi a hasonlóság a magyar rímek és az európai nyelvek rímei között, hiszen Arany is *az európai nyelvekkel összehasonlítva* szólott a magyar nyelv rímében való szegénységéről, és a Dsida gondolatmenete is valahogyan arra megy ki, hogy miért érzük mi be asszonánccal, amikor „a román vers — akár a francia, német, angol vagy olasz — egyáltalán nem ismeri az asszonáncot és Eminescu minden ríme telt és tökéletes, a rímelés valószínű csodája”?

Szorítkozzunk a kétszótagú rímekre. Alapul használjuk a román és a magyar *Glosszát*. Ábrázoljuk a kétszótagú rímet a következő formulával: $v_1c_1v_2c_2$. (V az első, v_2 a második magánhangzót, c_x a közéjük eső, c_2 pedig a verssört — s egyúttal a rímet záró mássalhangzót, illetve mássalhangzó-csoportot jelöli.)

Eminescunál van:

1. $V_1 C_1 V_2 C_2$: 4
2. $V_1 C_1 V_2$: 36

Dsidánál van:

1. $V_1 C_1 V_2 C_2$: 26
2. $V_1 C_1 V_2$: 14

A román tehát kétszótagú rímeinek *kilenc-tizedét* csupán három elemből alkotja, míg a magyar ugyanazt a kétszótagú rímet *két-harmadrészben négy* elemből kénytelen összeállítani. A legegyszerűbb valószínűségi számítás is amellett szól, hogy sokkal kevesebb az eshetőség két olyan szót találni, amely négy azonos hangzóban végződik — sőt a negyedik hangzócsoport is lehet — mint olyant, amelyben a megegyezésnek csak három hangzóra kell kiterjednie. De ezenkívül még az is figyelembe veendő, hogy a harminchat „telt és tökéletes román rímcsodából” harminchárom e-ben vagy a-ben végződik. Pl. a *Glossza* második szakaszának mind a nyolc sora c-re megy ki! Ilyen rímelés magyar nyelvben megengedhetetlen, fülsértően egyhangú. (Ne értsenek félre. Az én fülemet ott, ahol hallom, a román *Glosszá-ban*, nem sérti. Tisztában vagyok azzal, hogy a kétszótagú román rímek fele e-ben végződik és ezt a tényt nem lehet megítélni és elítélni a magyar verselés szabályai alapján. Csakhogy persze a magyar verselést sem volna szabad „nem tudni elviselni” idegen zenén elkényesedett füllel.) S mivel rengeteg *e* és *a* végű román szó van, — a *Glossza* $v_1 c_1 v_2$ képletű rímeiben 92%-ot tesznek ki! — a második szótag alig okoz valami gondot a román költőnek. *Az igazság az, hogy tulajdonképeni rímértéke csak az első szótagnak van, s a második szótag sztereotip magánhangzója igazában csupán ritmusértékkel rendelkezik!*

Extréma coincidunt. Ami nagyon gyakran hangzik és ami sohasem hangzik, azzal szemben a fül egyaránt közömbös. A román *e* és *á* rímértéke majdnem egyenlő a semmivel. Ugyanez az eset az olasz *e*, *a* és *o* hangoknál, a francia néma -e-nél, a német -e, -en, -er és -el szóvégződéseknél (bár a különböző nyelveknél fokozati különbségek vannak). Általában tehát azt mondhatjuk, hogy *az európai nyelvekben a rím mindig egyetlen egy szótagot terhel.* (Ez azonban csak a francia nyelvre érvényes a maga teljességében.) Viszont a magyar versben a rím igen-igen gyakran két teljes rímértékű szótagra terjeszkedik. Ez teszi rím-ben szegénnyé a magyar verset. Rímsegény volna a francia is, ha Verlainenek mindig olyan rímeket kellett volna használnia, mint: *Les sanglots longs — Des violons!*

De miért kell a magyarnak oly gyakran rímeltetnie két szótagot?

A rímet három tényező alkotja: hangzás, jelentés és hangsúly. (A magyarban a hangsúly szerepe kisebb, mint az európai nyelvekben, de nem elhanyagolható.) A hangzás minél csekélyebb megváltoztatásával a jelentés minél nagyobb fokú változása: ebben rejlik a rím gyönyörködtető ereje. A hangsúly gondoskodik arról, hogy ez a játék ne maradjon észrevétlenül. A szótagok rímértéke tehát attól függ, hogy mennyi és milyen jelentés hordozói, és mekkora hangsúly esik rájuk. A fent vizsgált román rímek *e* és *a* hangja például teljesen hangsúlytalan, de amellett a benne rejlő jelentésmennyiség is végtelenül csekély. *Trist* ugyanazt jelenti, amit *tristá*, vagyis az *a* hozzáadásával mindössze ritmikailag változtattunk a szó alkatán anélkül, hogy jelentésváltozást értünk volna el. Ezért mondtuk, hogy ennek a második szótagnak a románban nincs rímértéke. Másképp áll a helyzet a magyarban. Míg az európai nyelveknél a szavak szókötebsből eredő jelentésváltozásait a rím-előző szótag nyeli el, nálunk a szavak végéhez illeszkedő raggal ezek a jelentésváltozások belekerülnek a rímbe. Mivel azonban a rag hangsúlytalan, másrészt a benne rejlő jelentés-mennyiség sem elég súlyos, egymagában csekély értékű rímet adna. Ezért a rím egy szótaggal megnyúlik, visszahúzódik a szótőre is. A magyar rím jelentés-tartalma ilyenformán: a tőszó jelentése, meg annak a szókötebsből eredő jelentésgazdagodása; hangzástartalma: egy teljes és egy csökkent rímértékű szótag. (Ez egész teljességében természetesen csak azokra a rímekre áll, melyeknek gazda-szava egy-szótagú szó, mint például: jártam; bővebb kiterjeszkedésére azonban nincs helyünk.) A magyar rím tehát jelentésében és hangzásában egyaránt *gazdagabb* az európai nyelvek rímeinél, azonban *sokkal ritkább*, ami csak természetes a mondottak után.

Helyszűke miatt csak futólag említjük, hogy emellett még a magyar rímnek egyszerre két igényt kell kielégítenie: a magyar népi verselését és a jambusos-trochaeusosét, ami ismét csak súlyosbítja a helyzetet. Szóösszetételeink, (amelyek nem követik a ragozás fonetikáját; pl. légvár), kölcsönszavaink, az a tény, hogy szóanyagunk részben finnugor, részben török és egyéb származású, rendkívül változossá tették nyelvünk hangzását, ami ismét a rímlehetőségek rovására megy. Tény az, hogy *számos szavunkra nincs rím*: tehát a teljes rím követelése *ezek elől elzárná azt a lehető-*

séget, hogy a sor végére kerüljenek, ami csak költészetünk szegényedését jelentené. Mindent összevéve: nincs egyéb választás, mint asszonáncot is használni.

Teljesen téves felfogás, hogy az asszonánc *rossz rím*. Az asszonánc éppenséggel azonos a rímmel, csak hogy nem a magyar teljes-rímmel, ami, mint láttuk, több, mint az európai nyelvek rímei. Az európai rím, ismételjük, egy szótagra terjed. Lényege az, hogy a szótagelőző mássalhangzó felcserélésével a szótag új jelentést nyer. A magyar rím két szótagra terjed leggyakrabban. Felcseréli az első szótag szótagelőző mássalhangzóját. A második szótag szótagelőző mássalhangzóját azonban már nem cserélheti fel, mert azzal agyonütné az első szótag rímjátékát. Egy sajátos megoldáshoz fordul: *a mássalhangzón csak annyit alakít, hogy az eredeti felismerhető legyen*. Ezt Arany így mondta idézett tanulmányában: „Asszonáncban megkívánatik: I. Hogy a hangzók (a mássalhangzókat érti) ugyanazok legyenek. II. Hogy a mássalhangzók *rokonok* legyenek. És csakis az a hibátlan asszonánc, melyekben e szabály meg van tartva”.

Hosszúra nyúlna az asszonánc további elemzése, változatainak feltárása. Elég az, hogy Greguss joggal nevezte az asszonáncot magyar rímnek, mert hiszen *az asszonánc ugyanannak a rímképző elvnek a magyar gyümölcse, amiből az európai nyelvek rímei fakadnak*.

Kétségtelen, hogy verselésünk jövője az asszonáncok felé mutat.

(1936)

KORMOS ÜVEGEN

Kiss Jenő verses kötete

Kiss Jenő első verseskötete azoknak is meglepetés volt, akik folyóiratainkban már olvasták és élvezték most kötetbe gyűjtött költeményeinek nagy részét. Mert így, egymás mellé sorakoztatva, e magukban is szép versek egy magasabbrendű műfajjá: művé forrának egybe. Az igazi költő csálhatatlan próbája ez.

1. Az igazi népiség költője

Kötete régen érzett hiányt pótol. Kisebbségi életünknek már első pillanataiban nyilvánvalóvá vált, hogy bő erőtartalékunk csak falvóinkban van; hogy mesterséges szerkezetű városi társadalmunk fel fog bomlani (első lépés a nagyarányú expatriálás volt) és vagy megsemmisül, vagy szervesen igyekszik hozzákapcsolódni a falvak életkeringéséhez. Önállósult irodalmunkban ezért vált. mindjárt kezdetben legtekintélyesebbé a népi irány, mely azonban csak az epikai és drámai műfajokban jelentkezett, ezekben a tárgyilagos műfajokban, melyekben alkotó és alkotás között gyanúsán tátong az ész és ügyesség. A részletekbe menő perlekedés helyett ezúttal csak arra mutatunk rá, hogy e tárgyilagos műfajok nosztalgiája a falu iránt szellemi gyökereit nem a falu, hanem a létalapjaiban megrendült, saját életformáitól menekülő városi társadalom talajába eresztette. A líra nem kapcsolódhatott be a tárgyilagos műfajok eme erőfeszítésébe, mert a líra csak a művészi őszinteség feltételeivel (pld. saját nyelv), alkotó és alkotás állandó napközelségé-

ben tarthat számot a művészet rangjára. A tárgyilagos műfajok a tér törvényeit követik, mozgásuk éppúgy irányulhat előre, mint hátra (nálunk a népi irány, nem véletlenül, erős történeti színezettel jelentkezett!), míg a líra az idő törvényeinek van alávetve; egyirányú és, mint az, irre versibilis. A népi líra föltételezi a népi származást.

Kiss Jenő népi származású. „Csontos, vén paraszt volt az én nagyapám”, — írja egyik legszebb versében. Édesapjáról is megemlékezik: „Tizenhat évig voltál a vármegye köztisztelőben álló útmestere.” Édesanyját egy rendkívül finom versben emlékezteti: „Ötven csirkét és húsz rucát neveltél, hogy Sármáson majd malacot vehessél.” Gyermekkorában szerzett benyomásai uralkodnak rajta máig. „Úgy érzem most is magamat, akár gyermekkoromban, amikor apám odatett disznót őrizni az út szélén.” Jelenleg külvárosban lakik. „Itten a város mögött, otthon a faluvégén, mindig szegények között, — köztük a helyem, érzem.” Virágos kertben sétálva, a népet a gyomhoz hasonlítja, melyet irtanak: „Szegény nép! .... ha én nem fájnám sorsodat, ki fájná? Hisz én is gyomból szépültem virággá!”

Gyomból szépült virággá. De virággá szépült! És ezen van a hangsúly. Kötete kétségtelenül a népi líra első jelentkezése nálunk és mindjárt fontos tanulságokra figyelmeztet. Kovács György nagyon helyesen nevezte Kiss Jenőt „az igazi népiség költőjé”-nek, amin én azt érteném: egy művelt költő, akinek szavain ködösen csillog az irodalmi elhasználatlanság hamva, lévén főforrásuk a nép körében használt eleven nyelv, egy művelt költő, akit „a műveltségváltás nem tett a néppel szemben, melyből eredt, külön érdekűvé és végül: egy művelt költő, akinek alapélményei egysarkúak maradtak, ha változatosabbakká is lettek, a nép élményeivel. Egy szóval: gyomból virág; és nem virágból gyom, ami a romantikus népiségnek, sem pedig gyomból gyom, ami a feudális világképnek felel meg. — Mellékesen: vájjon az őstehetség (gyomból gyom) kultusza nem egy egészségtelen társadalom erkölcstelen védekezése-e, mondván mintegy, hogy az igazi tehetségnek nincs is szüksége a művelődés eszközeire, melyektől légmentesen el is van zárva? — A Kiss Jenőben első ízben megtestesült transzilván népi líra híjával van minden bukolikus népi nosztalgiának, előre halad és fel „Tetők: tisztább, csúcsosabb korok felé, mik csak félig Földé, félig

már az egeké”, és élesen elválík ilyenformán a helyi színekben akartan dús népi epikától és drámától. így abban a különös látványban van részünk, hogy az első költőnk, akinek nyelve és problematikája népi talajban gyökeredzik, voltaképen nem is transzilván, hanem magyar költő és csak a magyarországi lírai mozgalom összefüggéseiben értelmezhető, mint az új magyar népi realizmus egyik képviselője. (A kiegyezései korszak költészete mintha teljesen elvesztette volna presztizsét. Petőfi redivivus! Nem mintha Petőfitől tanult volna Kiss Jenő, — ha már mestert akarunk emlegetni, inkább Babits neve volna helyén, — hanem korunk szellemének erővonalai nagyjából újra a száz év előtti sarkpontok vonzásait követik.) Érdekes jelenség; olyan döntő bizonyíték a magyar irodalom szerves egysége mellett, mely egyúttal arra is figyelmeztet, hogy ez a szerves egység nem igenlő, vagy tagadó válaszunkon fordul meg, hanem a véleményünktől független népéleti tény.

2. Talaj, nyelv, műfaj

A libiai Antaiosról mondják, hogy senkiségi győzhette le, mert ha ellenfele földhöz vágta, azzal csak új erőre kapatta, lévén Antaios anyja Gaia: a föld. Ilyen mesehős Kiss Jenő is; avagy nem mesehős-e a szegény ember fia? Küszködik a szegénységgel s valahányszor földhöz vágódik, megannyiszor új erőre kap. A szegénység persze nem idillikus fogalom: „szennyen át és dühön, szitkon át” folyik vele a harc. De a szegény ember életét gazdagítják a nem szeretem napok törődései, mik alól a jómód kivonná magát, s így világképe teljesebb, élményskálája felöleli a kisemberek (az emberiség kilencven százaléka!) tapasztalatait, gondolatvilágának elemei egybeesnek a nagy nép-közösség kifejezési eszközének, a nyelvnek, elemeivel; szavai Olyanok, mint a jó pénz: közkézen forognak, mindenki érti őket, jelentésben gazdagok, szinte azt mondhatnám, a megértetés kedvéért túlzással, hogy e szavak lepleiben nem is a fogalom, hanem megannyi konkrét tárgy húzódik meg, akárcsak a tulajdonnevek mögött a személy. A Kiss Jenő nyelvét próbáltam jellemezni, nyelvét, melynek fő jellemvonása a dolgokhoz tapadottság, a tárgyyszerűség. Természetesen szókinccse gazdagabb, mint amit hazul-

ról tanult. De nyelvének tárgyszerűsége a gazdagabb szókinccsel csak megnövekedett. Hihetetlen hajlékonysággal tudja szóval követni az anyagi tünemények legapróbb részleteit. Pl.: „Kalapom karimájáról fénykeresztes cseppek, mint a pókok, sík fonálon földig ereszkednek.” Különösen mester a vizuális tünemények visszaadásában. Első verseiben világosan érezzük az örömet, amit a lehetőség kelt benne, hogy pontosan meg tudja mondani, amit lát. Tombol a képekben, akárcsak Théophile Gautier. Ekkor még az a veszély fenyegeti, hogy a képek által sugallt íormaszerelme meddő ügyeskedéssé fajul.

Első — parnasszista — korszakában magánéletének mindennaposságai, nyomasztó ismétlődései elől valósággal menekül a képekbe. (1. pl. a „Prémvadász”-t), képei bűvőhelyek, csak lazán kapcsolódnak a költő világához, hiánytalan konkrétságukban a meg nem ismétlődő pillanat előzmény telén és következményt elén függvényei; eszmei megfeleelőjük a röppenő ötlet. (Kínai porcellán c. ciklus, stb.) Ám ahogy a költő öntudata erősödik, ahogy verseinek hovatovább közönsége van, mind jobban elfordul az önmagában kimerülő pillanattól; versein, melyek kezdetben mintegy társadalmi légüres térben mozogtak, mind jobban elhatalmasodik a közlés jellege. A képekkel nem hagy fel, de ezek a képek már ezer és ezer szállal fonódnak múltjához, életéhez, lelkivilágához, bőveken emlékekben, érzésekben és gondolatokban. Azt mondhatnók, hogy növekvő önbizalma mind áradóbban vállalkozik legbensőbb, legszemélyesebb élményeinek meg-megvallására, legdrágább, legóhajtottabb céljainak, törekvéseinek feltárására. Hangja egyszerűsödik, mondanivalója mélyül, szavai újra meg újra belemerülnek gyermekkora élményeinek tavába, „kormosodnak”, és minél inkább megtalálja igazi önmagát, annál inkább válik egy egész népközösség évszázados bánatának, sérelmének, aspirációinak kifejezőjévé, „az igazi népiség” költőjévé. Meghat, megragad, megráz.

A kezdetben öncélú kép a közlés szolgálatában példázattá válik, mely kedvenc műfaja. A példázat átmenet a kép és az elvont gondolat között. Nyelvének természetéből önként születik ez a műfaj. Említettük szavainak tulajdonnévszerűségét. Mármost, ha pl. ez a szó: kan, a generikus kan-fogalom kiiktatásával egybeesik egy bizonyos kannal, (mint ahogy „Nagy János” az ember fogalom kiiktatásával

egybeesik az illetővei, akit Nagy Jánosnak hívnak), akkor e kan személyes jellege szinte csábít arra — s mindenestre rendkívül alkalmas rá — hogy valamit megszemélyesítsen. A dolgok átveszik a nyelv természetét: a tárgyak jelenteni kezdenek, gondolatok hordozóivá minősülnek. A képekben való gondolkozásnak ez a titka; a nyelv nem Önállósult a dolgoktól, a dolgok viszont mintha a nyelv terminusaivá válnának, jelentésben gazdagok: a világnak mitologikus értelme van. Mindazonáltal, úgy hisszük, a költő nem mehet túlzásba, nem erőszakolhatja a hitregei megfogalmazást, ahol az nem fakad önként. Az emberi gondolkodás fejlődésével a költői kifejezés is változik; tápláló gyökereinek csak virágfakasztás lehet a célja.

3. *Ritmus és rím*

Jelentős újítása Kiss Jenőnek, hogy túlnyomó részben magyar versalakokat használ. Újítás ez, mondom, mert hiszen igaz, hogy Petőfi és Arany óta rendkívül divatba jött a magyar versformák alkalmazása, de a magyar ritmus majdnem mindig áruioja volt egy ál-lírának, egy ál-szubjektivizmusnak s leple alatt epigonok húzódtak meg. De a legjobb esetben is mindig érzett „az ilyen költemények népies vagy ószerű jelleme”, amit Arany 80 évvel ezelőtt állapított meg. „De remélem — lette hozzá — nincs messze az idő, hogy a nemzeti ritmus magasabb nyelvű költészettel is megfér”. Ez az idő nem igen akart bekövetkezni s ennek az az oka, hogy a ritmus olyan erős hangulati jelentést hordoz magával, amit a szavak logikai jelentése képtelen legyűrni. Népünk Íratlan irodalmában, hol a magyar ritmus korlátlanul uralkodott, korlátlanul uralkodott egy műfaj: a dal s ennek alfaja, a ballada. Ennek a műfajnak a hangulatától nem szabadulhatott az, aki ettől a műfajtól kölcsönzött formát mondanivalói számára. Fonna és mondanivaló harcában a mondanivaló alul maradt, mert a forma presistensebb a tartalomnál. Nemzeti költészetünk két nagy óriása közül Petőfi, aki büszkén hirdette, hogy az ő ösztöne jobb úton jár, mint azoké, akik őt pongyolasággal vádolják — igaza volt! — meghalt, mielőtt tudatosíthatta és világos tételekkel igazolhatta volna saját kísérleteit; Arany pedig, e roppant formaművész, Petőfin

kívül — akinél érezte, hogy mimen adest — senki másnak nem bocsájtotta meg az oktalan, tehetségtelenségből fakadó pongyolaságokat s 1856-ban megállapította „a magyar nemzeti versidom” azóta kötelező szabályait, melyekkel — akaratlanul — megbénította a magyar módú verselés fejlődését, hozzááncolva azt szorosán egyetlen műfajhoz, a dalhoz (pl. Szabolcska) és ennek alfajához a balladához (pl. Kiss József). Szabályokat állított fel, azaz megrögzítette „a nemzeti versidom”-ot egy oly állapotban, melynek tisztán érezte „népies vagy ószerű” jellegét, megférhetetlenségét a „magasabbnyelvű” költészettel. A magasabbnyelvű költészetet ilyenformán — bár ez ellentmondásnak látszik - éppen „a népi sarjadék” számúzta a mintegy sorompókkal lezárt népi területről a jambus kötetlenebb birodalmába, hol az egyéniség nem kényszerült szokványok járma alá görbedni.

Kiss Jenő kötetében a magyar módú verselés már nem mint kísérlet, hanem mint a költő mondanivalójához pontosan hozzáidomult kifejezési forma jelentkezik. Nála nem érezzük sem a „népies”, sem az „ószerű” jelleget. Miért? Mert ő megvalósítja, befejezi „a magyar nemzeti versidom” Petőfitől kezdett és Aranytól megakasztott reformját. Reformja jóval kegyetlenebb, mint amilyenek Petőfi tervezte, ami érhető, sőt jogosult is, ha meggondoljuk, hogy a magyar ritmus dalszerűségét — ezt kell megtömi egy gondolatibb líra érdekében! — az Arany szabályai még fokozták. A fokozott dalszerűség mellett a magyar ritmushoz nyolcvan év óta valami émelyítő, sonkolyos műkedvelő íz tapadt, hasonló a cigányzene hetyke magyarosságához. Továbbá a szabályos mérték csattogó lüktetése széttörte a gondolatot, pozdorjává zúzta az értelmet, kirázta a szavakból a konkrét jelentést. Az önmagukban zárt sorokat csak a rím fűzte egymásba, mely maga is fáradtan egy lére ment s csodálatosképen csak hangsúlyozta az összecsengő sorok zártságát. A reform főcélja tehát: alkalmassá tenni „a magyar nemzeti versidom”-ot egy gondolatibb líra számára. Hogyan? Elsősorban kínálkozott a verssorok szorosabb egymásbafonására az enjambement. De amilyen természetes az enjambement a jambus esetében, ahol a sorok már ritmikailag is egybeolvadnak, époly természetellenes a szabályos mértékű magyar verssor esetében. Mindenekelőtt tehát magát ezt a verssort kell lazább szerkezetűvé

lenni. Kiss Jenő eltünteti a sormetszetet és külön szótagra helyezi a szóhangsúlyt és az ütemhangsúlyt. A ritmus ennek következtében elbágyad (az a baj, hogy néha meg is szűnik!) Máskor azzal töri meg a ritmus zuhogó sodrát, hogy egy szótaggal megtoldja a sort, hol itt, hol ott. Pl.: Város végén — lakom én — a szegény ne — gyedben, — zsúfolt átja- — rók közén — *kell* este haza — mennem. Ebben a példában egyszerre látjuk a sormetszet eltüntetését, a szóhangsúly és ütemhangsúly különváltságát, valamint a szótagtoldást. Míg Arany kívánalma szerint a verssor hangtestében a mérték anyagilag megvalósul, Kiss Jenő gyakorlatában a mérték a verssorban csak jelen van, anélkül, hogy a verssor hangtestével egybeesnék! Minden verssornak egyénisége van, csak hasonlítanak egymáshoz, anélkül, hogy hasonlóságuk azonosságba olvadna. Arany „vaskos realizmusával” szemben (milyen csábító összefüggésekről mondat le a hely és alkalom korlátja!) a népköltészet kétségtelenül Kiss Jenő -szellemibb ritmikáját igazolja. Pl.: Magos a torony teteje, — Az én rózsám építötte, — Ciprus fából kimecezte, — Én vótam annak levele.

Ritmiisbontó törekvésének szolgálatába állítja Kiss Jenő a rímet is, A rím felcsendülése mintegy jeladás: vége a sornak! Már pedig a cél éppen a sorok zártságának a felbontása. Következésképpen gyengíteni kell a rímet. Néha még asszonáncnak se igen lehet nevezni rímeit. (PL: lebeghet — tengert; járkál — vállán; az éj — marék; stb.). Cserében mindég vadonatújak, frissek és szüzek; a nyelv legtávolibb tájkairól kényszerítve találkozóra, mindég új lendületre kapatják a gondolatot, anélkül, hogy szabadságát megcsorbítanak. Elvszerűen nem tiszta rímek ezek, mert azok vagy szűkre szabják a gondolatársítás lehetőségét, vagy kitérőkre és bukfencekre kényszerítik a gondolatot; és elvszerűen különböző beszédrészek alkotják őket, mert így függetlenítik a gondolat ritmusát a sorok ritmusától. Kifogásoljuk azonban olyan túlzásait, amikor például egy háromszótagú szó két hangsúlytalan szótagjával két egytagú hangsúlyos szót rímeltet, mert effélével nemcsak hogy teljesen eltünteti a ritmust, hanem éppen séggel kakofóniát teremt (magának — vár. Vak ...).

Kiss Jenő pályája elején van, kötete nagy távlatokkal biztat. A lezárt életművet taglaló irodalomtörténészétől abban különbözik a kortárs ítéskor helyzete, hogy levésben

sálja a művet s művészt, szava nemcsak a költőről, hanem a költőhöz szól. E pillanatban még nem láthatjuk tisztán Kiss Jenő fejlődésének útját, de jelezni óhajtjuk, hogy válaszüton áll. Immár a származásával magával hozott mozgató erőket vagy átminősíti egy gondolati fordulattá, elvégzett megoldásként csempészve a tettleges megoldás sóvárgásának helyébe egy ideológiát („Őrénél szabadabb a rab!” „A szolgaság koszorúnak való, mint a cserfaág!”), vagy nem mond le az „új idő”, a „szegények ideje” reményéről (Új időt nevelnek itt, hogy segítsék én is? . . . Már készíteni trombitád! . . .) A szóvátetés jogán kívül se tanács, se biztatás, se értékítélet hatalma nem enyém; jövőjének korlátlan ura a költő, aki üdvözlegyen!

(1937)

NYELVJAVÍTÁS

Nem tudunk magyarul, felejtünk magyarul, romlik a magyar nyelv, — hallom és olvasom lépten-nyomon. Nemcsak illendőségből vagyok nagyra a magunk nyelvével; gagyogok annyira egy-két idegen nyelven is, hogy összehasonlíthassam őket a miénkkel s tudva-tudom, hoffv a magyar akármelyiket megelőzi. Elsorvadásának az emberiség volna vesztese... ámbár — veszteség ide, veszteség oda — nem nagyon hiszem, hogy prédikációs halott lenne belőle Európában. Megboldogult Meillet Antal, a francia nyelv tudósok díszje, egy kicsit türelmetlenül tanította róla, hogy ilyen meg olyan ok miatt el fog tűnni a föld színéről; türelmetlenül, mint aki olyasmit jósol, aminek megtörténtét maga szeretné legjobban. Azzal vigasztalta magát az érdemes tudós, hogy már rég meg is halt volna a magyar nyelv, ha főuraink nem erőszakolták volna reánk a használatát! Nyugodtan nevetnék ezen az óriási tájékozatlanságon ... de íme, magyar könyvek, folyóiratok, napilapok is effélével ijesztgetnek havonként, hetenként: felejtünk magyarul!

„Ki tud még magyarul? — kérdi Illyés Gyula *„Magyarok”* című könyvében. — Ki ismeri még a magyar nyelv szellemét, képzeletét, külön alkatát, amely jogot ad neki, hogy megmaradjon?” S egy ismerősével felelteti: Elfelejtettük az anyanyelvünket, Magyarországon senki sem tud már magyarul!” S csak a minap nem Berde Mária panaszkodott-e hasonlóképen egyik napilapunk hasábjain? Idézzek neveket régebről, a közelmúltból, Kosztolányitól Dsidáig? Seregszámra — s mind illetékesek! — hánytorgatták s hánytorgatják nyelvünk romlását. Nyugodtan nevetnék a fránya francián, de ezek előtt a tekintetes nevek előtt döbbenem illik, ha magam is szívemen hordom anyám nyelve szépségét, épségét, romlatlan állapotját. Pl. kell-e hogy mondja más? Hát nem látom-e saját szemei ímel, nem hal-

lom-e saját fülemmel a veszedelmet? Mi az oka, hogy mégis, valahányszor egy nyelvművelő cikk kerül a kezembe, kényelmetlenül feszengek, ideges leszek, sőt bosszankodom. Mi az oka ennek a hivatlan, konok bosszankodásnak? Nem arról a bántottságról beszélek, hogy ejnye, miért nem fordultak bizalommal hozzám ... (Bár mi tűrés-tagadás, hadd tárjam fel a dolognak ezt az oldalát is. A nyelv közvagyon, mindenkié, de még sincs rajtam kívül, mint a nemzeti múzeum; nem tehetek róla, hogy mihelyt valamely szó vagy mondat helyes használatát vitatni kezdik az orrom előtt, önkéntelenül úgy érzem magam, mintha azt vitatnák, hogy helyesen tatom-e lélekzetvételtre a számat. Mit szólnak belé az éii legszemélyesebb ügyembe? Valóban, köznél közebb közvagyon a m'elv, de egyúttal a legszemélyesebb tulajdon is, amit csak képzelni lehet. Hanem ahhoz már elég jártas vagyok a lélek titkaiban, hogy az ilyen réven támadt érzést, átlátva rajta, legyőzzem; s mégsem nyugszom meg. Tovább is csak bosszantanak a nyelvjavító cikkek.)

Lássuk csak, milyen kaptafára megy egy-egy nyelvjavító felszólalás? Azzal kezdi, — azzal kell kezdenie! — hogy ismét tévedésen, botlásan, feledékenységen, nemtörődömségen vagy éppen előre megfontolt gonosz szándékon kapta rajta a vezércikkíró, a fűszerest, a jóbarátnót, esetleg a magyar nyelv és irodalom professzorát. Ez így nem mehet tovább. Tessék végre megtanulni, hogy ezt meg ezt nem így meg így, hanem így meg így mondjuk magyarul. Következik egynéhány idegenszerűség, jobbadán germanizmus, felsorolása. Nem akarok most frivolán azon tréfálkozni, hogy éppen ilyen nyelvjavító törekvéseknek köszönhetem néhány — most már örökké felejtethetlen — germanizmus megtanultát, elvégre mi az a néhány csepp a tengerben. Tanultam egynéhány germanizmust, annyi baj legyen, különben is talán az én hibám, a cikkíró mindenesetre mást akart, segíteni akart rajtam s ha én ügyesebb lettem volna, s imm a horgot kapom be, hanem a kukacot rágom le róla, azaz ha nem a kukacot rágom le róla, hanem a horgot kapom be, akkor éppen fordítva történt volna: tudatosítottam volna magamban egy-két szólásunk helytelenségét.

Na és? Nem, Isten ments, nem akarok hencegni, de mégis szóvá kell tennem, hogy az ilyen nyelvjavító cikkek éppen azért bosszantanak, mert én élvezem őket, ínyencként

olvasom, olyan embernek, a szakértelmével, aki maga is megírhatta volna . . . vagyis, mentől inkább egyetértek velők, annál világosabb, hogy nem nekem írták. Nemcsak nekem nem: azok közül, akik ilyen cikkeket olvasni szoktak, egyiknek sem. Félreértés ne legyen belőle: egyikünk se csalahatatlan; nyelvjavító írók és nyelv javító olvasók — szerre írók és olvasók — kölcsönösen tanulhatunk egymástól, tehát használhatunk is egymásnak, de ez kicsi haszon! Ha tökéletesen célját is éri egy-egy nyelvjavító cikk, még mihi' dig nem érte célját annak írója, aki ezt sóhajtottá vagy kürtölte világgá: *felejtünk magyarul!* Erről van szó s nem egyikét idegen szó magyarral való helyettesítéséről vagy egyikét germanizmus kiirtásáról.

Miért felejtünk magyarul? Figyelmetlenségből, nemtörődömségből? Tán nagyobb ügyelettel jobban fog beszélni az, akinek nem áll félálmban is hibátlan magyarrá a szája? Ne áltassuk magunkat: figyelmetlenségből, nemtörődömségből szülehetnek botlások, zökkenésükben is kifejező nyelvhibák, — de germanizmusok soha! Azokat tanuljuk, én tőled, te tőle, ő meg a némettől. Itt van a hiba forrása s egyik első leleplezője, Arany, így rajzolja meg a romlás képét: „A magyar aristocratia, a theréziai kor hatása előtt igazi aristo-cratia volt: azaz a nemzet java, színe, lángja, nemcsak érzésben, tettben, hanem nyelvben is. A két elsőre sohasem volt kevesebb panasz, mint ma, a harmadik iránt a mi volt elmúlt és ujjongva hirdetjük a főnemesség nyelvbéli magyarosodtál. Igaz-e ez oly mértékben, mint ők maguk hiszik, és amint mi bókoló üdvözléssel elfogadjuk? Bírják-e a nyelvet minden csínja-bínjával, amint az magyar észjárás szerint meg van teremtvé? Vajha igennel felelhetnénk! De a tapasztalat nem mutat ily örvedetést. Példájuk után egy idegenszerű magyar nyelv képződik, mely nem egyéb, mint a német, angol, stb. kifejezések szolgál fordítása. S ha még csak magok beszélnék, szenvedhető volna, szenvedhetőbb, mint míg idegen nyelvet beszéltek. De a majmolok hada utánuk indul: azt tartja szépnek, helyesnek, amit X. báró, vagy Y. gróf járatlanságból mond: s így terjed a rossz felülről lefelé, a magyarul beszélők minden osztályára, le a cselédségig. Hallgassa valaki a pesti cselédséget. E baj pedig soha meg nem szűn, míg a divatos soknyelvűség majdnem a bölcsőnél veszi kezdetét. Hogy legyen

főuraink s az ő nevelési módjukul utánzóok gyermekeinek egy határozott anyanyelve? Ez teljesen képtelenség”.

Persze, hogy nem Meillel Aulainak, hanem Arany Jánosnak van igaza. „így terjed a rossz, felülről lefelé”. Azt tartják, mentől műveltebb egy ember, annál jobban beszél az anyanyelvén. Nálunk visszájára fordul a józan okosság: a műveltséget azzal mérik, hogy milyen tökéletesen beszélsz németül, angolul, vagy franciául. Azt mondhatnók — s nem túloznánk annyira, mint sokan hinnék! — hogy mentől műveltebb (a közfelfogás szerint!) egy magyar, annál rosszabbul beszél magyarul. S mivel a műveletlenebb a műveltebbet utánozza: nálunk az, aki jól tud magyarul, tanul olyantól, aki sehogyse tud. Álszeméremmel, kendőzéssel nem segíthetni a bajon: nálunk a magasabb műveltség és az anyanyelv ismerete meghasonlott. Nyelvünket legépebb állapotában parasztságunk őrzi; ahol a parasztság kapcsolatba kerül a polgári réteggel, nyelve romlik (a külvárosok: munkások, kisiparosok nyelvére gondolok); polgárságunk zsúfolta meg a magyart germánizmusokkal; mágnásainkról nem is beszélek, mert egy részüknek tán éppen az a bűne, hogy egyáltalán beszél magyarul.

Ne ragadtassuk el magunkat; valljuk be, hogy mind-ebben valami természetes is van. Egy kisép, mely az európai műveltségközösség tagja, kell, hogy ismerje azoknak a nagynépeknek a nyelvét, melyek e műveltség elsőosztályú vasverői. A francia is nevetséges, mikor a francia állam történetét összetéveszti Európa történetével, de mily csekély tévedés ez ahhoz a titáni tévedéshez mérten, hogy *extra Hungáriáin non est Európa!* Föltétlenül szükséges, hogy állandóan és kellő számban legyenek tolmácsolóink, akik eljuttassák hozzánk a nagy nyugati nemzeteknek a művészetek és tudományok terén elért eredményeit. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezek a tolmácsaink (mint Arany, aki Shakespearet, vagy Babits, aki Dantét tette a magyar szellemiség honpolgárává), akármelyikünknel inkább jobban, mint rosszabbul tudnak magyarul, vagyis: a nyugati műveltség közvetítői nem feltétlenül rontják meg nyelvünket. Kisnépvoltunkból nem következik kikerülhetetlenül, történelmi szükségként nyelvünk megromlása.

De nálunk fölöslegesen sokan henye magánhasználatra tanulnak idegen nyelvet, valami nevetséges nagyzási hóbort következtében minden intellektuelünk Babits mértékével

méri magát s nem nyugszik, amíg nem olvassa eredetiben az angol, francia vagy német ponyva előkelőit, Isten tudja, micsodás indulatból. Talán azt hiszik, hogy haszontalanul telnék el a napjuk, ha nem bifláznának be egy Prousl-regényt? Míveltebbjeinknek ez a felesleges idegen nyelvtudása már veszedelem, mert az anyanyelv művelésének a rovására megy. Gondoljunk most még a számos frajlánra és guvernántra, az ijesztően sok (kárbaement!) középiskolai nyelvórára s azt kell mondanunk, hogy minden művelt magyar (még ha miatyánknyit se tud idegen nyelven!) sokkal több időt töltött idegen nyelvek grammatikájának a tanulásával, mint a sajátjéval. Ha én nyelvjavító cikket írnék, az arról *szólna, hogy ezeket a kárbaement órákat és erőfeszítéseket* állítsuk az anyanyelv tanításának a szolgálatába.

S ha azután még írnék nyelvjavító cikket, az meg arról szólna, hogy a grammatika nem elég; nyelvet gyakorlással lehet *legjobban elsajátítani*. Ha ép nyelvérzékünk megromlott, forduljunk oda, ahol még legjobban beszélnek magyarul: a faluhoz. Tanuljunk tőle magyarul élni, magyarul gondolkozni s akkor még félál munkban is helyesen vakkanunk édes jó nevelőanyánk nyelvén. Azaz: tegyük műveltségünk tengelyévé a „honismeret”-et.

Harmadszor pedig azt mondanám, hogy mindez nem elég. A nyelv nem elszigetelt jelenség. Ha műveltebbjeink rosszul beszélnek magyarul, az azt jelenti, hogy társadalmi szerkezetünk magyar szempontból hibás. Hisz az idegent idegentől tanuljuk. Nyelvünk romlásának egyetlen orvossága volna: ha az egynyelvű — tehát magyarul aránylag legjobban tudó — népréieg szökőárja elseperné a kiváltságos polcokon éktelenkedő nyelvtani tévedéseket.

Hogy ez nem nyelvi kérdés? Persze, hogy nem az. Éppen arra akartam rámutatni, hogy a nyelvjavítás nem nyelvi kérdés!

(1940)

HOL TALÁLKOZTAK ELŐSZÖR A MAGYAROK ÉS ROMÁNOK?

Hol találkoztak legelőször magyarok és románok? Közhiedelem szerint Erdélyben.

A római-román-oláh kontinuitást vallók szerint Erdélyben a magyar honfoglalás idején *valahok* is laktak, nevezetesen Gyalu tájékán, ahol Gyelót uralták. (Anonymus adata). Ezek a valahok a dákok és Trajánus kolónusainak ivadékai volnának.

A mai magyar köztudat a találkozást szintén Erdélybe, Erdély déli vidékére teszi, ahol királyaink okmányai valóban első ízben említik a valahokat, a XIII. században, több mint 300 évvel a magyar honalapítás után.

Erdélybe a románok kétségtelenül Havaselve, közelebről az Oltköz földről jöttek. Mag³Tarokkal már Havaselvén is találkozhattak. Hiszen, mint *Mélich* János írja „A honfoglaláskori Magyarország” című művében: „az Al-Dunán Szendrő és Bodon közt a Duna mindkét oldalán a X., sőt már a IX. században magyarnyelvű lakosságnak is kellett élnie. Erre *Bodon*, *Orsova*, *Baiancs* nevekben bizonyítékaink vannak. így azután lehetséges, hogy a honfoglalók egy része az Aldunán jött a mai hazába. (194). A magukkal hozott *Duna* folyónév is e feltevést támogatja. (15). A magyar Duna csakis a szláv *Dunaj* alakból származtatható. Szláv és magyar történeti és nyelvtörténeti okokból ez az ó-magyar átvétel csakis az ó-oroszból és csakis a honfoglalás előtt történhetett. (8). *Dunaj* > *Duna*, mint *bakaj*, *buzaj* > *boka*, *búza*”.

A Duna nevének általában jelentős bizonyító ereje van az egyes dunai népek történeti sorrendjét illetőleg, hiszen e népek a Duna tájékára való érkezésük sorrendjében vették át és adták tovább e fejedelmi folyam nevét. Keltáktól tanulták a gótok, gótoktól a szlávok, szlávoktól a magyarok s

végül magyaroktól a törökök. Kiktől tanultak hál a románok? Más szavakkal: mikor és hol kapcsolódik a románság a Duna nevét egymástól átvevő és egymásnak átadó népek láncolatába? E kérdés fontossága nem került el a dákoromán s általában a római-román-oláh folytonosságot valló nyelvészek figyelmét, akik a Duna román nevének sajátos és mindeddig megmagyarázatlan alakjából (*Dunáre*) megszemenő következtetéseket vontak le (nevezetesen *Gamillscheg* az idegen tudósok közül). A *Dunare-hsm* trák maradványt látnak. *Rosetti* szerint „a román *Dunáre* alakban egy trák *-ris* suffixum van benne”. Fölteszik tehát, hogy tráknl *Dunaris-nak*, *Donaris-n&k* hívták a Dunát s erre a föltevésre, mint tényre építenek, megfeledkezve arról, hogy „a föltételezett *Donaris* semmiféle forrásból nem mutatható ki, önkényes konstrukció, mely úgy van összeállítva, hogy abból az oláh nyelv hangfejlődésének megfelelően *Dunáre* lehessen az eredmény”. (Tamás L.: Rómaiak, románok, oláhok Dácia Trajánában. 168.)

Valóban, még ha el is fogadnók a trák *Donaris*, esetleg *Dunaris* lehelőségét, hogyan magyarázzuk a *-ris* suffixum előtt szereplő *Dona-*, Duna-alakot? Kiktől vették a trákok *Dona*, *Duna* alakban a Duna nevét? Hisz hasonlóan csak a magyarok nevezik a Dunát s ők is csak az *-aj > -a* hangfejlődés bekövetkezése óta.

Efféle fantasztikus feltevések helyett vegyük sorra a tényeket.

1. Egyetlen nép sem tanulta a Duna nevét a románoktól! Ez annál különösebb, mert még a Közép-Duna mellett aránylag későn megjelenő magyaroknak is módjukban volt továbbadni Duna szavukat. (A török *Tuna* a magyar *Duna* átvétele!)

2. A románok nem a rómaiktól örökölték a Duna nevét.

3. Nem vették a románok a Duna nevét a gótoktól sem (*Donavi*), a görögöktől sem (*Dimavis*), a bolgároktól, szerbektől sem (*Dunav*), az oroszoktól sem (*Dunaj*). A rejtély nőltön nő. Valóban fel kell vetni a kérdést: hát kik éltek még a Duna vidékén a románok előtt? De olyan népre tessek gondolni, amelyekről kétségtelenül megállapított, hogy hatott a román nyelvre is nevezetesen adott át folyóneveket is a románoknak.

4. *Ilyen nép a magyar*. Annyi első látszatra is világos, hogy ha a Duna román nevét két részre tagoljuk (*Dimá+re*),

első tagja kétségtelenül megfelel a magyar Duna szónak. Sőt, miután kétségtelen, hogy a román Dunára *Duna-* elemének csakis a magyar Duna felelhet meg szabályosan, föltétlen megvizsgálandó a két szó közti összefüggés.

Annak, hogy a román a magyartól vette légyen át a Duna nevét, nem hiányoznak a történeti feltételei. Mint cikkünk elején említettük, *M éli eh* János — részben éppen a Duna nevének tanúvallomása alapján! — meggyőzően bizonyítja, hogy az Al-Dunán Szendrő és Bodon közt a Duna mindkét oldalán a X., sőt a IX. században magyar nyelvű lakosságnak is kellett élnie. Mikor a Balkánról északra szivárgó románság elérte a Duna vonalát, ott mindenesetre magyarokat talált és ezektől a magyaroktól annál is inkább tanulhatta a Duna nevét, mert hiszen az albán meg macedón hegyekben pásztorkodó románság sem a Dunát, sem annak a nevét nem ismerte. Azt már láttuk, hogy a Dunára Duna- tagja tökéletesen megfelel a magyar *Duna* hangalakjának, *sőt csakis annak felelhet meg* (gót *Donavi*, szláv *Dunav*, *Dunaj*, görög *Dunavis*, latin *Danuvius* számba se jöhetnek). Hogyan magyarazzuk azonban a *Duna-* után következő *-re* elemet, amely annak a bizonyos feltételezett „trák suffixum”-nak felelne meg? Szerencsére abban a helyzetben vagyunk, hogy tudunk magyarul (amit a nagytudományú külföldi trákológusok meg dákológusok nem igen mondhatnak el magukról) s így tudjuk, hogy nyelvünkben a Dunának számtalan alakja van: *Dunát*, *Dunának*, *Dunával*, *Dunában*, *Dunába*, *Dunára*... itt álljunk meg! Ezt: *Dunára*, vezérkori eleink így mondták *Duna rea*, esetleg: *Duna reá*.

Idegen nyelvből átvett szavaknál nagyon gj^akran előforduló jelenség, hogy a szó ragozott, vagy határozói alakban ikerül az új gazdanyelvbe. Példák százai tanúsítják ezt, mi csak éppen mutatóba közlünk egy néhányat.

Szláuból magyar:

<i>za dlug</i>	<i>zálog (ha)</i>
<i>na duor</i>	<i>nádor (ipán)</i>

Szlávból román:

<i>za dar</i>	<i>in zadar</i>
---------------	-----------------

Magyarból román:
hjábo de iabö

Helyneveknél is igen gyakori az efféle. Csak egy — de szép! — példát idézünk:

Görögből török:
 isz tán polín fsztanbul

Miután a törökök ritkán hallották a görögöktől *a polisz*, de annál gyakrabban az *isz tán polin* (jelentése: a városba) alakot, ezt jegyezték meg. Természetesen nem félreértésről van szó, hanem a két nyelven beszélők ama sajátságáról, hogy mindkét nyelven megragozzák a használt idegen szót (az idegen szó mintegy köldökzsinórijával együtt megy át az új testbe s ez a természetes szókölcsonzés organikus jellegét jól mutatja) s így lesz hjába > de iabá, za dar > in zadar. Dunáre esetében tehát a Dunára járó román kétszer ragozta meg a Duna szót, egyszer román módra s egyszer magyar módra: *pre Duna+Duna rea* s a kettő kontaminációjából született meg a *pre Dunare* alak. Tehát:

pre Duna
Duna rea
 pre Duna reá

Ebből a kontaminált határozói alakból vált azután ki a román előrag elhagyásával az új nominativusz: DunSrea, mely azután a román nyelv hangtani szellemének megfelelően *Dunáre-re* egyszerűsödött.

A románok tehát nem Erdélyben, hanem az Al-Duna mentén találkoztak első ízben a magyarsággal, Szörénytornya tájékán: itt kelhettek át a Dunán s innen áradtak szét Havaselve legelőin, rátelepedve az ottan talált magyarokra.

Abból, hogy az magyarsággal a románság nem Erdélyben találkozott először, egy főbenjáró fontosságú dolog következik, amely minden eddigi kutató figyelmét elkerülte, bár, mint a Mélichtől idézett megállapításokból láthattuk, az áruló nyomok tulajdonképen eddig sem hiányoztak. Ha ugyanis a magyarsággal még Erdélybe szivárgásuk *előtt*

kerültek érintkezésbe a románok, akkor fennáll annak a lehetősége, hogy az Erdélyben később felbukkanó román-ság nyelvében már voltak magyarból kölcsönzött szavak. És pedig nem olyan magyar eredetű szavak, melyek a román nyelvbe valamely délszláv nyelv közvetítésével kerültek, hanem közvetlenül a magyarból kölcsönzöttek. Hiszen ilyen a *Dunare* is és minden okunk megvan arra a feltevésre, hogy a *Dunare* nem szűkölködik társak nélkül. Egészen bizonyos, hogy a későbbi kutatás ezen a területen váratlan eredményekkel fog járni.

(1940)

T A R T A L O M M U T A T Ó

Előszó.	7
Módszer és népiség. (Termés 1943 febr.).....	7
Ész és bűbáj. (Hitel 1943 május)	29
Népi írástudók vagy írástudó nép? (Termés 1943 mv.).....	37
Zilahy ajándéka. (Termés 1942 nov.).....	57
A megállított nap. (Termés 1943 május).....	74
A nyitott kapu. (Termés 1943 aug.)	83
Széljegyzet. (Termés 1943 nov.).....	88
Tamási novellái. (Termés 1942 nov.).....	92
A magyar rím. (Pásztortűz 1936).....	103
Kormos üvegen. (Pásztortűz 1937).....	110
Nyelvjavítás. (Pásztortűz 1940).....	118
Hol találkoztak először a magyarok és románok? (Keleti Újság 1940 jan. 5.).....	123